

**T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**CELÂLEDDİN es-SÜYÛTÎ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI
-İCTİHAD RİSÂLELERİ EKSENİNDE-**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**Hazırlayan
Sümeyye SAVAŞ**

DENİZLİ, 2022

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Sümeyye SAVAŞ

12.01.2022

ÖNSÖZ

Zamanın ve şartların değişimi, beraberinde birçok yeni meseleyi gündeme getirmiştir. Karşılaşılan meselelerin hükmü, önce temel kaynaklarda aranmış ve yine bunlar nasla sabit olan hükümlerle çözümlenmeye çalışılmıştır. Ancak nasların sınırlı sayıda olması hasebiyle bazı meselelerin çözüme kavuşturulması noktasında devreye icthad faaliyeti girmiştir. Bu sebeple fıkıh usulünde icthad, çok önemli bir konuma sahiptir.

Çalışmayı ele almamızın sebebi, dokuzuncu asrın önemli âlimlerinden olan İmam Süyûtî'nin birçok ilim dalında yetkin oluşunun yanında icthada ve müctehidliğe ayrı bir önem vermiş olmasıdır. Şaffî âlim Süyûtî, icthad konusunda hem kendisinin hem de âlimlerin görüşlerini yansıttığı bazı risâleler telif etmiştir. İctihadla ilgili kaleme aldığı bu risâleler, onun icthada verdiği önemin en büyük göstergesidir. Çalışmada, İmam Süyûtî'nin icthadla ilgili eserleri merkeze alınarak icthadın mâhiyeti ve şartlarının yanı sıra icthadla ilgili birtakım meseleler de ele alınmıştır. Bu doğrultuda genel olarak onun icthad anlayışı yansıtılmıştır.

Çalışma, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırma konusunun seçilme nedeni, konunun ele alınış yöntemleri ve yararlanılan önemli kaynaklar belirtilmiştir.

Birinci bölümde hem kendi otobiyografisinden hem de çeşitli kaynaklardan istifade edilerek Süyûtî'nin hayatı ele alınmıştır. Ayrıca yaşamış olduğu dönemdeki siyasî ve ilmî çevre de konu edilmiştir. Süyûtî'nin icthad konusu üzerinde özellikle ve sıkça durmasına neyin sebep olduğu irdelenmiştir. Velûd bir âlim olan Süyûtî, icthad konusunda müstakil olarak üç tane eser telif etmiştir. Çalışmanın kaynaklarını teşkil eden bu icthad risâlelerinin tanıtımı yapılmıştır. Bu risâleler temelinde icthad kavramının lugavî ve ıstılahî anlamlarına yer verilerek icthadın mâhiyeti izah edilmiştir. İctihad faaliyetinin gerçekleştirilebilmesi için İmam Süyûtî'nin öne sürdüğü şartlar madde madde sıralanmıştır. Daha sonra müctehidlerin mertebeleri ve icthad faaliyetinin keyfiyeti gibi konulara yer verilmiştir.

İkinci bölüm, Süyûtî'nin icthad anlayışı ekseninde şekillenmiştir. İctihadın *farz-ı kifaye* olması ve her dönemde bir müctehidin bulunmasının zorunluluğu temellendirilmiştir. Süyûtî, bu temellendirmeyi yaparken hem âlimlerin görüşlerine yer

vermiş hem de kendisi bazı aklî çıkarımlar yapmıştır. Son olarak Süyûtî'nin ictihadla ilgili ele aldığı bazı meselelere yer verilmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi ve çalışmanın olgunlaşması noktasında yardımcı olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK'e teşekkür ederim. Bu çalışmanın görünen görünmeyen bütün zorluklarını benimle paylaşan, desteğini esirgemeyen eşime ve varlığıyla bana güç veren kızıma müteşekkirim. Çalışmam boyunca manevi desteklerini her dâim hissettiğim kıymetli büyüklerime, anneme, babama ve kardeşlerime teşekkür ederim. Ayrıca 2210-A Genel Yurt İçi Yüksek Lisans Bursu kapsamında maddi yönden beni destekleyen TÜBİTAK'a da teşekkür ederim.

Sümeyye SAVAŞ

İstanbul 2022

Tezin Başlığı: Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı -İctihad Risâleleri Ekseninde-	
Tezin Yazarı: Sümeyye SAVAŞ	Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Sefa ATİK
Kabul Tarihi: 12 Ocak 2022	Sayfa Sayısı: vii (ön kısım) + 122 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	Bilim Dalı: İslam Hukuku
<p>Naslar, sayı bakımından sınırlı olduğu için, değişken ve sınırsız olayları miktarca kuşatamamaktadır. Bu durumun sonucunda fikhî alanda oluşan boşluğu doldurma rolünü de icthad faaliyeti üstlenmiştir. Dokuzuncu asrın önemli âlimi İmam Süyûtî, bu faaliyeti hayatının merkezine koymuş ve kendisine yöntem olarak belirlemiştir. O, icthad konusunun önemine işaret etmek için üç eser kaleme almıştır. Bu üç eser ise; “<i>Takrîru'l-istinâd fi teysîri'l-ictihâd</i>”, “<i>er-Red 'alâ men ahlade ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz</i>” ve “<i>İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn</i>”dir. Süyûtî icthad risâlelerinde icthadın <i>farz-ı kifâye</i> olan dinî bir yükümlülük olduğunu dile getirir. Hiçbir zaman diliminin bu görevi yerine getirecek müctehidlerden yoksun olmayacağını ifade eder. Ayrıca konuya dair ısrar ve değerlendirmelerinde özellikle Şâfiî mezhebine mensup âlimlerin görüşlerini delil olarak madde madde sıralamıştır. Çalışmanın amacı Süyûtî'nin icthada yaklaşım tarzının ortaya konulmasıdır. Çalışmada Süyûtî'nin hayatı, icthada dair yazmış olduğu üç risâlesi ekseninde icthada bakışı ve icthadı temellendirmesi ele alınmıştır. Ayrıca icthad bağlamında değindiği bazı meselelere de yer verilmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Süyûtî, Müceddid, İctihad, Müctehid, Taklid.	

Title of the Thesis: Jalāl al-Dīn al-Suyuti's Understanding of Ijtihad -Based on his Works on Ijtihad-	
Author: Sümeyye SAVAŞ	Supervisor: Asst. Prof. Sefa ATİK
Date: 12 January 2022	Nu. of pages: vii (pre text) + 122 (main body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>Since the divine scriptures (<i>nass</i>) are limited in number, they cannot encompass a quantitatively unlimited amount of various events. As a result of this situation, the concept of ijtihad has taken on the role of filling the gap in the field of Islamic jurisprudence. Imam al-Suyuti, an important scholar of the ninth century, put this activity at the center of his life and determined it as his scholarly method. He wrote three works to point out the importance of the subject of ijtihad. These three works are; “<i>Taqrir al-istinad fi taysir al-ijtihad</i>”, “<i>al-Radd ‘ala man akhlada ila al-ardwa jahile anne al-ijtihad fi kulli ‘aşrin fardh</i>” and “<i>Irshad al-muhtadin ila nusratal-mujtahidin</i>”. In his treatises on ijtihad, Suyuti states that ijtihad is a religious obligation on the communal level (<i>fard al-kifaya</i>). He states that there is no era devoid of mujtahids who fulfill this duty. Additionally, in his insistence and evaluations on the subject, al-Suyuti listed the opinions of scholars specifically belonging to the Shafi school as evidence. The aim of this study is to reveal al-Suyuti's approach to ijtihad. In this work, al-Suyuti's life, his view on ijtihad and his legal justifications for ijtihad are discussed based on his three treatises on the topic. In addition, some other issues he mentioned in the context of ijtihad are also included.</p>	
Keywords: Al-Suyuti, Mujaddid, Ijtihad, Mujtahid, Taqlid.	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU.....	1
II. ÇALIŞMANIN AMACI.....	1
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ.....	2
IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI.....	2

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİNDE İCTİHAD KAVRAMI

I. HAYATI.....	5
A. Kişisel Hayatı.....	5
B. İlmî Kişiliği.....	7
C. Vefatı.....	12
II. İCTİHAD VURGUSU.....	13
III. İCTİHAD RİSÂLELERİ.....	16
A. Takrîru'l-istinâd fî teysîri'l-ictihâd.....	17
B. er-Red 'alâ men ahlêde ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz	18
C. İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratı'l-müctehidîn.....	20
IV. İCTİHADIN MÂHİYETİ.....	20
V. MÜCTEHİDLERİN MERTEBELERİ.....	22
A. Müstakil Müctehid.....	25
B. Gayr-i Müstakil Müctehid.....	25
VI. İCTİHADIN ŞARTLARI.....	27
A. Kur'an İlimleri.....	27
B. Sünnet İlimleri.....	28
C. Usûl-i Fıkıh İlmi.....	29
D. Lügat İlmi.....	30
E. Siyak İlmi.....	30
F. Nahiv ve Sarf İlmi.....	30
G. Meânî, Beyân ve Bedî.....	31
H. İcmâ ve Hilâf İlmi.....	31
I. Matematik.....	32
İ. Fikhû'n-nefs.....	32
J. Kavâid.....	32
K. Ahlâk İlmi.....	32
VII. İCTİHAD FAALİYETİNİN KEYFİYETİ.....	33

İKİNCİ BÖLÜM
SÜYÛTÎ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI

I. İCTİHADIN AKTÜELLİĞİ	35
A. İctihadın Farz-ı Kifâye Olması	35
B. Her Asırda Bir Müctehidin Bulunması.....	54
II. İCTİHADIN TEŞVİK EDİLMESİ VE TAKLİDİN YERİLMESİ.....	59
A. Şâfiîlerin Yaklaşımı.....	60
B. Mâlikîlerin Yaklaşımı	65
C. Hanefîlerin Yaklaşımı.....	67
III. İCTİHADLA İLGİLİ BAZI MESELELER	69
SONUÇ	107
KAYNAKÇA	111
EKLER	119
ÖZ GEÇMİŞ	122

KISALTMALAR

- b. : bin, ibn (Oğlu)
b.y. : Basım Yeri Yok
Bk. / bk. : Bakınız
c.c. : Celle celâluh
çev. : Çeviren
ed. : Editör
Hz. : Hazreti
md. : Madde
nşr. : Neşreden
r.a. : Radıyallahu anh
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik Eden
ts. : Tarihsiz
vb. : ve benzerleri
vd. : ve diğerleri
y.y. : Yayıncı Yok

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

Bir disiplin olarak şer'î hükümlerin kaynağı olan Kitap, Sünnet ve icmâdan oluşan üç küllî aslın sübût ve delâlet yönlerini inceleyen fıkıh usulü; hükümler, deliller, delâlet şekilleri ve icthad olmak üzere dört ana konudan oluşur.¹ Fıkıh usulünün temel hedefi; donanımlı bir fakihin nasları anlama ve yorumlama hususu başta olmak üzere, ortaya çıkan yeni sorunlara çözümler sunmak için tutarlı ilkeler ortaya koymak ve bu ilkeler üzerinden icthad faaliyetinde bulunmaktır. Zaman ve mekânla mukayyed olan hadiselerin değişimle iç içe ve buna ilave olarak da vâkıaların sınırsız oluşu sonucunda fikhî alanda oluşan boşluğu doldurma rolünü üstlenen dinamik gücün icthad olduğu açık bir husustur.

Biz bu çalışmada dokuzuncu asrın önemli âlimlerinden Süyûtî'nin icthad hakkındaki görüşlerini serdettiği müstakil eser *er-Red 'alâ men ahlêde ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî küllî 'aşrin farz'*ı ele aldık. Yine bu minvalde kaleme alınan icthadla ilgili diğer iki risâlesi *Takrîru'l-istinâd fî teysîri'l-ictihâd ve İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratî'l-müctehidîn* ışığında Süyûtî'nin icthadla ilgili düşüncelerine ve bazı meselelere de değindik.

II. ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmayı ele almamızın sebebi; Süyûtî'nin icthadla ilgili eserlerini içerik ve metot açısından incelemek, müellifin ve eserlerinin icthad alanındaki önemini ortaya koyabilmektir. İmam Süyûtî birçok ilim dalında yetkin oluşunun yanında icthada ve müctehidliğe ayrı bir önem vermektedir. Çalışmanın merkezinde Süyûtî'nin olması, onun icthad konusuna bakış açısı sebebiyledir. Süyûtî'nin ifadeleri, dokuzuncu asrın icthad anlayışını yansıtmaları hasebiyle önem arz etmektedir. Aynı zamanda İmam Süyûtî'nin fikhî yönüne işaret eden akademik çalışmaların azlığı da bizi bu konuya yönlendiren hususlardandır.

İctihad, taklid ve tecdid kavramları birbiriyle yakından ilişkili kavramlardır. Öncelikli hedefimiz bu kavramların Süyûtî'nin zihin dünyasındaki karşılığını tespit etmek ve ardından onun icthad hakkındaki düşüncelerini ortaya koymaktır. Zira

¹ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfî (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 5-8.

Süyûtî'nin icthad konusuna en büyük katkısı; bu kavramların doğru anlaşılmasını sağlamak, kavram kargaşasını gidermek ve bu doğrultuda eserler kaleme almış olmasıdır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Çalışmada öncelikle Süyûtî'nin icthad konusu ekseninde telif ettiği eserler belirlenmiş ardından bu eserlerle ilgili yapılan çalışmalar taranmıştır. İctihad konusu etrafında gelişen düşüncelerin sâikleri araştırılmıştır. Süyûtî'nin hayatı ve yaşadığı dönem incelenmiştir.

Süyûtî'nin icthadla ilgili eserlerinde genel olarak hangi konular üzerinde durduğu belirlenmiştir. Bu eserlerdeki konulara göre uygun başlıklandırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar sonucunda Süyûtî'nin icthada bakış açısı yansıtılmıştır. İctihad risâlelerinin en hacimli olan *er-Red*'de görüşleri aktarılan âlimler ve eserleri tespit edilmiş ve bu âlimlerin görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca eserde ismi zikredilen âlimlerin kimliğinin bilinmesi adına bu âlimler ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Çalışmada kişilerin vefat tarihleri ilk geçtikleri yerlerde verilmiş ve ihtiyaç halinde tekrar edilmiştir.

Çalışma iki bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde Süyûtî'nin hayatına yer verilmiştir. Onun icthada verdiği önemin kaynağı tespit edilmiştir. Ardından icthadla ilgili eserlerinin tanıtımı yapılmış ve icthadın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Süyûtî eserinde bir hayli âlimin icthad için gerekli gördüğü şartları zikretmiş ve bunların akabinde kendisi tercih etmiş olduğu şartları öne çıkarmıştır. Ancak çalışmanın kapsamı göz önüne alınarak burada sadece Süyûtî'nin belirlemiş ve benimsemiş olduğu icthad şartlarına değinilmiştir. İkinci bölüm Süyûtî'nin icthad anlayışına ve icthadla ilgili değindiği diğer meselelere ayrılmıştır. Çalışmanın kısa bir değerlendirmesi ile çalışma boyunca tespit edilen önemli noktalar sonuç bölümünde yansıtılmış ve çalışma böylece tamamlanmıştır.

IV. ÇALIŞMANIN KAYNAKLARI

Çalışmanın temel kaynakları Süyûtî'nin icthadla ilgili telif ettiği eserlerdir. Telif etmiş olduğu bu eserlerin başında *er-Red 'alâ men aḥlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz* gelmektedir. Bu eser ilk kez 1908 yılında basılmıştır. Bu

eserin tercümesi mevcut değildir.² 1983 yılında Halîl el-Meys tarafından tahkiki yapılmıştır.³ Bu tahkikte basit düzeyde bir başlıklandırma mevcuttur. 2020’de Muhammed Sekhâl el-Meccâci tarafından ise 330 sayfalık ayrıntılı bir fihristle tahkiki yapılmıştır. Yine Süyûtî’nin kendisine ait ictihadla ilgili düşüncelerini ortaya koyduğu küçük hacimli iki risâleden de faydalandık. O, *Takrîru’l-istinâd fî teysîri’l-ictihâd*⁴ adlı eserinde de ictihadın her asırda farz olduğunu ortaya koymuştur. *İrşâdü’l-mühtedîn ilâ nusrati’l-müctehidîn* adlı eserinde ictihadla ilgili üç meseleye yer vermiştir. Bu eser İsmail Narin⁵ tarafından tahkik edilmiştir.⁶

Süyûtî’nin hayatı için kendi hâl tercümesini kaleme aldığı eseri *et-Teḥaddüş bi-ni’metillâh* ile *Hüsnü’l-muhâdara* adlı eserlerinden faydalanılmıştır. Süyûtî’nin hayatı için müstakil eser kaleme alan İyâd Hâlid et-Tabbâ’ ile Bedî’s es-Seyyid Lahhâm’ın eserleri de çalışma için önem arz etmektedir. Ayrıca Şemseddin el-Gazzî (ö. 1753) ile Zirikli’nin (ö. 1976) biyografik eserlerine de başvurulmuştur.

Genel olarak Süyûtî’nin eserlerinde Gazzâlî ve ona nispetle biraz da Râzî etkisi göze çarpmaktadır. Şâfîî bir âlim olan Süyûtî tabîî olarak onların düşüncelerinden hem

² Bk. Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *er-Red ‘alâ men aḥlede ile’l-arz ve cehile enne’l-ictihâde fî külli ‘aşrin farz* (Kahire: Mektebetü’s-Sekâfeti’ d-Dîniyye, ts.).

³ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *er-Red ‘alâ men aḥlede ile’l-arz ve cehile enne’l-ictihâde fî külli ‘aşrin farz*, thk. Halîl el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983).

⁴ Bu eserin ismi Süyûtî’nin *Hüsnü’l-muhâdara fî târihi Mısır ve’l-Kâhire* adlı eserinde “*Takrîru’l-istinâd fî teysîri’l-ictihâd*” olarak geçmektedir. Bk. Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara fî târihi Mısır ve’l-Kâhire*, thk. Muhammed Ebü’l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, 1967), 1/343. Fuâd Abdülmün’im Ahmed’in ise “*Takrîru’l-istinâd fî teysîri’l-ictihâd*” ve “*Takrîru’l-istinâd fî teysîri’l-ictihâd*” olarak iki isimle de iki ayrı tahkiki bulunmaktadır. Çağdaşı olan Ebü’l-Hayr Şemsüddîn es-Sehâvî (ö. 902/1497)’nin eserinde *teysîri’l-ictihâd* ibarelerine yer vermiş olması hasebiyle eserin aslının “*teysîri’l-ictihâd*” şeklinde olma ihtimali daha ağır basmaktadır. Bk. Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed es-Sehâvî, *ed-Dav’ü’l-lâmi’ li-ehli’l-karni’t-tâsi*, nşr. Abdülatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), 3/62. Bizim çalışmada yararlandığımız eser şudur: Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd fî teysîri’l-ictihâd*, nşr. Fuâd Abdülmün’im Ahmed (İskenderiye: Dâru’d-Da’va, 1983).

⁵ Ayrıca İsmail Narin’e ait “*Celâleddin es-Süyûtî’nin İctihad Anlayışı*” adlı bu konuda yakın zamanda yazılan bir makale mevcuttur. Bk. İsmail Narin, “*Celâleddin es-Süyûtî’nin İctihad Anlayışı*”, *Usul İslam Araştırmaları* 30/30 (01 Aralık 2018), 85-108.

⁶ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *İrşâdü’l-mühtedîn ilâ nusrati’l-müctehidîn*, “*Celâleddîn Es-Süyûtî’nin İrşâdü’l-Mühtedîn İlâ Nusrati’l-Müctehidîn Adlı Risâlesinin Tahkiki*”, thk. İsmail Narin, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (30 Haziran 2017), 103-131.

etkilenmiş hem de beslenmiştir. Bu sebeple Gazzâlî'nin *el-Menhûl*'ü ile *el-Müstaşfâ*'sı ve Râzî'nin *el-Maḥşûl*'ü de çalışma için önem arz etmektedir.

Süyûtî'nin çok atıfta bulunduğu diğer eserler Nevevî'nin *el-Mecmû'*, *Ravzatü't-tâlibîn*, *Minhâcü't-tâlibîn*; Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *el-Lüma'*; Zerkeşî'nin *el-Bahrü'l-muḥîṭ* adlı eserleridir. Onların görüşlerinden ve eserlerinden oldukça faydalanılmıştır. Çalışmada ihtiyaç nispetinde kitap ve makalelerden, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nden de faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

SÜYÛTÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİNDE İCTİHAD

KAVRAMI

Bu bölümde Süyûtî'nin özet olarak hayatına yer verilecektir. Çünkü eserlerinin ve düşünce tarzının daha iyi anlaşılması için onun yaşadığı dönemi iyi bilmek gerekmektedir. Ardından Süyûtî'nin ictihada verdiği öneme işaret edilip ictihadla ilgili kaleme aldığı üç risâlesinin kısa bir tanıtımı yapılacaktır. Süyûtî'nin eserleri merkeze alınarak ictihad kavramının lugavî ve ıstilahî manasına yer verilecektir. Konuyla yakından ilişkili olan müctehid kavramı hem İmam Süyûtî'nin hem de onun nakilde bulunduğu bir kısım âlimlerin görüşleri çerçevesinde işlenecektir. Ardından müctehidlerin mertebeleri hakkında bilgi verilecektir. Bu bölümde Süyûtî'ye göre ictihadın şartları ayrıca zikredilecektir. Son olarak da bu şartları taşıyan kimselerin ictihadı nasıl yapacakları izah edilecektir.

I. HAYATI

Süyûtî'nin *Tehaddüs bi-ni'metillâh* ile *Hüsnü'l-muhâdara* isimli eserleri, kendi otobiyografisine yer vermesi hasebiyle önem arz etmektedir. Nitekim kendisinin kaleme aldığı bu iki eserden hareketle Süyûtî'nin hayatı ve eserlerini kendi dilinden öğrenmek mümkün olmaktadır.

A. Kişisel Hayatı

1. İsmi, Künyesi, Ailesi

Süyûtî'nin tam adı Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî (ö. 911/1505)'dir. 849 yılında Kahire'de doğmuştur. Dedelerinden biri Bağdat'ın Hudayriye mahallesinde bulunduğu için *el-Hudayrî*,⁷ künyesine sahiptir. Kendisi Orta Mısır'daki Asyût'ta yaşadığı için *es-Süyûtî* diye bilinmektedir.⁸ Babası Kemâleddin vâizlik, dönemin halifesinin hususi imamlığı ve kadı

⁷ Süyûtî dedelerinin "el-Hudayrî" künyesine neden sahip olduğu hakkında kesin bir bilgiye sahip olmadığını ama Bağdat'taki bir mahallenin isminden kaynaklanabileceği düşüncesinin mümkün olabileceğini dile getirir. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî *es-Süyûtî, et-Tehaddüs bi-ni'metillâh*, thk. E.M. Sartain (Cambridge: Cambridge University, 1975), 6.

⁸ Halit Özkan, "Süyûtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 38/188.

vekilliği görevlerinde bulunmuştur. Rivayete göre babası bir gün hanımını kütüphaneye kitap almaya göndermiş ve o esnada Süyûtî dünyaya gelmiştir. Doğumunun kütüphanede gerçekleşmesi üzerine *İbnü'l-kütüb* künyesine sahip olmuştur.⁹ Yaklaşık beş yaşlarında iken babası vefat etmiştir. Öncesinde onu medrese arkadaşlarına emanet etmiştir. Başta İbnü'l-Hümâm olmak üzere Celâleddîn el-Mahallî, Süyûtî ile özel ilgilenmişlerdir. Annesinin Türk veya Çerkez asıllı bir cariye olduğu hakkında bilgiler mevcuttur.¹⁰

2. Yaşadığı Dönem

İmam Süyûtî'nin yaşadığı dönemde Mısır'ın idaresinde Burcî Memlûkleri söz sahibiydi. Osmanlı'nın 1517 yılında Mısır'ı almasıyla onların hâkimiyetleri sona ermiştir.¹¹ Böylece Mısır'da iç karışıklıkların had safhada olduğu kargaşa dönemi sona ermiştir. Süyûtî'nin yaşadığı süre zarfında Memlûkler'de on üç sultan ve beş halife değişmiştir.¹² O dönemde Mısır'da iki hâkim unsur bulunmaktadır:

1. Abbâsî halifeleri: Moğol ordularının istilâsı sebebiyle Bağdat Abbâsî halifeliği sona ermiş, sonrasında hilafetin merkezi Bağdat'tan Kahire'ye taşınmıştır. Süyûtî, halifeliği İslam'ın sembolü olarak gördüğü için halifelerle iyi geçinmiş, onlara hayır duada bulunmuştur.
2. Burcî Memlûkleri sultanları: Süyûtî bu grupla iyi geçinememiş, onlarla ilişkisini kesmeye ve yakınlık kurmamaya çabalamıştır. Onların hediyelerini kabul etmemiş, davetlerine icabet etmemiştir. Devlet tarafından kendisine gönderilen paraları dağıtmıştır.¹³ Süyûtî'nin bu tutumu dört mezhep imamının uygulamalarından kaynaklanmaktadır. Onların yolunu takip eden Süyûtî sultanları ziyaret etmenin uygun olmadığını ifade etmek için *Mâ revâhü'l-esâfîn fi 'ademi'l-mecî' ile's-selâfîn* adında bir eser kaleme almıştır. Daha

⁹ Elisabeth Sartain, *Celâleddîn Suyûtî Hayatı ve Eserleri*, çev. Hasan Nureddin (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002), 14.

¹⁰ Özkan, "Süyûtî", 38/188.

¹¹ Kâzım Yaşar Koprıman, "Burciyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/419-420.

¹² İyâd Hâlid et Tabbâ', *el-İmâmü'l-hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî* (Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996), 14-17.

¹³ Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (b.y.: Dâru'l-İlim li'l-melâyîn, 2002), 3/301; Şükrü Özen, *Mezheplerin Doğuşu ve İçtihat Tartışması* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2003), 199; Özkan, "Süyûtî", 38/191.

sonra bu eserini *er-Risâletü's-sulṭâniyye* adıyla ihtisar etmiştir. Bu eserde Hz. Peygamber'in sultanları ziyaret etmeyi nehyettiği hadislerle yer vermiştir.¹⁴

Memlûkler döneminde sultanların teşvikleriyle ilim ve fen gelişmiştir. Eğitim alanında zirve bir dönem yaşanmıştır. Devlet desteğiyle medreseler, kütüphaneler, hankahlar, camiler inşa edilmiştir. İlme ve âlimlere çok ihtimam gösterilmiştir. Süyûtî'nin ilmî faaliyetlerin böylesine yoğun olduğu bir ortamda yetişmiş olması onun ilmî serüvenini olumlu manada etkilemiştir.¹⁵ Süyûtî'nin yaşadığı dönemdeki ilim merkezleri medreseler, tekkeler (hankah) ve camiler (külliye) olmak üzere üç başlıkta ele alınmaktadır:

- Medreseler: En önemlileri olarak *Hasan b. Nâsır Medresesi* ile Selâhaddîn-i Eyyübî'nin inşa ettirdiği *Salâhiyye Medresesi* zikredilebilir.
- Tekkeler (Hankah): Tasavvuf gönüllülerinin ilmî faaliyetlerde bulunduğu merkezlerdir. En meşhurları olarak *Şeyhûniyye* ve *Baybarsiyye* hankahları zikredilebilir.
- Camiler (Külliye): İlk dönemlerden itibaren camiler namaz kılmak, ilmî ve siyasî faaliyetlerde bulunmak için kullanılmaktaydı. Örnek olarak Amr b. Âs'ın (43/664) inşa ettirdiği *Câmiu Amr b. el-Âs* isimli külliye verilebilir. Bu külliye yalnızca bir mescid değil aynı zamanda bir eğitim kurumu niteliğindedir.¹⁶

B. İlmî Kişiliği

Küçük yaşta yetim kalan Süyûtî eğitim hayatına erken başlamıştır. Sekiz yaşından önce Kur'ân-ı Kerîm'i hıfz etmiştir. Daha sonra Abdülganî el-Cemmâilî'nin (ö. 600/1203) *Umdetü'l-ahkâm*, Nevevî'nin (ö. 676/1278) *Minhâcü't-tâlibîn*; İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *Elfiyye*, Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Minhâcu'l-vusûl* adlı eserlerini ezberlemiştir. Ardından bu eserlerin ilk üçünün icazetini almıştır. Birçok hocadan fıkıh ve nahiv dersleri almıştır. On yedi yaşında Arapça ders verme icazeti almış ve yazarlığa ilk adımını atmıştır. İlk eseri *Şerhu'l-isti'âze ve'l-besmele*'dir.¹⁷

Süyûtî fıkıhta hocası Bulkînî'nin (ö. 868/1464), hadiste ise İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin derecesine ulaşmayı arzulamaktadır. Yirmi iki yaşında fetva vermeye

¹⁴ Abdullah Taha İmamoğlu, “Gevenden ancak diken çıkar’: Süyûtî'nin Gözüyle Ulema ve Siyaset”, *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 35 (01 Aralık 2013), 200-201; Özkan, “Süyûtî”, 38/193.

¹⁵ Tabbâ', *el-İmâmü'l-hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî*, 20-21.

¹⁶ Emine Zengin, *Süyûtî'nin “Edebu'l-Füyâ” İsimli Eserinin Tahkiki* (Bursa: Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 6-7.

¹⁷ Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/336-337; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236.

başlamış, bir yıl sonrasında hadis alanında bazı görevler üstlenmiştir. O; tefsir, hadis, fıkıh, nahiv, meânî, beyân ve bedî' olmak üzere yedi ilimde yetkinlik kazanmıştır. Bu yedi ilme nispeten fıkıh usulü, cedel, sarf, inşa, tevessül, ferâiz ve kıraat ilmini daha az bildiğini, bilgisinin en az olduğu ilmin ise tıp olduğunu ifade etmektedir. Matematik ilminin kendisine zor geldiğini, bir problem gördüğünde dağı yüklenmeye hazırlanıyormuş gibi hissettiğini söylemektedir. Süyûtî, ilim hayatının başlarında mantık ilmini okumaya başlamış, ancak mantık ilminin haram olduğuna dair İbnü's-Salâh'ın fetva verdiğini duyduktan sonra okumayı bırakmıştır.¹⁸

1. Hocaları Ve Talebeleri

Süyûtî birçok erkek ve kadın hocadan¹⁹ ders almıştır. Ders aldığı hocaları aktarmak üzere *el-Muncem fi'l-Mu'cem* isimli müstakil bir eser kaleme almıştır. Bu eserde 41'i kadın olmak üzere toplamda 195 hocası hakkında bilgi vermiştir.²⁰ Bu bölümde Süyûtî'nin bazı hocalarına yer verilecektir:

- Sâlih b. Ömer Bulkînî (ö. 868/1464): Süyûtî hayranlık duyduğu hocası Bulkînî'den birçok eser okumuştur. Örneğin Ömer b. Reslân Bulkînî'nin (ö. 805/1403) *et-Tedrib fi'l-fürû'* isimli eserinin, Necmüddin el-Kazvinî'nin (ö. 665/1266) *el-Hâvi's-ş-şagîr*'inin, Nevevî'nin *Minhâcü't-ţâlibîn* ve *Ravzatü't-ţâlibîn*'in, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) *et-Tenbîh*'inin, Bedreddin Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *Tekmile*'sinin bazı kısımlarını ondan okumuştur. Süyûtî ilk ders okutma ve fetva verme icazetini bu hocasından almıştır. Hocası vefat edinceye kadar onun fıkıh derslerine devam etmiştir.²¹
- Yahyâ b. Muhammed Münâvî (ö. 871/1467): Süyûtî, hocası Sâlih b. Ömer Bulkînî vefat edince Münâvî'nin derslerine katılmıştır. Ondan fıkıh alanında *Minhâcü't-ţâlibîn*'in bazı kısımlarını okumuştur. Tefsir alanında Beyzâvî'ye ait tefsir kitabının derslerine katılmıştır.²²

¹⁸ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/338-339.

¹⁹ Süyûtî'nin kadın hocaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Recep Aslan, "Süyûtî'nin Hadis İlimindeki Kadın Hocaları", *Marife* 11/3 (31 Aralık 2011), 127-143.

²⁰ Süyûtî *Hüsnü'l-muhâdara*'da yaklaşık 150, *Tehaddüs bi-ni'metillâh*'da ise 600 hocası olduğundan bahsetmektedir. Bk. Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 43; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Muncem fi'l-Mu'cem: Mu'cemü şüyûhi's-Süyûtî*, thk. İbrahim Bâcis Abdülmecid (Beirut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1995), 23.

²¹ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/337; Özkan, "Süyûtî", 38/188.

²² Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fi târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/337.

- Şehâbeddin eş-Şârimîsâhî (ö. 855/1451): Ferâiz konusundaki yetkinliğiyle tanınan bu hocasından ferâiz dersleri almıştır. Süyûtî, bu hocasından *el-Mecmû'* üzerine yazmış olduğu şerhi okumuştur. Aynı zamanda babasının da hocası olan bu âlimin yaşının büyük olduğundan bahsetmektedir.²³
- Kafiyecî (ö. 879/1475): Süyûtî, on dört yıl boyunca kendisinden her gün istifade ettiği bu hocasından “ikinci babam” diye bahsetmektedir. Ondan tefsir, usûl, Arapça, meânî ve bazı dersler okumuştur. Ayrıca hocasından çeşitli ilimleri okutmak için büyük bir icazet almıştır.²⁴
- Şümünnî (ö. 872/1468): Süyûtî, 1463 ile 1467 yılları arasında onun derslerine katılmıştır. Hanefî hocası Şümünnî’den hadis, Arap dili ve edebiyatı konularında çok istifade etmiştir.
- Seyfeddîn Muhammed b. Kutluboğa (ö. 881/1476): Hanefî hocasından Zemahşerî’nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâf* adlı tefsirini, Sadrüşşerîa’nın (ö. 747/1346) *et-Tavzih*’ini ve haşiyesini, Hatîb el-Kazvîni’nin (ö. 739/1338) *Telhîşü'l-Miftâh*’ını ders olarak okumuştur.²⁵

Süyûtî hayatının belli dönemlerinde kendini eser telif etmeye vererek öğretim faaliyetlerini asgariye indirmiştir. *Baybarsiyye Hankahı* şeyhliğine tayin edilmesi ve ömrünün son beş yılında inzivaya çekilmesi gibi birçok sebepten dolayı da çok talebe yetiştirememiştir.²⁶ Süyûtî’nin 48 tane talebesi olduğu kaynaklarda zikredilmektedir. Bunlardan bazıları ise şunlardır: Şemseddîn İbn Tolun (ö. 953/1546), İbn İyâs ((ö. 930/1524 [?]), Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî (ö. 945/1539[?]), Menûfî (ö. 939/1532), Sirâceddin Neşşâr (ö. 938/1531), Alkamî (ö. 969/1561-62).²⁷

2. Eserleri

Süyûtî ömrünü ilme adanmış bir âlimdir. Tefsir, Kur’an ilimleri, hadis, fıkıh, lugat, sarf, nahiv, belâgat, edebiyat ve tarih alanında birçok eser²⁸ kaleme almıştır. Süyûtî’nin

²³ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/336-337; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 236-237.

²⁴ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târihi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/338; Özkan, “Süyûtî”, 38/188.

²⁵ Süyûtî’nin Şâfiî âlimlerin yanı sıra diğer mezhep âlimlerinden de ders görmüş olması onun ilmi yetkinliğini arttırmış ve bakış açısını genişletmiştir denilebilir.

²⁶ Özkan, “Süyûtî”, 38/189.

²⁷ Tabbâ’, *el-İmâmü'l-hâfız Celâlüddîn es-Süyûtî*, 409.

²⁸ Süyûtî *Hüsnü'l-muhâdara*’da 300 tane eser telif ettiğinden bahseder. Ancak öğrencilerinin verdiği rakam daha fazladır. Şemseddin el-Gazzî (ö. 1753) Süyûtî’nin eserlerinin 500’den fazla olduğunu, Ziriklî (ö. 1976) ise yaklaşık 600 tane olduğunu ifade eder. Rakamların farklılık arz etmesi; bazı

eserlerinin sayısı hakkında farklı rakamlar mevcuttur.²⁹ Biz çalışmanın uzamaması için fıkıh alanında telif ettiği bazı eserleri vermekle yetineceğiz. Süyûtî eserlerini orijinalliği ve kıymeti bakımından yedi kısma ayırmaktadır:

1. Eşi benzeri yazılmamış eserler: Süyûtî burada zikrettiği eserlerin emsalsiz olduğunu düşünmektedir. Ona göre bu eserlerin bir benzerinin daha önceden kaleme alınmamış olması öncekilerin yetersizliğinden kaynaklanmamaktadır. Bu işe yönelecek ortam oluşmadığı için bu türden eserler telif edilmemiştir. Kendi döneminde bu eserlerin bir benzerinin yazılmamış olmasının nedeni geniş bir bakış açısı, çok çalışma ve üstün gayret gerektirmesi sebebiyledir. Bu bölümde on sekiz eser zikretmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *Şavnü'l-mantık ve'l-keâm 'an fenneyi'l-mantık ve'l-keâm*
- *el-Câmi' fi'l-ferâiz*

2. Benzeri daha önce yazılmış ve daha sonra da yazılabilecek eserler: Süyûtî burada zikrettiği bazı eserlerin tamamlanmadığını söylemektedir. Bu bölümde en az bir ciltten oluşan eserler bulunmaktadır. Burada elli eser zikretmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve fîrû'i fîkhi's-Şâfi'iyye*
- *Şerhu't-Tenbîh*
- *(Müntekâ) el-Yenbû' fîmâ zâde 'ale'r-Ravza mine'l-fîrû'*

3. İki ile on kürrâseden (fasikül) oluşan küçük hacimli eserler: Bu bölümde altmış eser zikretmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:

- *Takrîrü'l-istinâd fi teysîri'l-ictihâd*

eserlerin birden fazla adla bilinmesi, Süyûtî tarafından bazılarının imha edilmiş olması, bazı eserlerin başka eserlerinin parçası olması gibi sebeplerden kaynaklanmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Süyûtî, *Hüsni'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*, 338; Şemseddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman İbnü'l-Gazzî, *Dîvânü'l-İslâm*, thk. Seyyid Kesrevî Hasan (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 3/53; Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/301; Özkan, "Süyûtî", 38/191.

²⁹ Süyûtî, eserlerinin çokluğu sebebiyle birçok eleştirinin hedefi olmuştur. Onun yeni bir ürün ortaya koymadığına yönelik iddialar mevcuttur. Ancak Süyûtî'nin kendi eserleriyle ilgili yapmış olduğu tasnife bakıldığında bazı eserlerin şerh, hâşiye niteliğinde olup uzun araştırmalara dayanmadığını kendisi ikrar etmektedir. Bu eserler derleme, düzenleme, özetleme çalışması olduğu için başka âlimlerin eserlerine dayandığı zaten aşikârdır. Onun son dönemlerinde telif etmiş olduğu, meşhur eserlerine bakıldığında ise bu çalışmaların büyük emek ürünü, çok başarılı eserler olduğu görülecektir. Ayrıca eleştirilerin odağı olan eserlerine bile göz atıldığında onun geniş bir birikime sahip olduğu ve ne çok esere müracaat ettiği anlaşılmaktadır. Bu da onun birçok ilim dalına olan vukufiyetini göstermektedir. Bk. Enbiya Yıldırım, "Suyuti'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehavi-Suyuti Çekişmesi Bağlamında)", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (15 Aralık 2006), 164-166.

- *er-Red 'alâ men ahlede ile 'l-arz ve cehile enne 'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz*
- 4. Fetvalar dışında bir kürrâsedan (fasikül) oluşan eserler: Bu bölümde yüz iki eser zikretmektedir. Bunlardan bazıları şunlardır:
 - *el-Mukaddime fi 'l-fikh*
 - *İrşâdü 'l-mühtedîn ilâ nuşreti 'l-müctehidîn*
- 5. Yaklaşık bir kürrâsedan (fasikül) oluşan fetvalar: Bu bölüm seksen adet fetvasından müteşekkildir. Müellif daha sonra fetvalarını bir araya getirerek *el-Hâvî li 'l-fetâvî*³⁰ adlı eserini oluşturmuştur.
- 6. Öğrencilik yıllarında kaleme aldığı özensiz hazırlandığı için önemsemediği eserler: Bu bölümde kırk eser zikretmektedir.
- 7. Başlayıp daha sonra ilgi duymadığı için bırakılan, biraz yazılmış eserler: Bu bölümde seksen üç eser zikretmektedir.
 - *Şerhu 'l-Vasîf*: İmam Gazzâlî'nin Şâfiî fikhına dair kaleme aldığı *el-Vasîf* adlı eserini şerh etmeye başlamıştır. Ancak bir kürrâse yazıp bırakmıştır.

3. Üstlendiği Vazifeler

Süyûtî yaşadığı dönemdeki ilim merkezlerinde birçok görev almıştır. 1470 yılında *Berkûk Türbesi* şeyhliği yaptıktan sonra 1486-1500 yılları arasında *Baybarsiyye Hankahı* şeyhliği görevini üstlenmiştir. Bu görevi esnasında sûfilikle ilgisi olmayan kimselerin hankahın imkânlarını kötüye kullanmasına canı pahasına engel olmuştur. Süyûtî, bütün yargı teşkilâtını yönetme yetkisiyle donatılmış bir makama getirilmiştir. Ardından Süyûtî'nin talebi üzerine Halife Mütevekkil, 1496-97 yılında bütün İslâm ülkelerindeki yargı teşkilâtından sorumlu olacak bir makam ihdas etmiştir. Sonrasında Süyûtî bu yeni ihdas edilen makama tayin edilmiştir. Bu görev dört mezhebin kâdılkudâtlarına hükmetme yetkisini içinde barındırmaktadır. Kendisini öldürmek isteyen Tomanbay'ın 1501 yılında tahta geçmesi üzerine *Baybarsiyye Hankahı* şeyhliğini bırakmış, birkaç ay saklanmak zorunda kalmıştır. Ömrünün son dönemini³¹ ise Ravza Adası'nda inzivada geçirmiştir.³²

³⁰ Süyûtî'nin bu eseri "fürû-i ve usûl-i fikh, tefsir, hadis, usûlud'd-dîn, tasavvuf ve nahiv" konularındaki fetvalardan müteşekkildir. Bk. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Hâvî li 'l-fetâvî*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 1/7.

³¹ Ziriklî, Süyûtî'nin 40 yaşında Nil nehri kıyısındaki Ravzatü'l-Mikyâs'ta inzivaya çekildiğini söylemektedir. Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/301.

³² Özkan, "Süyûtî", 38/189.

C. Vefatı

İmam Süyûtî 18 Ekim 1505 tarihinde sol kolunda beliren büyük bir şişlik (apse) sebebiyle vefat etmiştir. Son nefesini vermeden önce Yâsîn sûresini okuduğu söylenmektedir. Cenazesine çok fazla kişi katılmıştır. Bâbükarâfe yakınındaki Kûsûn Kabristanlığı'na, babasının yanına defnedilmiştir. Onun ölümüne pek çok kişi üzülmüş, hatta ona haset edip düşmanlık yapanlar bile kabrini ziyaret etmişlerdir. Vefatından az bir zaman sonra onun Allah dostlarından biri olduğu düşüncesi yaygınlaşmıştır. Süyûtî'nin öğrencilerinden olan Abdülkâdir eş-Şâzelî (ö. 935/1529[?]), onun birçok kerametinden bahsetmektedir. Örneğin Süyûtî'nin Resûlullah'ı birçok kez hayattayken gördüğünü, az adımla uzun mesafeler katedebildiğini anlatmaktadır.³³

İbnü'l-İmâd (ö. 1089/1679) Süyûtî'nin kerameti olarak titizlikle yazıp hazırladığı eserlerinin³⁴ ilâhî kudrete inanan kimseler için yeterli bir delil olacağını ifade etmektedir.³⁵

Şevkânî, Süyûtî'nin Kur'an ve Sünnet ilimlerine vakıf, ictihad için gerekli olan donanımına sahip büyük bir imam olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca onun pek çok ilim dalında ön planda olduğunu da söylemektedir.³⁶

³³ Sartain, *Celâleddîn Süyûtî Hayatı ve Eserleri*, 79-81.

³⁴ Süyûtî'nin eserleri, kendisinden sonra yaşayan kimseler için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur. Birçok âlim Süyûtî'nin eserlerinden yararlanmış ve ona atıflarda bulunmuşlardır. Şafiî âlimlerin yanı sıra diğer mezhep mensubu âlimlerin eserlerinde de Süyûtî'nin görüşleriyle karşılaşmak Süyûtî'nin fıkıh alanındaki etkisini apaçık göstermektedir. Süyûtî'ye atıfta bulunan Hanefî âlimlerden İbn Nüceym (ö. 970/1563), Tahtâvî (ö. 1231/1816), İbn Âbidîn'i (ö. 1252/1836); Mâlikî âlimlerden Zürkânî (ö. 1099/1688) ile Adevî'yi (ö. 1189/1775); Hanbelî âlimlerden ise Ruhaybânî'yi (ö. 1243/1827) örnek olarak zikredebiliriz. Ayrıntılı bilgi için bk. Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik* (b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, ts.); Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, thk. Zekerîya Umeyrât (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999); Ahmed b. Muhammed b. İsmâîl ed-Dükâtî et-Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nürü'l-izâh*, thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997); Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1966); Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed el-Vefâî ez-Zürkânî, *Şerhu'z-Zürkânî 'alâ Muhtaşarı Halil*, nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002); Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh (Mükerrrem) es-Saîdî el-Adevî, *Hâşiyetü'l-Adevî 'alâ şerhu Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî*, thk. Yusuf Muhammed el-Bukâî (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994); Mustafa b. Sa'd b. Abduh es-Süyûtî er-Ruhaybânî, *Metâlibü üli'n-nühâ fi şerhi Gâyeti'l-muntehâ* (b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 1994).

³⁵ Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*, thk. Mahmûd el-Arnaût (Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1986), 10/74, 78.

³⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî eş-Şevkânî, *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*, thk. Ahmed İzzü İnâye ed-Dımaşkî (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1999), 2/215.

II. İCTİHAD VURGUSU

İmam Süyûtî'nin fikhî anlayışında ictihadın önemli bir yeri vardır. O, karşılaştığı bir hadisten etkilenerek ictihad konusuna ilgi duymaya başlamıştır. Karşılaşmış olduğu hadis şudur:

إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يَبْعَثُ لِهَذِهِ الْأُمَّةِ عَلَى رَأْسِ كُلِّ مِائَةٍ سَنَةٍ مَنْ يُجَدِّدُ لَهَا دِينَهَا

“Allah (c.c.) bu ümmete her yüz yılın başında³⁷ dinini yenileyecek birisini (müceddid) gönderecektir.”³⁸ hadisine mazhar olmayı umut eden İmâm Süyûtî,³⁹ hayatını bu amaç doğrultusuna adanmıştır.

Hadiste ifade edilen tecdid faaliyeti, yeni bir din ortaya koymak veya dine dinde olmayan yeni şeyler ilave etmek anlamında değildir. Nitekim Allah (c.c.) dini kemâle erdirdiğini, nimetini kullar üzerinde tamam ettiğini bildirmektedir. Ayrıca Kur'an ve Sünnet'in şeriatı temel sâbiteler olduğu düşünüldüğünde tecdid ile şeriat yenilemesi yapılabileceği söylenemez. Tecdid ile bozulan ve değişen dinî uygulamaların Kitap ve sünnet doğrultusunda ihya edilmesi amaçlanmaktadır. Yaygınlaşan bid'atleri ortadan kaldırma amacı olan bir faaliyettir. Bu faaliyet Kitap ve Sünnet doğrultusunda sırât-ı müstakîm üzere yol almayı hedefler. Allah'ın kitabı ve Sünnet'in hıfzı ile İslam dininin mahfuz olduğu bir gerçektir. Dolayısıyla mahfuz olarak nitelenen bu dinin korunmasında Allah tarafından gönderilen müceddidlerin ehemmiyeti büyüktür.⁴⁰ Süyûtî de İslâm dinini korumayı kendine görev addetmiş ve müceddid olma arzusunu beyitlere dökerek arz etmiştir. *Tuhfetü'l-mühtedîn bi-esmâi'l-müceddidîn*⁴¹ adlı bir şiirle ilk sekiz asrın müceddidi olarak bazı isimleri zikretmiştir. Bu isimleri şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Ömer b. Abdülazîz (ö.101/720)

³⁷ “رأس” kelimesinin hem “baş” hem de “son” anlamında kullanılmasından kaynaklı olarak zamanın tespiti hususunda bir ihtilaf meydana gelmiş olsa da yaygın kanaat “yüzyılın başı” anlamında olmuştur. Bunun yanı sıra asrın ortalarında yaşayıp vefat etmiş müceddid niteliğini alan âlimler de olmuştur. Bk. Tahsin Görgün, “Tecdid”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/235.

³⁸ Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Sünenü ebî Dâvûd*, nşr. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), “Melâhim”, 1 (No. 4291).

³⁹ Süyûtî, müceddidliğe dair ayrıntılı ve müstakil bir eser kaleme almıştır. Bu eserde geçmiş yüzyıllardaki müceddidlerin isimlerini nazım ile sunmuştur. Bk. Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *et-Tenbi'e bi-men yeb'asühullâhü 'alâ re'si külli mi'e*, nşr. Abdülhamîd Şânûha (Mekke: Dâru's-Sika, 1990).

⁴⁰ Komisyon, *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslâmiyye*. (b.y.: er-Riâsetü'l-âmmeh li'l-buhûsi'l-ilmiyye ve'l-iftâ ve'd-dâ' ve ve'l-irşâd, ts.), 34/96.

⁴¹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 61.

- 2- İmam Şâfî (ö. 204/820)
- 3- Ebü'l Abbas İbn Süreyc (ö. 306/918)
- 4- Ebü't-Tayyib es-Sehl (ö. 404/1013) ya da Ebû Hamid el-İsferâyînî (ö. 406/1016)
- 5- Gazzâlî (ö. 505/1111)
- 6- Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ya da Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî (ö. 623/1226)
- 7- İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302)
- 8- Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403)⁴²

Süyûtî'nin kullanmış olduğu şu ifade, onun müctehid olma arzusunu açıkça ortaya koymaktadır: “Allah'ın rahmetine muhtaç olan ben, bu yüzyıl başında Allah'ın müceddidliği bana nasip ederek, nimetini ihsan edeceğini ümit ediyorum. Bunu yapmak Allah için zor bir şey değildir.”⁴³ Süyûtî son yüz yılda müceddid olarak Hz. İsa'nın gönderileceğini, ayrıca müceddidler içerisinde Allah'ın kendisine özel ilim bahşettiği kutup ve abdal kimselerin olabileceğini de söylemektedir. Süyûtî'nin kutup, abdal gibi tasavvufî şahsiyetleri eserinin bazı yerlerinde zikretmesi onun vehbî ilmi kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Nitekim yaşadığı dönemde hadis ve Arap dili alanında kendisinden daha yetkin bir kimse olmadığını ifade ettiği bölümde Allah'ın kendisine ilim bahşettiği kimseleri istisna etmiştir.⁴⁴

İbnü'l-Esîr müceddid olarak kabul edilen kimselerin hangi gerekçeyle müceddid sayıldığını tahlil etmiştir. Görgün'ün yerinde tespiti ile İbnü'l-Esîr'in “tecdidi” fıkıh mezheplerinin ve ilimlerinin gelişmesiyle irtibatlandığı anlaşılmaktadır. İbnü'l-Esîr'in bu konudaki temel düşüncesi Müslümanların İslam'la olan bağının sağlam bir şekilde gerçekleşmesini fıkıh mezheplerinin uhdesine yüklemesidir. Tâceddin es-Sübkî de tecdidî mezhep kavramıyla ilişkilendirmiştir. Tecdid kavramını hem kelâm hem de fıkıh mezheplerinin istikrarıyla birlikte ele almıştır.⁴⁵ Bu minvalde tecdid kavramı ele alınırken gündeme gelen diğer bir konu ictihad kavramı olmuştur. Nitekim Süyûtî her

⁴² Süyûtî bu kimselerin her birinin aynı zamanda ictihadla vasıflandıklarını dile getirir. Bk. Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 61-62. Dikkat edilirse Süyûtî'nin zikrettiği müceddidlerin hepsi de Şafî mezhebine mensup müctehidlerdir.

⁴³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 61.

⁴⁴ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Ünmûzecü'l-lebîb fi haşâ'îşi'l-ḥabîb* (b.y.: y.y., 1983), 114.

⁴⁵ Görgün, “Tecdîd”, 40/236.

asırda dinin müceddidi olan kimselerin aynı zamanda müctehid olduğunu düşünmektedir.⁴⁶

Süyûtî kendi döneminde üç büyük sorun bulunduğunu ve bunlardan birinin de cehaletin yaygınlaşmış âlimlerin kaybolması olduğunu ifade etmektedir. Ardından bir müceddidde aranan özellikleri sayarak kendisinin meseleleri halletme imkânını taşıyanlardan biri, belki de birincisi olduğunu iddia etmektedir.⁴⁷

Süyûtî, icthad yapılabilmesi için icthad şartlarını taşıyan bir müctehidin varlığını gerekli görür. “İnsidâdu bâbi’l-icthâd” meselesi ile gündeme gelen icthad kapısının kapalı olduğu söylemleri icthad rütbesine ehil olmamasına rağmen kendilerini müctehid ilan edenlerin fetva vermeye kalkışmaları üzerine vaki olmuştur.⁴⁸ Bu yüzden İmam Süyûtî eserinde icthad yapabilmek için gerekli olan on civarında ilme yetkin olma şartı koşturmuştur. Bunlar Kur’an ilimleri, Sünnet ilimleri, fıkıh usulü ilmi, lugat ilmi, siyak ilmi, nahiv ilmi, sarf ilmi, meânî, beyân, bedi’, icmâ ve hilâf ilmi, matematik ilmi, fikhû’n-nefs, kavâid ve ahlâk ilmi olarak sıralanabilir.

İmam Süyûtî bir kimsenin icthad yapabilmesi için, zikrettiği on beş ilme vakıf olmayı şart koşturmuştur. Kendisinin bu ilimlere vakıf olduğunu gösterme sadedinde eserlerini referans göstermiş ve kendisini “mutlak müctehid” olarak nitelendirmiştir. Zira onun bu nitelemesi kendi literatüründeki müctehid algısı ile yakından ilişkilidir. Ancak onun kendisini mutlak müctehidlik mertebesinde görmesi onu Şâfiî mezhebine mensubiyetten ayırmamıştır. Bunun delili olan sözleri ise şu şekildedir: “*Fetvada tercih seviyesine ulaştığımda kendi tercihime muhalif olsa bile Nevevî’nin görüşlerinden dışarı çıkmadım. İctihad rütbesine ulaştığımda ise İmam Şâfiî’nin görüşleri dışına çıkmadım. Çok azı hariç başka mezheplerden fetva vermedim. Bu yüzden fetvalarım Şâfiî mezhebine göredir.*”⁴⁹ Nitekim Süyûtî icthad kapısının kapanmadığını iddia ederken yeni bir usulle mezhep inşası iddiasında bulunmamıştır. Aksine Şâfiî mezhebine bağlılığına devam etmiştir. Ona göre nasların sınırlı olmasına karşın ortaya çıkan olaylar sınırsızdır. Bu da icthadı gerekli hale getirmektedir. “Hulüvvü’l-asr” tabiri hiçbir zaman diliminin müctehidden yoksun olamayacağını ifade eder. Süyûtî müctehidin gerekliliğini bu şekilde temellendirir. Ayrıca kendisinin mutlak müctehidliği iddiasının altında makam ve mevki arzusu yatmadığı ve bu yetkiyi kötüye kullanma

⁴⁶ Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 61-62.

⁴⁷ Süyûtî, *et-Tenbi’e bi-men yeb’aşühullâhü ‘alâ re’si külli mi’e*, 71; Görgün, “Tecdid”, 40/236.

⁴⁸ Zekiyüddin Şa’ban, *Usulü’l-fıkhi’l-İslami* (İstanbul: el-Mektebetü’l-Hanifiyye, ts.), 414.

⁴⁹ Süyûtî, *et-Teḥaddüs*, 90.

peşinde olmadığı kendi hayatını anlattığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Çünkü kendisi on iki yıl boyunca *Baybars Hankah* şeyhliği yapmasına rağmen sultanın yanında olma hevesine düşmemiştir. Selefın sünnetine devam edeceğini dile getirerek sultanlarla hayatta birkaç defadan fazla görüşmemeye özen göstereceğini dile getirdiği için de sultanla arasının bozulmasına, maaşının kesilmesine bile aldırış etmemiştir.⁵⁰ İctihad için gerekli şartları taşımasına ilave olarak hak bildiği şeyler uğruna makam, mevki ve malı hiçe sayan bir âlimin mutlak müctehidlik iddiasını da bu doğrultuda değerlendirmeliyiz.

Süyûtî icthadın gerekliliğine ve sürekliliğine net bir şekilde vurgu yapmaktadır. Peki, icthad kapısının kapalı olduğuna dair genel kabul nereden kaynaklanmaktadır? Bu genel anlayış icthada ehil olmayanları ve bu yetkiyi kötüye kullanmak isteyen kimseleri engelleyebilmek için öne sürülmüştür. Nitekim hicrî dördüncü asırdan sonra meydana gelen olaylar bu söylemin yaygınlık kazanmasına zemin hazırlamıştır. Zira Moğol istilasının ve haçlı seferlerinin ardından başa gelen bozguncu yöneticiler istekleri doğrultusunda kadıları icthadda bulunmaya ve fetva vermeye zorlayabilirlerdi. İctihad kapısının kapalı oluşu, onların hevâ ve heveslerine göre dini fâsid kılmaya çalışmalarının önünde bir engel teşkil etmiştir.⁵¹

III. İCTİHAD RİSÂLELERİ

Süyûtî, icthadla ilgili üç eser telif etmiştir. İlk olarak ise *Takrîru'l-istinâd fi teysîri'l-ictihâd* adlı eserini kaleme almıştır. Bu eserde icthadın farz-ı kifâye olduğunu dile getirdikten sonra icthadın şartlarını ve icthadın nasıl yapılacağını izah etmiştir. Yani bu risâlede icthadın yöntemini açıklamıştır denilebilir. Ardından ise yaşadığı dönemde kendisine yöneltilen eleştirilere cevap niteliğinde reddiye olarak *er-Red'*i kaleme almıştır. Muhtemel ki bu risâlelerinde değindiği bazı konuların tam izah edilmediğini veya anlaşılmadığını düşündüğü için ayrıca bir risâlede üç meseleyi açıklama gereği duymuş ve *İrşâdü'l-mühtedîn*'i telif etmiştir. Bu risâlelerin tam isimleri şu şekildedir:

- *Takrîru'l-istinâd fi teysîri'l-ictihâd*

⁵⁰ Bedi' es-Seyyid Lahhâm, *el-İmâmü'l-hâfiz Celâleddîn es-Suyûtî ve cuhûduhu fi'l-hadîs ve 'ulûmihi* (Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1994), 61-63.

⁵¹ Abdullah Kahraman, "Çağdaş Fakihler İctihad Kapısını Açabildi mi?", *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 1 (01 Şubat 2009), 59.

- *er-Red 'alâ men ahlede ile 'l-arz ve cehile enne 'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz*
- *İrşâdü 'l-mühtedîn ilâ nusrati 'l-müctehidîn.*

Bu üç risâleyi yazarken şöyle bir yöntem takip etmiştir: İctihadla ilgili bir görüş ortaya koyarken öncelikle mensubu olduğu Şâfiî mezhebindeki otorite âlimlerin görüşlerinden yararlanmaktadır. Ardından diğer mezhep âlimlerinin görüşlerine kısa bir şekilde değinmektedir. Bir düşünceyi delillendirmek istediği zaman, varsa âyet ve hadislerden faydalanmaktadır. Eserlerinin içeriğini beyit ve nüktelele zenginleştirmektedir. Diğer yandan icthadla ilgili bazı meselelerde kendi görüşünü belirtmeksizin sadece tartışma olan konuya yer vermektedir. Farklı düşüncelere sahip âlimlerin görüşlerini peş peşe zikrederek tartışmayı gündeme getirmekle yetinmektedir. Süyûtî'nin mezkûr eserlerinde bir başlıklandırma ve fihrist mevcut değildir. Bu eserlerin muhakkikleri tarafından anlaşılabilir olması adına birtakım başlıklar ve fihrist eklenmiştir.

A. *Takrîru 'l-istinâd fî teysîri 'l-ictihâd*

Süyûtî'nin icthadla ilgili kaleme aldığı ilk eser *Takrîru 'l-istinâd fî teysîri 'l-ictihâd*'dir. Bu eser icthadın *farz-ı kifâye* olduğunu ifade eden bir bölümle başlamaktadır. İçerisinde icthadla ilgili fasıllar bulunmaktadır. Ayrıca bir tane fâide, tenbîh ve hâtîme kısmı da içermektedir.

Ele aldığı konuları şu şekilde sıralayabiliriz:

- Herhangi bir asrın müctehidsiz kalmasının câiz olmaması
- İctihad şartları
- İctihad şartlarını taşıyan kişinin özellikleri / delili
- Takıyüddin es-Sübki'nin mutlak müctehid olduğuna dair ittifak oluşması
- İctihadın nasıl yapılacağı ve tertibi
- Her asırdaki dinin müceddidlerinin aynı zamanda müctehid olması
- İctihad faaliyetlerinin inkıtâa uğramadığı ve icthad kapısının kapanıp-kapanmadığı tartışmaları
- Süyûtî'nin muarızlarına reddiyesi
- Allah'ın nimetini anmanın gerekliliği

B. er-Red 'alâ men aħlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz

İmam Süyûtî ictihad konusunda müstakil bir eser telif etmiştir. Bu risâlenin tam adı “er-Red 'alâ men aħlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz'dır. Adından da anlaşılacağı üzere eser bir reddiye niteliğindedir. “Dünyaya meyledip saplanıp kalanlara ve her asırda ictihadın farz olduğunu bilmeyenlere” ithafen yazılmıştır. Bu başlığı koyarken A'râf sûresi 176. âyet-i kerîmeden iktibasta bulunmuştur.

وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا وَلَكِنَّهُ أَخْلَدَ إِلَى الْأَرْضِ وَاتَّبَعَ هَوَاهُ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ إِذَا تَحَمَّلَ عَلَيْهِ يَلْهَثُ أَوْ تَشْرَكُهُ يَلْهَثُ ذَلِكَ مَثَلُ الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَافْضُصْ الْقِصَصَ لَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ

“Eğer biz isteseydik o kişiyi delillerimizle yüceltirdik. Fakat o dünyaya saplanıp kaldı, hevesinin peşine düştü. İşte böylesinin hali kovsan da bıraksan da hep dilini çıkarıp soluyan köpeğin haline benzer. Ayetlerimizi yalan sayan topluluğun durumu işte böyledir. Şimdi sen bu kıssayı anlat, umulur ki iyice düşünürler.”⁵²

Süyûtî bazı eserlerine Kur'an-ı Kerîm'deki âyetlerden iktibas ederek başlık koymuştur. Örneğin kendi hal tercümesini kaleme aldığı *et-Tehaddüs bi-ni'metillâh* eserinin başlığı için Duhâ sûresinin on birinci âyet-i kerîmesinden iktibasta bulunmuştur. “Rabbimin lütuflarını şükranla an.” âyetini hem eserine başlık olarak koymuş hem de eserine bu âyetle başlamıştır. Süyûtî A'râf sûresi 176. âyetten iktibasla da *er-Red'e* isim vermiştir.⁵³ İktibas yaptığı âyetin teması ile eserinin teması da örtüşmektedir. Zira bu âyette bahsedilen kişinin Ken'anîlerden Bel'am b. Bâûrâ olduğuna dair rivayetler mevcuttur. Allah'ın ona ilim ve hikmet bahşetmesine rağmen dünyaya meylederek dünya nimetlerine aldanan, dinini dünya karşılığında hevâsının peşine düşerek satan birini temsil eder.⁵⁴ Buradan hareketle ictihadî donanım kendisine bahşedilen bir kimsenin hevâsına uyararak dünyanın peşinden gitmesi ve ona göre düşünmesi zemmedilmek istenmiştir. Nitekim ictihad yapmaya ehil olan birinin bu yetkisini kötüye kullanması hem kendisi hem de toplum için helâke sebep olur. Böylece eserin başlığı iki ana kısımda ele alınacak olursa şunları söyleyebiliriz: İlk olarak ictihadın varlığını dile getirmek yerine ictihadın kötüye kullanılması karşılığında ortaya çıkan olumsuzluğu dile getirip bu hal nefyedilmiştir (*men aħlede ile'l-arz*). Bu olumsuz halin ortadan

⁵² el- A'râf 7/176.

⁵³ Bk. Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 1.

⁵⁴ Benî İsrâîl ulemâsından Bel'am b. Ebr olduğuna dair ve ayrıca Araplardan Ümeyye b. Ebü's-Salt hakkında nâzil olduğuna dair rivayetler de mevcuttur. Bk. M. Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Yenda Yayınları, 1999), 4/224.

kaldırılmasının ardından isbât niteliğinde her asırda ictihadın farz olduğu dile getirilmiştir (*enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz*).

Eser dört ana bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde on altı fasıl bulunmaktadır. Süyûtî bu bölümün ilk on beş faslında, Şâfiî mezhebine mensup bazı âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Böylece, ictihadın hükmünü araştırmış ve *farz-ı kifâye* olduğu sonucuna varmıştır. Ayrıca diğer mezheplerin görüşlerine de kısaca değinmiştir. Birinci bölümdeki son fasıl olan on altıncı fasılda ise ictihad derecesine ulaşan fakihlerin üstlenebileceği vazifeleri ve ictihadî donanım gerektirmeyen vazifeleri sayarak bölümü sona erdirmiştir.

İkinci bölümde ictihadın gerekliliği üzerinde durmuştur. Bu bölüm, iki fasıldan oluşmaktadır. İlk fasıldaki anlatıma göre Allah hiçbir zaman dilimini hücceti kâim kılacak kimselerden yoksun bırakmamıştır.⁵⁵ Bu gerekliliğin ispatının ardından ikinci fasılda müctehidliğin derecelerini ele alır. Müctehidi müstakil ve gayr-i müstakil olarak temelde ikiye ayırmıştır. Gayr-i müstakil müctehidliği ise “müstakil olmayan mutlak müctehid, mukayyed müctehid, müctehidü't-tercîh ve müctehidü'l-fütyâ” olmak üzere dört kısma ayırarak farklarını beyan etmiştir.

Üçüncü bölümde ise ictihadın hüküm ve gerekliliğinin sonucu olarak teşviki gerektirdiğine değinmiştir. Ardından taklidin zemmedildiği durumlar ele alınmıştır.

Son bölüm olan dördüncü bölümde ictihadla ilgili bazı meseleler ele alınmıştır. Bu meseleler kırk yedi madde olarak işlenmiştir. Bu şekilde risâle hitama erdirilmiş olmaktadır.

⁵⁵ “Allah hiçbir zamanı hücceti kâim kılacak kimselerden hâli (yoksun) bırakmaz.” rivayeti meşhur bir rivayettir. Bu rivayetin hadis ya da sahâbî ve tâbiilere ait bir söz olduğu yönünde bilgiler mevcuttur. Ebû İshâk eş-Şirâzî bu rivayetin merfû hadis olduğunu söylemektedir. Sünnî literatürde Süyûtî'nin de beyan ettiği üzere “hüccet”ten kasıt müctehiddir. Şiâ kaynaklarında da “Allah'ın yeryüzünü hiçbir zaman hüccetsiz bırakmayacağına” yönelik rivayetler bulunmaktadır. Onlara göre hüccetten kasıt “imam”dır. Şiâ literatüründe hüccet tabiri bu doğrultuda terim anlama dönüşmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fî uşûli'l-fikh*, nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî ve diğerleri (b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1994), 8/240; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *er-Red 'alâ men aħlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fî külli 'aşrin farz*, thk. Muhammed Sekhâl el-Meccâcî (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2020), 95; İlyas Üzüm, “Hüccet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/451.

C. *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*

Süyûtî'nin ictihadla ilgili son risâlesi *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*'dir. Bu risâlede ictihadla ilgili üç mesele ele alınmıştır.⁵⁶ Birinci mesele ictihadın aktüelliği konusudur. Bu mesele altında ictihadın *farz-ı kifâye* oluşu ile müctehidin gerekliliği üzerinde durulmaktadır. İkinci meselede mutlak müctehid ile müstakil müctehid kavramları irdelenir. Üçüncü meselede müctehidin bir mezhebe müntesip olması durumu ele alınır. Bu risâle üç nükte ile son bulur.⁵⁷ Bu risâlede ictihadla ilgili bir diğer eseri olan *er-Red*'e atıfta bulunarak ictihadla ilgili konular hakkında ondan istifade edilebileceğine işaret eder. Sonuç olarak müellif *er-Red*'de bulunan bu üç konuyla alakalı görüşlere bu risâlesinde kısaca değinmiştir diyebiliriz.⁵⁸

Bu üç risâlesinde ele aldığı temel konu, ictihadın *farz-ı kifâye* olduğu ve her aşırda müctehidin bulunması gerektiğidir. Diğerlerine nazaran *er-Red* daha hacimli bir eserdir. Diğer eserlerinde kısaca değindiği birtakım meseleleri *er-Red*'de ayrıntılı olarak ele almaktadır. *er-Red*'de ele almadığı bazı ictihadla ilgili meseleler diğer iki eserinde bulunmaktadır.

IV. İCTİHADIN MÂHIYETİ

İctihad, sözlükte; “جهد” fiilinin “افعال” babından türetilmiş olan mastarıdır. “İsrarla çaba göstermek, bütün gücünü sarf etmek, zahmet çekmek” manalarına gelmektedir. Örneğin “رجل ان يجهد سلاحه من الضعف” denildiğinde bir adamın zayıflığı sebebiyle zorlanarak silahını taşımada gösterdiği çabası ve çektiği zahmeti ortaya konmak istenmektedir. Kelime muhtevası itibariyle bizzat çabayı ifade eder. Bunun yanında “افعال” babından olması dolayısıyla fâilin gayretini ve çabasını ortaya koyması manasını da içerir.⁵⁹

⁵⁶ Süyûtî, eserinin başında üç soruya yer vermektedir. Ardından bu soruları tek tek cevaplamaktadır. 1)İctihad günümüzde mevcut mudur, değil midir? 2)Mutlak müctehid ile müstakil müctehid kavramları müradif midir? Aralarında fark var mıdır? 3)Bir müctehid, herhangi bir mezhebe vakfedilmiş bir medresede görev üstelenebilir mi? Süyûtî'ye göre bu meselelerin her birinin cevabı ulemâ nezdinde nakil ve nasla sabittir. Hatta bu konular üzerinde icmâ vâki olmuştur. Süyûtî ortaya atılan aksi görüşlerin güvenilir âlimlerden gelmediğini savunur. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, “Celâleddîn Es-Süyûtî'nin İrşâdü'l-Mühtedîn İlâ Nusrati'l-Müctehidîn Adlı Risâlesinin Tahkiki”, thk. İsmail Narin, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (30 Haziran 2017), 108.

⁵⁷ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 120-121.

⁵⁸ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 108.

⁵⁹ Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî, *el-Muğrib fî tertîb'il-Mu'rib*, nşr. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr (Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979), “جهد” md.; Ebü'l-

Süyûtî, ictihadın kelime manasının “maksada ulaşmak için üstün çaba göstermek” olduğunu söyler.⁶⁰ Eminüddîn b. Muhammed et-Tebrizî (621/1224) de ictihadın “herhangi bir işte çaba göstermeyi” ifade ettiğini söyler.⁶¹ Gazzâlî’ye göre ictihad kelimesi lugavî anlamda külfet ve sıkıntı gerektiren işler hakkında kullanılır. Örneğin Araplar bu kelimeyi “değirmen taşını taşımaya çalıştı/çalabaladı” anlamında kullanmayı tercih ederken; “hardal tanesini taşımaya çalıştı/çalabaladı” anlamında kullanmazlar. Bu özel anlamı fıkıh terminolojisinde de ictihadın tanımını yapılırken kendini göstermektedir. İctihad, talep hususunda artık daha fazlasını yapamayacağını hissedene kadar müctehidin güç sarf etmesini ifade eden özel bir anlama sahiptir.⁶²

İstılahta ise; fıkıh bilginlerinin şer’î ameli hükümle ilgili zannî bilgiye ulaşma çabası kastedilmektedir. Müctehidler bunu nassın bulunduğu durumlarda lafız ve mânasını kavramaya çalışarak, nassın bulunmadığı durumlarda ise istinbat metotlarını kullanarak gerçekleştirirler.⁶³

Kur’an’da ictihad kelime olarak geçmemekle beraber “cehd” ve “cühd” kelimeleri lugavî anlamında kullanılmıştır. İctihad kelimesinin hadislerdeki kullanımı ise fıkıh literatüründeki terim anlamıyla yakınlık arz eder. Çünkü hadislerde ictihad, “kadı ve yöneticinin doğru hükme ulaşmak için elinden gelen gayreti göstermesi” anlamı yüklenerek kullanılmıştır.⁶⁴

Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kādî el-Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât* (Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985), “الاجتهاد” md.; Ebü'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseynî el-Kırîmî el-Kefevî, *el-Külliyât mu'cemun fi'l-istilahât ve'l-furûk el-lügaviyye*, nşr. Adnân Dervîş , Muhammed el-Mısrî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1998), 44.

⁶⁰ Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi'n-Nükâye*, thk. Şeyh İbrahim el-Acûz (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985), 197.

⁶¹ Süyûtî, *er-Red*, 255.

⁶² Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, çev. H. Yunus Apaydın (Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994), 1/315; Kefevî, *el-Külliyât mu'cemun fi'l-istilahât ve'l-furûk el-lügaviyye*, 44; Süyûtî, *er-Red*, 255-256.

⁶³ Cürçânî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, “الاجتهاد” md.; H. Yunus Apaydın, “İctihad”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/432.

⁶⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi'u's-şâhih*, nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr (İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1422/2001), “İ'tisâm”, 13,21; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc Müslim, *es-Sahîh*, nşr. Sâlih b. Abdülazîz (Riyâd: Dâru's-Selâm, 2000), “Akziye”, 15; Ebû Dâvûd, “Akziye”, 11; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994), “Ahkâm”, 3.

V. MÜCTEHİDLERİN MERTEBELERİ

Usûl-i fıkıh âlimleri müctehidleri mertebelere ayırarak bir sınıflandırma yapmışlardır. Ancak bu tasnif mezhepler arasında farklılık göstermektedir.⁶⁵ Hatta bu tasnif mezhep içerisindeki âlimler nezdinde dahi genel kabul görmemiştir. Müctehid kavramına yüklenen anlamlar farklılık göstermektedir. Fıkıh literatüründe tüm fakihlerin kabul edeceği genel teknik bir sözlük bulunmaması sebebiyle müctehid konusunda bazı yanlış anlaşılmalara ortaya çıkmıştır. Müctehid olduğunu iddia edenlere beşinci bir mezhep kurduğu yönünde çeşitli suçlamalar yapılmıştır. Bu çatışmanın temel sebebi kişilerin zihin dünyasındaki farklı müctehid anlayışlarıdır.⁶⁶ Şâfiî mezhebi içerisinde müctehidleri mertebelere⁶⁷ ayıran ilk âlim İbnü's-Salâh'tır (ö. 643/1245). Nevevî de müctehid tasnifi yapmıştır. O yapmış olduğu tasnifte İbnü's-Salâh'tan etkilenmiştir.⁶⁸

Süyûtî'nin müctehidleri derecelerine göre sınıflandırırken özellikle dikkat çektiği husus; “mutlak müctehid” ile “müstakil müctehid”in aynı şeyler olmadığı, arasında birtakım farklılıklar bulunduğu. Süyûtî'nin bu ayrımı gözeterek bir taksimde bulunması, kendisinden önceki Şâfiî âlimlerin görüşlerinden etkilendiğini göstermektedir. Şöyle ki Süyûtî; İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin konuyla ilgili görüşlerini esas alarak mutlak müctehidle müstakil müctehidin eş anlamlı olmadığını ve aralarında fark olduğunu söylemiştir.⁶⁹ İbnü's-Salâh müctehid taksimi yaparken

⁶⁵ Mezhepler içerisindeki müctehid tabakaları için bk. Fatih Çınar, “Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme”, *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 594-596.

⁶⁶ Wael b. Hallaq, “İctihat Kapısı Kapandı mı?”, çev. Kamil Yelek - Enes Eryılmaz, *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*, ed. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar Yayınları, 2020), 63-64.

⁶⁷ Kimileri müctehidleri sınıflandırmayı âlimlere sınır çizmek olarak addetmiştir. Çünkü tasnife bakıldığında Ebû Hanîfe, İmam Şâfiî gibi mezhep imamaları en yüksek müctehid mertebesi olan mutlak müctehid olarak zikredilirken İmam Şâfiî'nin hocası İmam Muhammed mezhepte müctehid olarak zikredilir. Bu sebeple tasnife olumsuz bir bakış açısı sergilense de bu tasnifin yapılmasının hukuk sistemine iç tutarlılık kazandırdığı gerçeği göz ardı edilemez. Bk. Kahraman, “Çağdaş Fakihler İctihad Kapısını Açabildi mi?”, 60-61.

⁶⁸ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Müniriyye, ts.), 1/42-44.

⁶⁹ Süyûtî, *er-Red*, 125; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratı'l-müctehidîn*, 114.

öncelikle müstakil-gayr-i müstakil müctehid ayrımı yapar.⁷⁰ Gayr-i müstakil müctehidi dört gruba ayırır:⁷¹

- 1-Belli bir mezhebe müntesip müctehid.
- 2- Mukayyed müctehid.
- 3-Fakih bir kişiliğe sahip olanlar (fakīhū'n-nefs).
- 4- Mezhep görüşlerini ezberleyenler.⁷²

Süyûtî eserinde Nevevî'nin (ö. 676-1277) müctehid sınıflandırmasına yer vererek mutlak müctehid kavramının müstakil müctehidi de içine alan geniş bir manayı ifade ettiğini dile getirmeye çalışır. Süyûtî'ye göre her müstakil müctehid, mutlak müctehiddir. Ama her mutlak müctehid, müstakil müctehid değildir.⁷³ İbn Berhân (ö. 518/1124) ile Mâlikîlerden İbnü'l-Müneyyir'in (ö. 683/1284) ifadelerine dayanarak mutlak müstakil müctehidin dördüncü asra kadar var olduğunu sonrasında ise sadece mutlak müntesip müctehid ile mukayyed müctehidin kaldığını ifade etmiştir. Süyûtî de, uzun zamandır müstakil müctehidin var olmadığını ancak mezhebe bağlı müntesip müctehidlerin kaldığını düşünmektedir.⁷⁴

Mutlak ve müstakil müctehid kavramlarını aynı kabul etmek icthad kapısının kapalı olduğu tartışmasını anlamada birtakım zorluklar ortaya çıkarmaktadır. Nitekim Süyûtî mutlak müctehidin müstakil müctehidden daha yetkin olduğunu, kapsam olarak daha geniş anlamları ihtiva ettiğini belirtmektedir. Süyûtî'nin açıklamalarına baktığımızda hicrî dördüncü asırdan sonra icthad kapısının kapalı oluşu ifadesi ile mutlak müstakil müctehidin gelmemiş olması kastedilmektedir. Yoksa zaman ve mekânın değişimiyle ortaya çıkan yeni meselelerin varlığının çözümü için gerekli olan icthadî düşünme faaliyeti kapanmış değildir. Belli bir mezhebin usulüne bağlı olarak icthad eden “müntesip müctehidler” ile “mukayyed müctehidler”in bu görevi

⁷⁰ Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdîrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*, thk. Muvaffak Abdullâh Abdulkâdir (Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1986), 86.

⁷¹ İbnü's-Salâh ve Nevevî eserlerinde bu taksimi yaparken müctehid yerine müftü tabirini kullanmayı tercih etmişlerdir. Nitekim İbnü's-Salâh, çoğu usulcüye göre müctehidle müftü tabirinin arasında fark bulunmadığını ifade eder. Bk. İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*, 27.

⁷² İbnü's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*, 91-99.

⁷³ Süyûtî, *er-Red*, 125.

⁷⁴ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 114.

üstlenmiş olmaları bunu doğrulamaktadır.⁷⁵ Süyûtî mutlak müctehidin önemini ortaya koymak için İbnü's-Salâh'ın mutlak müctehidle mukayyed müctehidi bir görmeyerek *farz-ı kifâyeyi* yalnız mutlak müctehidin gerçekleştirebileceğine dair görüşüne yer verir.⁷⁶ İmam Süyûtî'nin kendisinin gayr-i müstakil müctehid olduğunu söylemesi mukayyed müctehid olmadığını ifade etmek için kullandığı bir tabirdir.⁷⁷ Nitekim kendisi Şâfiî mezhebinin usulünü benimseyen bir müctehiddir. Onun fetva verirken benimsediği yol kendi ifadeleriyle eserinde yer almaktadır. O, icihad ederken Şâfiî'nin eski ya da yeni görüşlerini esas almış, onun görüşünü benimsemediği yerlerde Şâfiî'nin ashabının diğer bir görüşünü benimsemiş, nadiren⁷⁸ mezhebin dışına çıkmıştır. Onun müctehid telakkisini bu doğrultuda değerlendirmek gerekir. Kavramların yerli yerince konularak anlaşılması, ortaya çıkacak birçok sorunun çözümüne vesile olacaktır.⁷⁹

Süyûtî, mezhepte tercih derecesine ulaştığında fetva verirken Nevevî'nin tercihleri dışına çıkmadığını ifade eder. Kendisi muhalif bir görüşü benimsemiş bile olsa tercihini Nevevî'nin tercihinden yana kullandığını da ayrıca belirtir. Mutlak icihad rütbesine ulaştığında da Şâfiî mezhebi dışına çıkmadığını söyler. Süyûtî, Kaffâl'ın icihad rütbesine ulaştığında kendi görüşleri doğrultusunda değil Şâfiî mezhebine göre fetva verdiğini dile getirerek kendi durumunu Kaffâl'ın durumuna benzetmektedir.⁸⁰ Süyûtî, İbnü's-Salâh ve Nevevî'nin müctehid taksimini benimsemiştir. Onlara göre müctehid, müstakil ve gayr-i müstakil müctehid olmak üzere ikiye ayrılmaktadır.

⁷⁵ Süyûtî, *er-Red*, 121.

⁷⁶ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratı'l-müctehidîn*, 110.

⁷⁷ Süyûtî, *er-Red*, 121.

⁷⁸ Süyûtî, Şâfiî mezhebine müntesip olduğunu *et-Tehaddüs* adlı eserinde dile getirmiştir. Yine aynı eserde mezhep görüşüyle örtüşmeyen bazı görüşleri olduğunu da ifade etmiştir. Örneğin mezhebin aksine orta namazın ikinci namazı olduğu, kerahet vakitlerinde tahiyetü'l-mescid namazı kılınmayacağı, namazı terk eden kimsenin öldürülmeyeceği ancak hapis ve darb yoluyla ta'zîr edileceği gibi görüşleri benimsediğini söyler. Bu benimsediği görüşlerin bazılarının hangi mezhebin ya da hangi âlimin görüşüne dayandığını da belirtmektedir. Benimsediği görüşlerin delillerine ulaşmak için *Havâşî'r-ravda* adlı eserine yönlendirmektedir. Bk. Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 228-233. İmam Süyûtî'nin çeşitli ilim dallarına ait fetva ve görüşlerini içeren *el-Hâvî li'l-fetâvî* içerisinde sahâbe ve tâbiînden gelen rivayetler ile dört mezhep imamının görüşleri de bulunmaktadır. Ele aldığı konularla ilgili önde gelen imamların ve âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir. Bk. Süyûtî, *el-Hâvî li'l-fetâvî*, 1/115-117.

⁷⁹ Süyûtî, *er-Red*, 130; Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 90, 205.

⁸⁰ Süyûtî, *et-Tehaddüs*, 90.

A. Müstakil Müctehid

Müstakil müctehid; herhangi bir mezhebin usulüne bağlı kalmaksızın kendine has usulünü inşa eden ve bu doğrultuda hüküm istinbatında bulunan icthad ehliyetine sahip fakihdir. Süyûtî yaşadığı sırada müstakil müctehidin var olmadığını, istense bile bunun, artık mümkün ve câiz olmadığını dile getirir.⁸¹ Nevevî müstakil müctehid için Kitap, Sünnet, icmâ ve kıyas olmak üzere şer'î delillerin içerdiği ahkâmı bilme şartı koşar. Nevevî ayrıca bir mezhebi taklid etmeksizin delilleri kendine has bir üslûpla ele alan mutlak müctehidin *farz-ı kifâyeyi* yerine getirdiğini de sözlerine ekler.⁸²

B. Gayr-i Müstakil Müctehid

Belli bir mezhebi benimsemekle birlikte icthad ehliyetine sahip fakihlere gayr-i müstakil müctehid denir. Süyûtî, gayr-i müstakil müctehidliği belli bir mezhebi esas alması itibarıyla müstakilden ayrı tutmaktadır. Nevevî'nin müctehid tasnifine dayanarak gayr-i müstakil müctehidliği; gayr-i müstakil mutlak müctehid, mukayyed müctehid, müctehidü't-tercîh ve müctehidü'l-füyâ olmak üzere dört gruba ayırmıştır.⁸³

1. Gayr-i Müstakil Mutlak Müctehid

Müstakil müctehidin sahip olması gereken icthad şartlarını taşımakla birlikte icthad hususunda mezhep imamlarından birine müntesip olup kendine has bir usul takip etmeyen müctehide “gayr-i müstakil mutlak müctehid” denir.⁸⁴ İmam Süyûtî, kendisini gayr-i müstakil mutlak müctehid olarak nitelemektedir. Ayrıca Şâfî mezhebini benimsediğini ve bu doğrultuda icthadda bulunduğunu da ifade etmektedir.⁸⁵

2. Mukayyed Müctehid (Müctehidü't-tahrîc)

Mukayyed müctehid, mezhep imamının usul ve kaideleri doğrultusunda icthadda bulunan müctehiddir. Mezhep imamının usul ve şartlarını aşmaksızın fikhî, usulü ve hükümlerin delillerini tafsîlî olarak bilen, müstakil olarak delili takrir edebilen, tahrîc ve istinbata ehil ashâbü'l-vücûhtan⁸⁶ kimseleri ifade eder. Mukayyed müctehid, kıyas

⁸¹ Süyûtî, *er-Red*, 121-122.

⁸² Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/42; Süyûtî, *er-Red*, 125.

⁸³ Süyûtî, *er-Red*, 129-130.

⁸⁴ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/43; Süyûtî, *er-Red*, 124-125.

⁸⁵ Süyûtî, *er-Red*, 130.

⁸⁶ Şâfîlilere göre bu kavram mezhep imamının usul ve kâidelerine bağlı olarak icthad eden kimseleri ifade eder. Nevevî'nin tasnifine göre müntesib müctehidler sınıfı içerisinde kabul edilir. “Mezhepte müctehid” diye de anılırlar. Hanefilerin tasnifine göre ise “mesâilde müctehid” ve “ashâbü't-tahrîc”

yoluyla tahrîc⁸⁷ ve istinbatta da bulunabilir. Bu yüzden “müctehidü’t-i tahrîc” diye de anılır.⁸⁸ Süyûtî, mukayyed müctehidin *farz-ı kifâyeyi* yerine getiremeyeceğini söyler. Gayr-i müstakil mutlak müctehid ile mukayyed müctehid arasındaki fark, mukayyed müctehidin hadis ilminde veya Arap dilinde tam yetkin olmamasıdır. Kendisinin iki alanda da uzman olduğunu belirten Süyûtî mukayyed değil mutlak müctehid olduğunu söyler. Ayrıca mutlaklıkla müstakillik arasında da fark olduğuna işaret ederek Şâfiî mezhebine mensubiyeti sebebiyle kendisinin “gayr-i müstakil mutlak müctehid” olduğu kanaatindedir. Yeryüzünde “Hızır, kutub ve velî” gibi Allah’ın kendisine özel ilim bahşettiği kişileri istisna tutarak kendisinden daha âlim kimsenin var olmadığı yönünde bir iddiası da vardır. Bu yöndeki ifadeleri ilmî yetkinliğini gösterme çabası olarak telakki edilebilir.⁸⁹

3. Müctehidü’t-tercîh

Müctehidü’t-tercîh; fıkıh melekesine sahip, mezhep imamının fikhını delilleriyle beraber iyi bir şekilde bilen ve vâkıf olan, delilleri ortaya koyup destekleyebilen müctehiddir. Ancak o ashâbü’l-vücûh seviyesine ulaşamamış olması hasebiyle mukayyed müctehidden ayrılır.⁹⁰

4. Müctehidü’l-fütyâ

Müctehidü’l-fütyâ; mezhebi iyi tanımak ve anlamakla meşgul olan, mezhebin görüşlerini ezbere bilen ve nakil yapabilen müctehiddir. Bu sebeple mezhepteki nakil ve fetvalarına güvenilen kimselerdir. Ancak delil ortaya koyma ve kıyas yapma konusunda ehil değillerdir. Bu yönü itibariyle müctehidü’t-tercîhten ayrılmaktadırlar.⁹¹

kapsamına girerler. Bk. Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 1/43-44; M. Esat Kılıçer, “Ashâbü’l-Vücûh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/472.

⁸⁷ Tahrîc; mezhep ilkelerini esas alarak fikhî istidlâlde bulunmaktır. Bk. Saffet Köse, “İctihâd”, *Fıkıh Usûlü El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2019), 529. Mevcut literatür dikkate alındığında üç farklı tahrîc yöntemi dikkat çekmektedir. Bunlar; fûrû‘dan usûl tahrîci, fûrû‘dan fûrû‘ tahrîci ve usûlden fûrû‘ tahrîci’dir. Bu isimlendirmede geçen “usûl” kelimesi ile fıkıh usulü kaideleri ve fûrû-i fıkha ait dabitler kastedilmektedir. “Fikhî kıyas ile hüküm tahrîc”i bu yöntemler içerisinde “fûrû‘dan fûrû‘ tahrîc”i kapsamında değerlendirilmektedir. Bu yöntemde yeni meselenin hükmü mezhep kaynaklarındaki bir meseleye kıyaslanarak tahrîc edilir. Bu yapılırken iki mesele arasında bir ortaklığın bulunduğu kabul edilmektedir. Böylece yeni meselenin hükmü tespit edilir. Bk. Mustafa Türkan, *Hicrî Altıncı Asır Hanefî Nevâzil Edebiyatı-Kitâbü’l-vâkı‘ât, et-Tecnîs ve’l-mezîd ve Muhtârâtü’n-nevâzil Eserleri Üzerine Bir İnceleme-* (Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020), 119-120.

⁸⁸ Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 1/43; Süyûtî, *er-Red*, 127.

⁸⁹ Süyûtî, *er-Red*, 126-131.

⁹⁰ Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 1/44; Süyûtî, *er-Red*, 128.

⁹¹ Nevevî, *el-Mecmû‘ şerhu’l-Mühezzeb*, 1/44; Süyûtî, *er-Red*, 128.

Müctehidlerin tasnifinin yapılma sebebi üzerine bir değerlendirme bulunmamaktadır. Ancak bu hususun asrın müctehidsiz olup olmayacağı meselesi, âlimlerin birbirini taklid edip edemeyeceği, mezhep içinde âlimlerin önceliğinin bulunup bulunmayacağı hakkındaki tartışmalarla ilgili olarak meydana geldiği söylenebilir.⁹² Süyûtî'nin müctehid taksimatına yer vermesi, âlimlerin ictihad mertebelerindeki konumunu belirleme ve belirli şartları taşıyanların mertebelerini gösterme kabilinden olsa gerektir.

VI. İCTİHADIN ŞARTLARI

Süyûtî bu konuya geniş olarak yer vermiştir. Bazı Şaffî âlimlerin ictihad için koymuş olduğu şartlara değindikten sonra kendince gerekli şartları aktarmıştır. Bu minvalde Şehristânî (ö. 548/1153), Rafîî (ö. 623/1226), Nevevî (ö. 676/1277), Gazzâlî (ö. 505/1111), Ebû Mansûr et-Temîmî (ö. 429/1037-38), Râzî (ö. 606/1210), Tâceddin Urmevî (ö. 653/ 1255) ve İbnü's-Salâh'ın (ö. 643/1245) ictihad şartlarını zikretmiştir.⁹³

Süyûtî ilmî ve fikhî ölçülere göre ictihad yapabilmek için müctehide ondan fazla ilmi şart koşmuştur. Bunlar; Kur'an ilimleri, Sünnet ilimleri, fıkıh usulü ilmi, lugat ilmi, siyak ilmi, nahiv ilmi, sarf ilmi, meânî, beyân, bedî', icmâ ve hilâf ilmi, matematik ilmi, fikhû'n-nefs, kavâid ve ahlâk ilmi olarak sıralanabilir.⁹⁴

A. Kur'an İlimleri

İctihad yapabilecek kişinin, şer'î delillerin aslî kaynağı olan Kur'an'ı iyi bilmesi gerekir. Bu da Kur'an'la ilgili tüm hususlara vâkıf olmayı gerektirir. Âyetlerin manalarındaki hakikatleri kavrayabilmek için sebab-i nüzûlü, nâsîh-mensûhu bilmek ve o âyetlerle ilgili âlimlerin istinbat ettiği hususlardan haberdar olmak gerekir. Ayrıca müctehidin Kur'an'ın edebi yönünü dikkate alarak belâgat ilminde de yetkinliğe sahip olması gerekir. Süyûtî bu alandaki hâkimiyetini dile getirerek eserlerinin bu hususlar için müracaat kaynağı olduğunu zikretmiştir.⁹⁵ Süyûtî kendisine ait olan *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinin ictihad için gerekli olan konuları içerdiğini dile getirir. Nâsîh-mensûh konusunu bu eserde kapsamlı bir şekilde ele aldığını söyleyerek eserini referans olarak gösterir. Kur'an ilimlerinden bir diğeri sebab-i nüzûlla ilgili kaleme

⁹² Apaydın, "İctihad", 21/439.

⁹³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 38-46.

⁹⁴ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 47-49.

⁹⁵ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 47; Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 408.

aldığı müstakil eseri *Lübâbü'n-nükhûl*'un daha önce benzerinin yazılmadığını söyleyerek önemine işaret eder. Ardından hadis ve sahâbe sözleri kaynaklı olması hasebiyle rivayet eksenli olarak telif ettiği eseri *ed-Dürri'l-menşûr fi't-tefsîrbi'l-me'sûr*'u zikreder. Âlimlerin Kur'an'dan istinbatta bulunarak hüküm çıkardıklarını ele aldığı eseri *el-İklîl fi'stinbâti't-tenzîl*'de ahkâm âyetlerini tefsir etmiştir. *Esrârü't-tenzîl* isimli eserinde ise Kur'an'ın esrârı, belâgatı, mecazları ve üslûplarını ele aldığını ifade eder. Süyûtî Kur'an ilimleriyle ilgili kaleme aldığı eserlerinin bu zikredilenlerden daha fazla olduğunu beyan ettikten sonra başka eserlere gerek duymaksızın bu sayılan eserleri bilmenin icihad için yeterli olacağını söyler. Süyûtî'nin bu ifadeleri hem eserlerinin hem de kendisinin yetkinliğini göstermektedir.⁹⁶

Âlimler arasında Kur'an'ın âyetlerinin tümünü bilmeyi şart koşanlar mevcut olduğu gibi sadece ahkâmla ilgili âyetlerin bilinmesinin yeterli olduğunu savunanlar da mevcuttur. Unutulmamalıdır ki Allah'ın verdiği istinbat kabiliyeti kişiden kişiye farklılık göstermektedir. Dolayısıyla Kur'an'daki kıssalardan dahi hüküm çıkarılabileceği göz önüne alındığında, sınırlı sayıdaki ahkâm âyetlerini bilmenin yeterli olamayacağı söylenebilir. Nitekim icihad faaliyeti, zihinsel bir kavrama faaliyetidir. İctihadın bir meleke olarak bulunmasının gerekli olduğu düşünüldüğünde Kur'an'ın makâsıdını özümseyebilmek adına Kur'an'ın bir bütün olarak ele alınmasının gerekliliği ortadadır.⁹⁷ Fakat İmam Gazzâlî âyetlerin ezberlenmesinin gerekli olmadığını söyler. Sadece âyetlere ihtiyaç duyulması halinde onların yerini bilecek şekilde vâkıf olmanın yeterli olduğu görüşündedir.⁹⁸

B. Sünnet İlimleri

Müctehid, Hz. Peygamber'in hadislerini, söz, fiil ve takrirlerini sened ve metin olarak bilmelidir. Bu sebeple, hadislerin durumlarına vâkıf olabilmek için hadis ilminde güvenilen, derinlemesine inceleme yapan kişilerin cerh ve tadillerine müracaat etmek gerekmektedir. Hadislerin doğru anlaşılması için sebab-i vürûdun, nâsih-mensûhun bilinmesi de çok önemlidir.

Süyûtî sünnetle ilgili yüz ilmin olduğunu ve bunlara dair malumatlara kendi telif ettiği eserlerden ulaşılabileceğini söyler. Hadis ilminin inceliklerinin tümüne vâkıf

⁹⁶ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 47.

⁹⁷ Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 408-409; Abdurrahman Haçkalı, "İctihâd ve Taklîd", *İslâm Hukuku El Kitabı*, ed. Talip Türcan (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 253.

⁹⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 2/316.

olduğunu, yetkinliğinin *Kütüb-i Sitte*'ye ek olarak câmi', müsned, mu'cem, cüz, fevâid ve tarih kitapları gibi diğer hadis kaynaklarındaki rivayetlerin tamamını içerdiğini belirtmiştir.⁹⁹ Hadislerin ittisal açısından incelenmesi sonucu muttasıl, mürsel, mu'dal, münkatı' veya müdelles olanlarına vâkıf olduğunu dile getirir. Ardından bunlara hadislerin müntehâsı açısından incelenmesi sonucu mürsel, merfû veya mevkuf olanlarını da ekler. Süyûtî hadislerin sıhhat açısından incelenmesi sonucu esah, sahih, hasen li zâtihî ve hasen li gayrihî olanlara, râvinin kusuruna göre incelenmesi sonucu müdrec, şaz, münker, metrûk, muallel vb. olanlarına ve daha birçok yönden yapılan hadis incelemelerine kapsamlı bir şekilde vâkıf olduğunu söyler. Hadislerin nâsih mensûh olanlarını, sebebi vürûdlarını dahi bilmekte olduğunu ifade eder. Bu alandaki yetkin bilgisinin ispatı olarak eserlerine işaret eder.¹⁰⁰

C. Usûl-i Fıkıh İlmi

İmam Süyûtî müctehidin iki temel hukuki kaynak olan Kur'an ve Sünnet'ten sonra usûl-i fıkıh ilmine sahip olması gerektiğini ifade eder. Zira icthad konusu işlevi itibariyle fıkıh usulü kapsamındadır. İstidlâlin ve istinbatın nasıl yapılacağını, delillerden hangisinin öncelik sırasına sahip olduğunu, deliller arasındaki teâruzun nasıl ortadan kaldırılacağını bildiren ilmin fıkıh usulü olduğunu söyler. Bu konuda manzume bir eser olan *Cem'u'l-cevâmi*'yi¹⁰¹ ve şerhi *Hem'u'l-hevâmi*'yi telif ettiğini söyleyerek bu eserlere referansta bulunur. Bir kimsenin hüküm istinbatında bulunabilmesi ve önceki hükümlerin konuluş şekillerini kavrayabilmesi için ibâre, işâret, iktizâ, mantûk, mefhum gibi lafızların, manalara ve hükümlere delâlet şekillerinin bilinmesi gerekir. Ayrıca kişinin lafızların âm, hâs, müşterek, mücmel, müfesser, müşkil, muhkem, hafî ve zâhir vb. kısımlarını ayırt edebilecek yetkinliğe sahip olması da gereklidir.¹⁰²

⁹⁹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 47-48; Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 412.

¹⁰⁰ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 47-48.

¹⁰¹ *Cem'u'l-cevâmi* adında farklı eserler bulunmaktadır. Örneğin bu isimde Süyûtî'ye ait iki farklı eser bulunmaktadır. Birisini bütün hadisleri toplamak için kaleme almıştır. Arapça ile ilgili bütün konuları ihtiva eden diğer eserini ise yüze yakın eserden derleyerek oluşturmuştur. Bu eserine yazdığı şerhi ise *Hem'u'l-hevâmi* diye isimlendirmiştir. Tâceddin es-Sübki'ye ait de *Cem'u'l-cevâmi* adında bir eser bulunmaktadır. Bu eseri fıkıh usulüne dair kaleme almıştır. Bu eserler karıştırılmamalıdır. Bk. Mehmet Reşit Özbalkıç, "Cem'u'l-cevâmi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/345.

¹⁰² Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48; Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 409-410; Haçkalı, "İctihâd ve Taklîd", 253-254.

D. Lugat İlmi

Müctehid, şer'î hükümlerin kaynaklarının dili olan Arapçaya kâmilten vâkıf olmalıdır. Kişinin dil seviyesi ise Câhiliye döneminde veya İslam'ın ilk zamanlarında yetişmiş olan Arapların anladığı Arapçayı doğru anlama düzeyinde olmalıdır. Zira dil canlı bir varlıktır. İmam Süyûtî bu ilmi elde edebilmek için bazı eserler önermiştir. Bunlardan bazısı İsmâil b. Hammâd el-Cevherî'nin (ö. 400/1009[?]) Arapça sözlüğü olan *Tâcü'l-luğa*'sı¹⁰³ ve bu eserin Radiyyüddin es-Sâgânî (ö. 650/1252) tarafından telif edilen tekmilesi,¹⁰⁴ Sâgânî'nin¹⁰⁵ başka bir telifi *el-'Ubâb*'ı,¹⁰⁶ *el-Kâmûs* gibi Arapça sözlükleridir. Garîbü'l-Kur'ân ve garîbü'l-hadis alanında yazılmış eserlere müracaat edilmesinin de gerekli olduğunu düşünmektedir.¹⁰⁷

E. Siyak İlmi

İmam Süyûtî nasların anlaşılmasında sadece lugat eserlerinin yeterli olmadığını göstermek adına lugat ilminin ardından siyak ilmini zikretme ihtiyacı hissetmiştir. Ancak ve ancak siyaktan yani bağlam vasıtasıyla anlaşılacak lafızların varlığına işaret eder. Râgıb el-İsfahânî'nin (ö. 425/1033) *Müfredâtü'l-Kur'ân* adlı eserini bu konu için özel olarak kaleme aldığını söyleyerek bu eseri başvurulabilecek bir eser olarak önermiştir. Ayrıca kendisi de *el-İtkân* adlı eserindeki bir bölümün bu konuya özgü oluşturulduğuna işaret eder.¹⁰⁸

F. Nahiv ve Sarf İlmi

Müctehidin Arap diline vâkıf olmasının gereği olarak Nahiv ve sarf ilminde yetkin olması gerekir. Süyûtî nahiv ve sarf ilimleri hakkında birçok eserinin bulunduğunu ama *Cem'u'l-cevâmi'* ve şerhi *Hem'u'l-hevâmi'* nin bu alan için yeterli

¹⁰³ Tam adı *Tâcü'l-luğa ve şihâhu'l-'Arabiyye* olmakla beraber daha çok *Şihâhu'l-luğa* ve kısaca *eş-Şihâh* diye anılır. Bk. Hulusi Kılıç, "Tâcü'l-Luga", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 356.

¹⁰⁴ Radiyyüddin es-Sâgânî tarafından *eş-Şihâh* için değişik isimlerle üç tekmile kaleme alınmış olup *et-Tekmile ve'z-zeyl ve's-şıla li-kitâbi Tâci'l-luğa ve Şihâhi'l-'Arabiyye* en meşhurdur. Bk. Kılıç, "Tâcü'l-Luga", 357.

¹⁰⁵ Süyûtî Sâgânî'nin lugat ilmindeki üstünlüğünü ifade etmek için onun "lugat sancağının taşıyıcısı" olduğunu söyler. Bk. Mehmet Görmez, "Sâgânî, Radiyyüddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/488.

¹⁰⁶ İsmi *el-'Ubâbü'z-zâhir ve'l-lübâbü'l-fâhir*'dir.

¹⁰⁷ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48; Şa'ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 411.

¹⁰⁸ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48.

olduğu kanaatindedir. Bu eserlerin başka bir kaynağa müracaat edilmesine ihtiyaç bırakmayacağını söylemiştir.¹⁰⁹

G. Meânî, Beyân ve Bedî

Arap dili hüküm istinbatı için bir araçtır. Arap dilinin inceliklerine vâkıf olabilmek için de belâgat ilmi gereklidir. Kur'ân-ı Kerîm'i lâyıkiyla anlamak için “*Beyânü'l-Kur'ân*”, “*Meâni'l-Kur'ân*”, “*Î'câzü'l-Kur'ân*”, “*Mecâzü'l-Kur'ân*”, “*Müşkilü'l-Kur'ân*”, “*Î'râbü'l-Kur'ân*” adında birçok eser ilk dönemlerden itibaren telif edilmeye başlanmıştır. Daha sonraları müstakil hale gelen belâgat ilmi; beyân, meânî ve bedî'den ibaret olan klasik şeklini almıştır. Bu alanda yazılan eserlerden istifade edilerek şer'î kaynakların layığıyla anlaşılması esastır.¹¹⁰ Süyûtî bu üç ilim için kaynak olarak İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair manzum eseri *el-Elfiyye*'yi ve bu eserin şerhi olarak telif ettiği kendi eseri *el-Behcetü'l-merzıyye*'yi kaynak eser olarak önerir.¹¹¹

H. İcmâ ve Hilâf İlmi

İmam Süyûtî icmâ edilen ve hakkında görüş ayrılığına düşülen konuların ezberlenmesini zorunlu tutmaz. Ancak kitaplar aracılığıyla öğrenilmesini şart koşar. Gazzâlî, Rafîî ve Nevevî de bu konulara ihtiyaç duyulması halinde kitaptaki yerlerini bilmenin yeterli olacağını söyler. Süyûtî ayrıca bu konuda müctehidin izleyeceği yolu şu şekilde açıklar. “Önce temel meseleleri ve mezhep ile tahrîc ehlinin¹¹² görüşlerini öğrenmek suretiyle kendi mezhebinin fıkhi üzerinde çalışmalıdır. Sonra diğer mezheplerin kitaplarına ve müctehidler arasındaki ihtilaflara yönelmelidir.”¹¹³

¹⁰⁹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48.

¹¹⁰ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48; Hulusi Kılıç, “Belâgat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/382.

¹¹¹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48.

¹¹² Tahrîc; “mezhep imamının usulü çerçevesinde onun temas etmediği bir meseleyi hükme bağlamak” demektir. Mezhep imamının icthadlarına “kavl”; tahrîc ürünü görüşlere ise “vecih”, denilerek birbirinden ayırt edilmiştir. Nevevî'nin *Minhâcü't-tâlibîn*'de bu kavramları kullanımı da bu yöndedir: Ona göre İmam Şâfiî'nin mesele hakkındaki görüşlerine “kavl”; İmam Şâfiî'ye tâbi olan âlimlerin mesele hakkındaki görüşlerine “vecih” denilmektedir. Bk. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn fi'l-fikh*, thk. 'İvaz Kâsım Ahmed 'İvaz (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005); Bilal Aybakan, “Şâfiî Mezhebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 242. Süyûtî'nin metninde “kavilleri ve vecihleri” ifadesi yer almaktadır. Biz bunun yerine “mezhep imamlarının ve tahrîc ehlinin görüşleri” demeyi tercih ettik.

¹¹³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 48-49.

I. Matematik

İmam Süyûtî şeriatın bütününde mutlak müctehid olan kimseler için matematik ilmini bilmeyi şart koşar. Ona göre ferâiz vb. konular dışında ictihad edecek kimseler için bu ilim şart değildir.¹¹⁴ Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) müctehid için matematik ilmini şart koşturmuşur. Süyûtî, Abdülkâhir el-Bağdâdî'nin bu düşüncesi doğrultusunda görüş beyan eden hiç kimsenin bulunmadığını söyler.¹¹⁵

İ. Fikhû'n-nefs

Fikhû'n-nefs, vehbî bir meleke olan fikhî bakış açısına sahip olmayı ifade etmek için kullanılmaktadır.

J. Kavâid

Tâceddin es-Sübki (ö. 771/1370) müctehidin şeriatın kaidelerini bilmesi gerektiğini savunur. İmam Süyûtî de bu konuda ona katılarak müctehid için kavâid bilgisini şart koşar. Bu maddeyi fikhû'n-nefs bağlamında değerlendirmede için ayrı olarak zikretmiştir. Önceki maddenin içinde kabul edildiği takdirde müstakil olarak ele alınmayacağını söyler.¹¹⁶

K. Ahlâk İlmi

İmam Süyûtî *Kûtu'l-Kulûb* sahibi Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)'nin görüşlerini esas alarak bir müctehidin ahlâk ilmine ve kalbi temizleme yollarının bilgisine vâkıf olmasını şart olarak saymıştır.¹¹⁷

İmam Süyûtî müctehid için gerekli olan ilimler arasında kıyas, kelâm ve mantık ilmini zikretmemiştir. Tâceddin es-Sübki ise *Cem'u'l-cevâmi* adlı eserinde müctehid için kıyas ilmini şart koşturmuşur. Sübki'nin ifadelerini doğru bulmayan Süyûtî, kıyasın fikhî usulü içerisinde yer aldığını ve bu sebeple ayrı bir madde olarak zikretmeye gerek olmadığını söyler. Ayrıca kıyası, aslî şer'î delillerden kabul eden Süyûtî, başka bir delil bulunmadığı takdirde onunla hüküm verilmesinin gerekli olduğu kanaatindedir.¹¹⁸

¹¹⁴ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

¹¹⁵ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

¹¹⁶ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

¹¹⁷ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

¹¹⁸ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

Süyûtî, müctehid için gerekli olan ilimler arasında kelâm ilmini zikretmemiştir. Nitekim Gazzâlî, Rafîî ve Nevevî de¹¹⁹ müctehid için kelâmı şart koşmamışlardır.¹²⁰ Mantık ilmine gelince, Süyûtî mantık ilminin ictihad şartları bağlamında zikredilmesini müctehidliğin şanına yakıştırmaz. Fakat Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210) ve Tâceddîn el-Urmevî (ö. 653/1255)'nin mantık ilmini müctehid için şart koştuklarını aktarır. Bu iki âlim dışında hiçbir fakih ve usulcünün bunu kabul etmediğini hatta bu ilmin adını bile anmadıklarını, ondan sakınılması gerektiğine işaret ettiklerini, onunla meşgul olmayı haram saydıklarını ifade eder. Süyûtî bu ilmin ortaya çıkış zamanından önce yani birinci ve ikinci yüzyıllarda müctehidlerin bulunduğunu ve mezheplerin yerleşmiş olduğunu söyleyerek mantık ilminin Halife Me'mûn zamanında Kıbrıs adasından İslam ülkelerine geldiğine dikkat çeker. Yani önceki dönemlerde müctehidlerin mantık ilmini kullanmadıklarını söyleyerek müctehide mantık ilminin gerekmediğini savunmaktadır.¹²¹

VII. İCTİHAD FAALİYETİNİN KEYFİYETİ

Süyûtî'ye göre ictihad faaliyeti çok önemli olduğu için bu faaliyetin nasıl yerine getirileceği de ayrı bir ehemmiyet arz eder. Çünkü müctehidin; yöntemsiz, gelişigüzel ve keyfî bir söz söylemesi mümkün değildir. Bu sebeple Süyûtî, İmam Şâfî'nin ictihad yaparken gözetilmesini gerekli gördüğü usulü aktarmaktadır. Şâfî'nin çizdiği yol ictihad faaliyetinin tadrîcî bir faaliyet olduğunu açıkça göstermektedir. İmam Şâfî, müctehidin bir mesele hakkında hüküm vermesi gerektiğinde izlemesi gereken yolları şu şekilde sıralar:

- Müctehid bir mesele hakkında ictihad etmesi gerekirse öncelikle Kur'an'a müracaat eder.
- Kur'an'da bulamazsa mütevâtir hadislere ve âhâd hadislere müracaat eder.
- Hadis bulamazsa kıyasa başvurmadan önce Kur'an'ın zâhir hükümlerine yönelir.
- Zâhir bir hüküm bulduğu takdirde kıyas ve hadisten tahsis edici bir hükmün olup olmadığına bakar. Şayet bulamazsa o zâhir hükümle hükmeder.

¹¹⁹ Süyûtî'nin metninde "Şeyhayn"ın kelâm ilmini müctehidlik için şart koşmadığı zikredilmektedir. Şâfî mezhebi içerisinde "Şeyhayn" denildiğinde İmam Rafîî ile Nevevî anlaşılmaktadır.

¹²⁰ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 49.

¹²¹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 50.

- Kitap ve Sünnet'te bir hüküm bulamazsa müctehidlerin görüşlerini inceler eğer icmâ edilen bir meseleye rastlarsa ona tâbi olur.
- İcmâ bulamazsa kıyas yapması gerekir.
- Kıyas yaparken önce küllî kaideleri¹²² gözetmesi sonra cüz'î kaidelere yönelmesi gerekir.
- Küllî kaide de bulamazsa nasları ve icmâ gerçekleşen hususları incelemesi gerekir. Şayet bu meseleyle aynı olan bir meseleyi bulursa aynı hükmü vermesi, bulamazsa kendi düşüncesine dayanarak kıyas yapması gerekir. Buna da güç yetirmezse zannı doğrultusunda hareket eder.¹²³

Gazzâlî Şâfiî'nin bu sıralamasında icmânın hadisten sonra gelmesini hadise verilen değere bağlar. Bunun *tertibî* bir sıralama değil *teşrifî* bir sıralama olduğunu kabul eder. Ayrıca hadisin de icmânın kabulüne dayandığını ifade eder. Hadis önce zikredilmiş olsa da icmâ önceliklidir.¹²⁴

¹²² Kavaîd alanında Şâfiî âlim Süyûtî (ö. 911/1505) ile Hanefî âlim Zeynüddin İbn Nuceym'in (ö. 970/1563) *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserleri en önemli iki eser kabul edilmektedir. Süyûtî küllî kaideleri ve benzer meselelerin tâbi olduğu hükümleri ele almak adına önce *Şevâridü'l-fevâid fi'd-davâbit ve'l-kavâid*'i kaleme almıştır. Daha sonra ise *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve fûrû'i fîkhi's-Şâfi'iyye*'yi telif etmiştir. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve fûrû'i fîkhi's-Şâfi'iyye* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 5.

¹²³ Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, thk. Muhammed Hasan Heyto (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1998), 575-576; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 57-58.

¹²⁴ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, 576; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 58.

İKİNCİ BÖLÜM

SÜYÛTÎ'NİN İCTİHAD ANLAYIŞI

Bu bölümde Süyûtî'nin ictihad anlayışına yer verilecektir. İctihadın güncel bir mesele oluşu iki çıkarım ile temellendirilmektedir: İctihad *farz-ı kifâyedir* ve her asırda bir müctehid bulunması gereklidir. Bu minvalde ictihadın *farz-ı kifâye* oluşu hakkında görüş serdeden âlimlerin sözlerine yer verilecektir. İctihadın gerekliliğini ortaya koymak adına ictihad mertebesini gerektiren vazifeler açıklanacak ve her asırda bir müctehidin bulunması gerektiği izah edilecektir.

Ardından taklidin mâhiyeti ve hükmü açıklanacaktır. Süyûtî'nin taklid ve ictihad ile neyi kastettiği ifade edilecektir. Süyûtî'nin metinlerinde ictihada ehil olmasına rağmen ictihaddan uzak duran ve mukallid olmayı seçen kimselerin durumu yerilmektedir. Dolayısıyla ictihada ehil kimseleri ictihada yönlendirmeye yönelik görüşleri olan âlimlerin sözlerinden alıntılar yapılacaktır. Bu bölümün en sonunda ise Süyûtî'nin *er-Red'* dinde yer alan ictihadla ilgili meseleler eserdeki anahatlar gözetilerek aktarılacaktır.

I. İCTİHADIN AKTÜELLİĞİ

Süyûtî *İrşâdü'l-mühtedîn*'de ictihadın aktüel bir mesele olduğuna vurgu yapmaktadır. Süyûtî kendi asrında ictihadın gerçekleşeceğini göstermek amacıyla iki delil sunar: Ona göre ictihad; *farz-ı kifâye* olduğu (*enne'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz*) ve her asırda müctehid bulunması gerektiği (*enne'd-dehra lâ yehlû min müctehidin*) için aktüel bir mesele ve sürecin adıdır.

A. İctihadın Farz-ı Kifâye Olması

Mezhep âlimlerinin çoğunun ittifakıyla ictihad her asırda *farz-ı kifâyedir*. Süyûtî'ye göre de her asırda ictihad faaliyetini gerçekleştirme yetkinliğine sahip olan bazı kimselerin bulunması şarttır. Şayet hiç kimse bu sorumluluğu üstlenmezse ümmetin hepsi günaha girmiş ve isyan etmiş olur. Süyûtî bu doğrultuda görüş beyan eden fakihleri¹²⁵ zikredip bu yaklaşımı delillendirmeye çalışmaktadır.¹²⁶

¹²⁵ Müctehid ile fakih kavramı arasında bir ayrım bulunmaktadır. Fakih müctehide nispetle daha sınırlı alanda söz sahibi olan kimsedir. Fıkıh naklî bilgiyi tashih, aklî bilgiyi ise tercih edebilmektir. Usul ilminde fıkıh, ahkâmı ve delilleri bilmeyi gerektirdiğinden bu yönüyle fakihin müctehid olduğu söylenebilir. Salt fikhî meseleleri hafızasına alan kişi fakih olamaz o kişiye ancak mecâzen fakih

1. Şâfiî Mezhebine Mensup Fakihlerin Görüşleri

İctihadın *farz-ı kifâye* oluşuna ilk defa değinen kişi İmam Şâfiî'dir. Fakat İmam Şâfiî'nin ictehad algısı kıyasla ictehadın müradif olduğu tezine dayanır.¹²⁷ Şâfiî mezhebi âlimlerinden Müzenî'nin aktarımına göre İmam Şâfiî Müzenî'yi kendisi de dâhil olmak üzere bir başkasını taklidden nehyetmiştir. Ayrıca Müzenî Şâfiî'nin kendisine, ihtiyatlı olanın alınmasını emrettiğini de söyler. Ancak İmam Şâfiî'nin avam için taklidi nehyetmediği bir hakikattir.¹²⁸ Bu bölümde Şâfiî mezhebine mensup âlimlerin farklı konular üzerinden, ictehadı *farz-ı kifâye* olarak kabul etmeleri ele alınacaktır.

a. Mâverdî

Siyaset ve ahlâk nazariyeleriyle meşhur olan Şâfiî mezhebi hâfızı sayılan Mâverdî (ö. 450/1058) mezhep imamının usul ve kaidelerine bağlı kalarak ictehad yapan "ashâbü'l-vücûh" müctehidlerden kabul edilmektedir ve *el-Hâvi'l-kebîr* eseriyle meşhur olmuştur. *el-Hâvi'l-kebîr* ilm-i hilâf karakteri taşıyan bir eserdir. Zira bu eserde farklı görüşler gerekçeleriyle tartışılarak sunulmuştur.¹²⁹

İmam Mâverdî ictehadı *farz-ı kifâye* olarak kabul eder. İmam Şâfiî'nin taklidi nehyeden ifadelerini izah eden Mâverdî; taklidin insanların durumuna göre farklılık arz ettiğini, ictehadî donanıma sahip olanlarla olmayanların bir tutulamayacağını dile getirmiştir. Ona göre insanların tümünü taklidden uzaklaştırıp ictehadla mükellef tutmak mümkün olmadığı gibi herkesi taklidde toplamak da söz konusu olamaz. Bu durumda Mâverdî ictehad yetkisinin ehil olmayanlara yüklenmesinin kargaşa ve fesada sebep olacağını dile getirir. Buna mukabil ehil olanların ictehadından kaçınmasının da şeriatın duraklamasına ve ilmin yok olmasına sebep olacağı kanaatindedir.¹³⁰

denebilir. Fakihin; vakıf, vasiyet gibi en azından temel üç alanda uzman olması gerekir. Bk. Sefa Atik, "İki Kardeş, İki Fakih: İbn Nüceym Kardeşler", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 995.

¹²⁶ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 108-109.

¹²⁷ İctihad kavramı şeriatla üç anlamda kullanılmaktadır. Hanefî âlim Cessâs (ö. 370/981) bu kullanımları şu şekilde ifade eder: 1-Mansûs ya da müstenbat illetle kıyas 2-İllete gereksinim duymadan zann-ı gâlip esaslı bir çaba (kıbleyi arama gibi) 3-Bilinen usullerle istidlâl. Cessâs Şâfiî'nin aksine kıyası ictehadın bir alt kümesi olarak kabul etmektedir. Bk. Sefa Atik, *Sünniliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl* (İstanbul: Pınar Yayınları, 2017), 212.

¹²⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle İslâm Hukukunun Kaynakları*, çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2012), 257; Süyûtî, *er-Red*, 26.

¹²⁹ Cengiz Kallek, "Mâverdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/181-184.

¹³⁰ Süyûtî, *er-Red*, 26-27.

İctihad yapabilecek seviyedeki kişilere farziyet yüklenir. Onların bu işi üstlenmesiyle de diğerlerinden sorumluluk kalkar. Nitekim Tevbe sûresinde buna işaret vardır: Rabbimiz; “ *Bununla beraber müminlerin hepsinin toptan savaşa çıkmaları doğru değildir. Onların her kesiminden bir grup dinde yeterli bilgi sahibi olmaya çalışmak ve seferden dönen topluluklarını uyarmak üzere geride kalmalıdır.*”¹³¹ buyurmuştur. Mâverdî’ye göre bu âyet icthad etme yükümlülüğünün tüm toplumdan düşmeyeceğinin ve aynı zamanda tüm topluma da emredilmediğinin göstergesidir.¹³²

b. Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî:

Şâfiî fıkına hâkim bir muhaddis olan Rûyânî (ö. 502/1108), “zamanın Şâfiîsi” diye meşhur olan bir âlimdir. “Şâfiî’nin kitapları yansa onları ezberimden yazdırırım” diyerek de Şâfiî mezhebine ve eserlerine olan yetkinliğini ifade eder. En önemli eseri *Bahrü’l-mezheb fi fûrû’ı mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’i*’dir. Eserinde Şâfiî mezhebinin yanında diğer mezheplerin görüşlerine de yer vermesi hasebiyle mezheplerarası mukayeseli bir fıkıh kitabı sayılmaktadır.¹³³

Rûyânî, mukallidlerin ihtiyatlı davranmasından ziyade icthadda bulunanların ihtiyatlı olması gerektiğini söyler. Ona göre bu gereklilik müctehidin bir işe bilerek yönelmesi, mukallidin ise bilgisizce yönelmesi sebebiyledir. Taklidin yasaklanması ilim talebesinin hüküm ve delillere bilgi noktasında ulaşmasını ve ihtiyatlı davranarak hükme ulaşmaya çabalamasını sağlar.¹³⁴

c. Begavî

Muhyissünne¹³⁵ Ferrâ’ el-Begavî (ö. 516/1122) hadis, tefsir ve fıkıh alanında yetkin bir Şâfiî âlimdir. Hocası Kadı Hüseyin el-Merverrûzî’nin *et-Ta’lîka* adlı meşhur eserini esas alarak fıkıh alanında önemli eseri *et-Tehzîb*’i oluşturmuştur.¹³⁶

¹³¹ et-Tevbe 9/122.

¹³² Ebü’l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi’l-Kebîr*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmecûd (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999), 1/20-21; Süyûtî, *er-Red*, 27.

¹³³ Bk. Ali Bakkal, “Rûyânî, Abdülvâhid B. İsmâil”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/275.

¹³⁴ Ebü’l-Mehâsin Fahrülsîlâm Abdülvâhid b. İsmâil b. Ahmed er-Rûyânî, *Bahrü’l-Mezheb fi Fûrû’ı Mezhebi’l-İmâm eş-Şâfi’i*, thk. Târik Fethî Seyyid (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009), 1/29; Süyûtî, *er-Red*, 28.

¹³⁵ Kur’an ve Sünnet temsilcisi olan Begavî, bu iki kültürün yaygınlaşmasına gayret ederek Müslümanları bu iki kaynağa yönelmesi sebebiyle bu lakabı almıştır. Bk. Mevlüt Güngör, “Begavî, Ferrâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/340.

¹³⁶ Güngör, “Begavî, Ferrâ”, 5/340.

Begavî, ilmin *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifâye* çeşitlerine ayrıldığına işaret eder. İlmin *farz-ı kifâye* olan yönünü ictihadla ilişkilendirmektedir.¹³⁷ *Farz-ı kifâye* olan çeşidini, ictihad rütbesine ulaştıracak ilim ve mukallidlerin genellikle sordukları meselelerin bilgisi olarak açıklamaktadır. Bu farz bütün insanların üzerine bir yükümlülük olmasına karşın birkaç kişinin bu işi üstlenmesiyle diğerlerinin üzerinden kalkar. Bu sebeple *farz-ı kifâye* olduğu sonucuna ulaşır.¹³⁸

d. Zübeyrî

Asıl adı Zübeyr b. Ahmed b. Süleyman b. Abdullah b. Âsım ez-Zübeyrî'dir (ö. 317/929). Meşhur eseri *el-Kâfi*, Şâfiî mezhebinin hükümlerinden oluşur. Ayrıca *el-Müskit* de onun fıkıh alanında telif ettiği bir diğer eseridir. Hadis, edebiyat ve nesep ilmine vâkıftır.¹³⁹

Zübeyrî *el-Müskit*'te ictihadla ilgili bazı hususlara değinmiştir. Hiçbir zaman ve dönemde yeryüzünün hücceti kâim kılacak kişilerden yoksun olmayacağı görüşündedir. Bu kişileri ise “çoğun içinde olan azlar” olarak tasvir eder. Ona göre, müctehidin bulunmaması ve ictihadın terk edilmesi durumunda ümmet hata üzerine icmâ etmiş olur ancak bu mümkün değildir.¹⁴⁰

e. İbn Sürâke

Muhammed b. Yahya İbn Sürâke (ö. 410/1020) hadis ve ferâiz alanında yetkin Şâfiî bir âlimdir. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değildir.¹⁴¹ İbn Sürâke *İ'câzü'l-Kur'an* adlı eserinde Kur'an'ın hükümleri üzerinden ictihad konusunu ele almıştır. Ona göre hükümlerin muhkem ve müteşâbih olarak ikiye ayrılmış olması ictihadın önemine işaret etmektedir. Çünkü bütün âyetlerin muhkem olması; istinbat sevabının ve insanın kemâlâtını yücelten ictihad yükümlülüğünün sâkit olmasına sebep olur. Nitekim Kur'an'da hükümlerin mufassal olarak zikredilmemiş olması, Allah'ın Hz. Peygamber'e bu görevi yüklemiş olduğunu gösterir. İnsanlar bu konuda Hz.

¹³⁷ Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzib fî Fikhi'l-İmam eş-Şafiî*, thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/104.

¹³⁸ Begavî, *et-Tehzib fî Fikhi'l-İmam eş-Şafiî*, 1/113; Süyûtî, *er-Red*, 28.

¹³⁹ Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, nşr. Mahmud Muhammed et-Tannahi ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv (b.y.: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 1413), 3/295.

¹⁴⁰ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fî uşûli'l-fikh*, 8/240; Süyûtî, *er-Red*, 29-30.

¹⁴¹ Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, 4/211.

Peygamber'e muhtaçtırlar. Hz. Peygamber'in de kendisinden sonra bu mevkiî âlimlere miras olarak bırakmış olması hasebiyle ictihadın değeri ortaya çıkmış olmaktadır.¹⁴²

f. Cüveynî

Şâfiî mezhebine ait fıkıh ve usul kitaplarında "imam" tabiriyle İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik el-Cüveynî (ö. 478/1085) kastedilir. Fıkıh ve usulde sadece Şâfiî'ye bağlı kalmakla yetinmemiş ve kendisi de bazı ictihadlarda bulunmuş olması sebebiyle bu konu özelinde ayrıca önem arz etmektedir. Sübkî onun bu ictihadlarını *Şerh 'alâ Muhtasarı İbn Hâcib* adlı eserinde toplamıştır. Cüveynî'nin fıkıh alanındaki *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb* adlı eseri meşhurdur. Kendisinin "hayatımın meyvesi" diye nitelendirdiği bu eser Şâfiî fıkıh içerisindeki önemli kaynaklardan biri olarak kabul edilmektedir.¹⁴³

İmam Cüveynî ilim öğrenmenin hükmü üzerinden ictihadın fikhî hükmünü ele almaya çalışır. İlim öğrenmenin *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifâye* yönü olduğunu söyler. Vakitli olarak uygulanan ibadetleri yerine getirmek için lazım olan ilmi öğrenmeyi *farz-ı ayn*; ictihad rütbesine ulaşmış kişilere tahsis edilen ilmi öğrenmeyi ise *farz-ı kifâye* olarak niteler. Allah'ın kendisinden sonra itaatle yükümlü tuttuğu anne babanın ilim tahsili için kendilerinden izin alınıp alınmaması konusuna ayrıca değinir.¹⁴⁴

Farz-ı ayn olan ilmin tahsili için sefere çıkmak isteyen bir kimse anne babasının iznine ihtiyaç duymaz. Ancak ilim öğrenip bir başkasına faydalı olma ya da ictihad derecesine yükselme arzusuyla yapılan (*farz-ı kifâye*) ilim yolculuğu ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Şöyle ki bir beldede fetva vermekle ehil birisi bulunsa o kimsenin sefere çıkması herhangi bir sıkıntıyı gidermez. Çünkü o sıkıntı, bölgenin müftüleri tarafından giderilmiş olur. Sahih olan görüşe göre bu kimsenin anne babasının izni olmadan sefere çıkması câizdir. Çünkü anne babasının izni olmadığı gerekçesiyle bir kimseye seferi haram kılmak, yeryüzünde ilmin yayılmasını engeller."¹⁴⁵

¹⁴² Süyûtî, *er-Red*, 30-31.

¹⁴³ Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb, "Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/141-144.

¹⁴⁴ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*, thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb (Riyâd: Dâru'l-Minhâc, 2007), 17/416-417; Süyûtî, *er-Red*, 32.

¹⁴⁵ Cüveynî, *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*, 17/404; Süyûtî, *er-Red*, 32-33.

g. Mücellî

Şâfiî Mezhebi mezhepleşme sürecini tamamladıktan sonra Irak ve Horasan merkezli olmak üzere mezhep içi iki temel ekolleşme yaşamıştır. Bir süre devam eden bu iki ekol daha sonra her iki ekolü bir araya getiren telifçi/eklektik üçüncü bir ekolle yoluna devam etmiştir. Böylece tek merkezle yürüyüş temayülü ağır basmıştır. Ebû'l-Meâlî Mücellî b. Cüme' b. Necâ el-Mahzûmi (ö. 550/1155) ise Iraklı olup bu rolü üstlenen mezhebi tek merkezli bir yapıya kavuşturmaya çalışan önemli isimlerden sayılmaktadır.¹⁴⁶

Mücellî *ez-Zehâir*'de bir evladın sefere çıkarken anne babasından izin almasının gerekliliği meselesi üzerinden ictihadın fikhî hükmüne yaklaşmıştır. Hac yolculuğu ile *farz-ı kifâye* olan ictihad faaliyeti için çıkılan yolculuk arasında karşılaştırma yapmaktadır. Mücellî ictihad için çıkılan yolcuğun daha öncelikli olduğu kanaatindedir. Şöyle ki anne babanın iznine bakılmaksızın hac için yolculuğa cevaz veriliyorsa ictihad ehliyetine sahip kılacak bir ilim için olan yolculuğa da izne bakılmaksızın cevaz verilmelidir. Zira toplumda ictihad yapacak kimse kalmadığı takdirde bu yükümlülük *farz-ı ayna* dönüşür. Bu sebeple ictihad için yapılacak olan yolculuğun daha öncelikli olduğunu düşünür. Ona göre toplum içerisinde fetva vermeye ehil kimselerin bulunmaması o sorumluluğu topluluğun hepsine yüklemesi sebebiyle *farz-ı ayna*; bulunması halinde ise *farz-ı kifâyeye* dönüştürür. Bu sebeple bu yolculuk için anne babanın izni gerekli değildir.¹⁴⁷

h. Gazzâlî

Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111) Şâfiî mezhebinin ilke ve metotlarına bağlı bir müctehiddir. Birçok Şâfiî müellifin onun hakkındaki değerlendirmeleri bu yöndedir. Ayrıca kendisinin yapmış olduğu fikhî açıklamalara ve bazı hususlarda mezhepteki yaygın kanaatin aksine tercihlerde bulunmuş olmasına bakılırsa bunu söylemek çok da zor değildir.¹⁴⁸ Gazzâlî, fıkıh sahasına çok değerli eserler kazandırmıştır. *el-Basîf fi'l-fürû'* adlı eseri Cüveynî'nin *Nihâyetü'l-ma'âlab*'ının muhtasarı niteliğindedir. Bizzat kendisinin bildirdiği üzere *el-Basîf*'in uzun olması, onu

¹⁴⁶ Muhittin Özdemir, "Müzenî'den Nevevî'ye Şâfiî Mezhebi'nin Panoraması", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 191-192.

¹⁴⁷ Süyûtî, *er-Red*, 35.

¹⁴⁸ İbrahim Kâfi Dönmez, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/512.

orta hacimli bir eser kaleme almaya yönlendirmiştir ve *el-Vasîf fi'l-mezheb*'i telif etmiştir. Daha sonra ise kısa ve öz ifadelerle sonraki dönemlerde çok istifade edilen *el-Vecîz*'i kaleme almıştır. Hayatının son yıllarında ise fıkıh usulü alanında *el-Müstasfâ fi 'ilmi'l-uşûl'ü* yazmıştır.¹⁴⁹

İmam Gazzâlî *el-Basîf*'inde hac yolculuğu ile ilim yolculuğu arasında bir ilişki kurar. Ona göre hacca güç yetirebilen kimse vâcip olan hac için yolculuğa çıkmada zann-ı gâlibi yolun emniyetli olduğu yönünde ise anne babanın iznine bakılmaz. Gazzâlî bu durumu ilim yolculuğuna kıyas eder. *Farz-ı ayn* olan bir ilmi öğrenmek amacıyla çıkılan yolculukta kişinin zann-ı gâlibi yolun güvenli olduğu yönünde ise anne babanın iznine bakılmayacağı kanaatindedir. Hatta bu yolculuğun hac için olan yolculuktan daha önce ifa edilmesi gerektiğini dile getirir. Bu yolculuk, müctehidlik rütbesi için yapıldığı takdirde iki durum söz konusu olur: Toplumda fetva vermeye ehil kimseler bulunmuyorsa izin şartı aranmaz; bulunduğu takdirde ise bu konuda iki görüş bulunmaktadır. Gazzâlî'ye göre sahih olan görüş, anne babanın izninin bu hususta şart olmamasıdır.¹⁵⁰

1. Şehristânî

Ebü'l-Feth Muhammed eş-Şehristânî (ö. 548/1153) *el-Milel ve'n-nihal* adlı eseriyle meşhur olan ünlü bir dinler tarihçisidir. Bu eserin objektif olarak yazılması ve İslâmî ölçülere göre eleştirilere yer vermemesi sebebiyle tenkitlere maruz kalmıştır. Bu eser günümüzde de dinler tarihi alanında önemini muhafaza etmektedir.¹⁵¹

Şehristânî eserinde ictihad ve kıyasın vücûbiyeti üzerinde durur. Nasların sınırlı sayıda, zaman ve mekânın değişimle karşı kaşıya olması sebebiyle birçok yeni sorunun ortaya çıktığına işaret eder. Ortaya çıkan soru ve sorunların çözüme kavuşturulması görevini, ictihada yüklemektedir. Bu sebeple ictihadın yerine getirilmesini *farz-ı kifâye* olarak görür. Ona göre herhangi bir asırda en az bir müctehidin bulunması zorunludur. Zira bir müctehidin varlığı diğerlerinin üzerinden bu yükümlülüğü kaldırır.¹⁵²

¹⁴⁹ H. Bekir Karlığa, "Gazzâlî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/518-519.

¹⁵⁰ Süyûtî, *er-Red*, 36-37.

¹⁵¹ Ömer Faruk Harman, "Şehristânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/467-468.

¹⁵² Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal* (b.y.: Müessesetül-Halebî, ts.), 2/4; Süyûtî, *er-Red*, 37-38.

i. Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfî

Râfî (ö. 623/1226); Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Şâfiî fihhına dair *el-Vecîz* adlı eseri üzerine *Fethu'l- 'azîz fî şerhi'l-Vecîz* adıyla bir şerh yazmıştır.¹⁵³ Râfî, *el-Vecîz*'in şerhini yaptıktan sonra bunu ihtisar ederek *el-Muħarrer*'i yazmıştır.¹⁵⁴

İmam Rafî, *farz-ı kifâyenin* mutlak müctehidlik için mi yoksa mukayyed müctehidlik için mi söz konusu olduğunu incelemiştir. Ona göre mutlak ve mukayyed müctehidin her ikisi için de fetva verme lüzumu vardır. Ayrıca ilim tahsilinin *farz-ı kifâye* olmasının çeşitli kısımları vardır. Mesela;

- Delilleri ikâme etmek ve dindeki sorunları çözmek,
- Tefsir, hadis gibi şer'î ilimleri tahsil etmek,
- Kadılık yapmak ve fetva vermek için gerekli olan şer'î hükümleri bilmek gibi.¹⁵⁵

j. İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî

İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) hadis ilminde şöret kazanmış olsa da tefsir ve fıkıh alanında da yetkindir. Ayrıca Arap dilinde ve lugat ilminde de mâhir Şafî bir âlimdir. *Muħaddimetü İbni's-Salâh* hadis sahasındaki en meşhur eseridir. Fıkıh alanında da eserler kaleme almıştır. Konuyla bağlantılı olarak *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)* adıyla müstakil bir eseri vardır.¹⁵⁶

İbnu's-Salâh müctehidliği mutlak ve mukayyed olarak iki kısma ayırarak inceler: Ona göre mutlak müctehidlik, *farz-ı kifâyeyi* yerine getirirken mukayyed müctehidliğin *farz-ı kifâyeyi* yerine getirmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Fetva vermek için gerekli olan ilimlerin öğretimi müctehid tarafından gerçekleştirilmiyor olsa da fetva ameliyesinin müctehid tarafından yerine getirilmesi gerekir.¹⁵⁷

k. İzzeddin b. Abdüsselâm

İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262), Süyûtî'ye göre ictihad rütbesine ulaşmış bir âlimdir. Nitekim o, bütün fıkı, *mesâlihın gözetilmesi ve mefsedetın önlenmesi*

¹⁵³ Nevevî (ö. 676/1277) tarafından bu eserin özeti mâhiyetinde "*Ravzatü't-tâlibîn*" kaleme alınmıştır. Bk. Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*, thk. Züheyr eş-Şâvîş (Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991).

¹⁵⁴ Bilal Aybakan, "el-Vecîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 588.

¹⁵⁵ Süyûtî, *er-Red*, 39-40.

¹⁵⁶ M. Yaşar Kandemir, "İbnu's-Salâh eş-Şehrezûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/198-199.

¹⁵⁷ İbnu's-Salâh, *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*, 95; Süyûtî, *er-Red*, 41.

ilkesine dayandırmaktadır.¹⁵⁸ Fetva sormak ve ilim öğrenmek isteyen insanlar tarafından yoğun ilgi gören İzzeddin b. Abdüsselâm ilmî olgunluk döneminden sonra hayatını öğrenci yetiştirmeye ve eser telifine adanmıştır. *el-Gāye fi 'h̄tişâri'n-Nihāye* adlı eseri el-Cüveynî'nin *Nihāyetü'l-maṭlab* adlı eserinin muhtasarıdır.¹⁵⁹

İbn Abdüsselâm *el-Gāye*'de ilim öğrenmenin vücûbiyetinin iki kısım olduğuna değinir: Namaz oruç gibi farziyet ifade eden hususların ayrıntısına inmeden zâhiri yönünün yani rükünlerinin ve şartlarının öğrenilmesini *farz-ı ayn* olarak değerlendirir. Fakat ictihad rütbesine ulaştıracak ilmin tahsili için herkesi sorumlu tutmayı hata olarak görmektedir. Bazı kişilerin ictihad görevini üstlenmesiyle bu yükümlülüğün diğerlerinden kalktığı kanaatindedir.¹⁶⁰

I. Nevevî

“Hadis âlimlerinin efendisi” olarak nitelenen Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî (ö. 676/1277) hadislerden fikhî hüküm çıkarma hususunda yetkin bir âlimdir. Yaşadığı dönemde Şâfiî fikhının en büyük âlimi olarak telakki edilmekteydi. Şâfiî mezhebine veya Sünnet'in açık hükmüne aykırı olan görüşleri eleştirmekten geri durmazdı. Fıkıh alanındaki bazı önemli eserleri ise şunlardır:

- *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*: Bu eser Abdülkerîm er-Râfiî'nin eş-Şerhu'l-kebir' adlı eserinin muhtasarıdır. Râfiî ise Şerhu'l-kebir'i Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i üzerine yazmıştır.
- *Minhâcü't-tâlibîn*: Nevevî, bu eseri Râfiî'nin *el-Muharrer* adlı kitabını tashih etmek amacıyla yazmıştır. Aynı zamanda kolayca ezberlenmesi için ihtisar etmiştir.
- *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*: Nevevî bu eseri Ebû İshak eş-Şirâzî'nin *Mühezzeb* adlı eserindeki hadisleri tahkik etmek ve her meseledeki mezhep görüşlerini ortaya koymak amacıyla kaleme almaya başlamıştır. Ancak vefatı sebebiyle eser başka Şâfiî âlimler tarafından tamamlanmıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve fûrû'î fikhî's-Şâfi'iyye*, 8.

¹⁵⁹ H. Yunus Apaydın, “İbn Abdüsselâm, İzzeddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (TDV Yayınları, 1999), 19/284-286.

¹⁶⁰ Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî İbn Abdüsselâm, *el-Gāye fi 'h̄tişâri'n-Nihāye*, thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ' (Beyrut-Lübnan: Dâru'n-Nevâdir, 2016), 7/165-166; Süyûtî, *er-Red*, 42.

¹⁶¹ M. Yaşar Kandemir, “Nevevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/46-48.

İmam Nevevî *el-Mecmû*’da mutlak ve mukayyed müctehid ayırımına dayanarak müctehidliğin hükmünü açıklamaya çalışır. Ona göre mutlak müctehid *farz-ı kifâyeyi* yerine getirirken mukayyed müctehid *farz-ı kifâyeyi* yerine getirmez.¹⁶² *Ravzatü’t-tâlibîn*’de ise ilim tahsili için çıkılan yolculuk konusunu ele alarak bu farziyetin önemine işaret etmektedir. Nevevî *farz-ı ayn* olan ilmin tahsili için yolculuğa anne babanın iznine bakılmadan çıkılabileceğini aktarır. *Farz-ı kifâye* olan ilmin tahsili için ancak fetva derecesine ulaşma amacı varsa izinsiz çıkılabileceğini düşünmektedir. Sahih olan görüşün bu olduğu kanaatini taşımaktadır.¹⁶³

Nevevî *Minhâcü’t-tâlibîn*’de ise kazâ için gerekli olan icthad melekesinin gerekliliğini dile getirir. O, *farz-ı kifâye* yükümlülüğü olan bu ilmin gerekliliğini şu şekilde sıralar: Bu ilimle dindeki hüccetler kâim kılınır, sorunlar çözülür ve tefsir hadis vb. gibi şer’î ilimler ortaya çıkarılarak kazâyâ ait hususların kaynaklığı oluşmuş olur. *Farz-ı kifâye* olan bu ilmin tahsilini gerekli görmenin yanı sıra o ilmi kullanacak kadı için de müctehidliği şart koşarak icthadın gerekliliğini savunur.¹⁶⁴ Nitekim Hz. Ömer’in hüküm verirken uyguladığı yöntem, naslardan istinbat edilmesinin lüzumunu ve icthadın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

“Hz. Ömer bir gün Cuma hutbesini okur ardından Hz. Peygamber’i ve Hz. Ebû Bekir’i anar. Sonra: ‘Ben, benden sonraya kendimce daha önemli bir şey bırakmıyorum. Resûlullah’a kelâle hakkında başvurduğum kadar hiçbir şey hakkında müracaatta bulunmadım. O da bana kelâle hakkındaki kadar hiçbir şey hakkında ağır söz söylememiştir. Hatta parmağıyla göğsüme vurarak: ‘Ey Ömer! Sana Nisâ sûresinin sonunda yazın¹⁶⁵ inen âyet yetmiyor mu?’ buyurdu. (Hz. Ömer daha sonrasında şunları söyledi) ‘Ben yaşarsam bu konuda öyle bir hüküm ortaya koyacağım ki hem Kur’an okuyan kimseler hem de Kur’an’ı okumayan kimseler benim hükmümle hükmedeceklerdir.’ dedi.”¹⁶⁶

Hz. Peygamber’in ifadesi hükümlerin Kur’an’dan çıkarılmasına bir teşvik niteliğindedir. Nitekim şer’î bir hükmü ortaya koyabilmek için o konuya dair gerekli çabanın sarf edilmesi gereklidir. Çünkü yeni ortaya çıkan bazı basit meselelere dahi

¹⁶² Süyûtî, *er-Red*, 43.

¹⁶³ Süyûtî, *er-Red*, 44.

¹⁶⁴ Nevevî, *Minhâcü’t-tâlibîn ve umdetü’l-müftîn fi’l-fikh*, 307; Süyûtî, *er-Red*, 44-45.

¹⁶⁵ Ulûmu’l Kur’ân türü eserlerde bazı âyetlerin açıklaması yapılırken “sayfî” ya da “şitâ” olduğu belirtilmiştir. Yazın ve kışın inen âyetlere örnekler zikredilmiştir. Bunlardan biri de kelâle ile ilgili iki ayettir. Bunlar Nisâ 12 ve 176. ayetî kerimelerdir. Bu ayetlerden birinin yazın, diğersinin de kışın nâzil olduğu nakledilir. Burada kastedilen Nisâ sûresinin 176. âyet-i kerimesidir. Bk. Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *el-İtkân fi’ulûmi’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Ebû’l-Fazl İbrâhim (b.y.: el-Hey’etü’l-Mısriyye el-âmmelî’l-kitâb, 1974), 1/86.

¹⁶⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc* (Kahire: Müessesetü’l-Kurtuba, 1994), 11/81-82; Süyûtî, *er-Red*, 45.

sınırlı sayıda olan sarîh naslar yetmezken istinbatın ihmal edilmesi hüküm verme işlemini devre dışı bırakmak anlamına gelmektedir.

m. İbnu'r-Rif'a

İbnu'r-Rif'a (710/1310) fıkıh ilmine hâkimiyeti sebebiyle “Fakîh” ve “devrinin Şâfiî'si” diye nitelenmektedir. Onun tahrîc gücünün çok yüksek olduğu söylenmektedir. İmam Süyûtî görüşleri itibarıyla İbnu'r-Rif'a'yı Şâfiî mezhebinde Râfiî ve Nevevî ile birlikte ilk üç otorite kişiden biri olarak görmektedir. Şâfiî mezhebine olan bağlılığını ise Takıyyüddin İbn Teymiyye, “İbnü'r-Rif'a'nın sakalından Şâfiî mezhebinin fûrûu damlıyor” diyerek ifade etmektedir. *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbîh* adlı önemli eseri Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin *et-Tenbîh* adlı eserinin şerhidir.¹⁶⁷

İbnü'r-Rif'a *el-Kifâye'de*, ilim tahsili için çıkılan seferde izin gerekliliği konusu üzerinden ictehad konusuna yaklaşmaktadır. Eserde bu husus şu şekilde ele alınmıştır: *Farz-ı ayn* olan bir ilmin (namaz, abdest vb) ya da halkın genelini ilgilendiren bir meselenin öğrenilmesi amacıyla gerçekleştirilen yolculuk için evladın anne babasından izin almasına gerek yoktur. Yolculuk, *farz-ı kifâye* olan bir ilmin tahsili ve fetva derecesine ulaşma arzusu sebebiyle olursa da aynı hüküm geçerlidir. Yaşadığı bölgede fetva vermeye ehil birisi bulunan bir kimse, fetva derecesine ulaşma gayesiyle yolculuğa çıkacak olursa bu konuda sahih olan görüş, ebeveynin izninin gerekli olmadığı şeklindedir. Kadı Hüseyin'e göre bölgedeki müftü yaşlı ise bu kimsenin izinsiz olarak ilim yolculuğuna çıkmasına cevaz vardır. Çünkü bu yaşlı müftü her an ölümle yüz yüze gelebilir. Fetva verecek kimse yoksa orada herkesin üzerine bu ilmi tahsil etmek gereklidir. Bu ilmin tahsilini terk ederlerse herkes âsi olmuş olur. Bu durumda sadece bir kişi ilim yolculuğuna çıksa ve onun dışında kimse çıkmasa yine aynı şekilde izin almasına gerek yoktur. Çünkü onun çıkması sıkıntıyı gidermiş ve toplumun üzerinden de *farz-ı kifâyeyi* kaldırmış olmaktadır. Bu konuda bir ihtilaf mevcut değildir. Peki, bu kimseyle beraber bir grup da yolculuğa çıkmış olsa izin konusunda bazı hususlar ortaya çıkmaktadır:¹⁶⁸

Kadı Hüseyin; fetva verme işini şu an yapabilecek bir kişi yok ise izne ihtiyaç olmadığını dile getirir. Fıkıhî ve bazı ilimleri basit düzeyde bilen bir kimse olsa ve

¹⁶⁷ Cengiz Kallek, “İbnü'r-Rif'a”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/184-185.

¹⁶⁸ Süyûtî, *er-Red*, 46-47.

zekâsı bu konuyu tekellüf ettiğinde müftü derecesine çıkabilecek potansiyele sahipse bu kimsenin üzerine ancak sahih olan görüşe göre fıkıh tahsili *farz-ı kifâyeye* dönüşür, *farz-ı ayna* dönüşmez. Bu durumda da izinsiz çıkabilir.¹⁶⁹

n. Bedreddin Zerkeşi

Zerkeşi (ö. 794/1392) çok sayıda eser telif etmiş olması hasebiyle “musannif” lakabıyla anılmaktadır. Eserlerinin hemen hemen yarısı fıkha dair eserlerden oluşmaktadır. *el-Bahrü'l-muhtâ fî uşûli'l-fıkh* isimli eseri için “büyük kitabım” diye bahsetmektedir. Eserinde konuları işlerken İmam Şâfiî'nin görüşlerine öncelik vermiştir. Ayrıca farklı görüşe sahip Şâfiî usulcülerin ve diğer mezhep mensuplarının görüşlerine de yer vermiştir. *el-Mensûr fi'l-kavâ'id (el-Kavâ'id)* adlı eserinde ise kâidelerin alfabetik olarak sıralanmış olması kavâid literatüründe bir ilki oluşturduğundan önem arz etmektedir.¹⁷⁰

Zerkeşi karşılaşılan olaylarda Allah'ın konuyla ilgili hükmünü bilen kişi olmasa da nazar yoluyla bilgiye ulaşabilecek birinin varlığının *farz-ı ayn* değil *farz-ı kifâye* olduğu kanaatindedir. Dolayısıyla her bölgede ictihad amelîyesine yerine getirebilecek bir müctehidin bulunmasını *farz-ı kifâye* olarak görmektedir.¹⁷¹

2. Diğer Mezheplere Mensup Fakihlerin Görüşleri

a. Mâlikî Mezhebine Mensup Fakihlerin Görüşleri

İctihadın *farzı kifâye* olduğu konusunu Şâfiî âlimlerin yanı sıra diğer mezhep âlimleri de kabul etmektedir. Süyûtî, Mâlikî âlimlerden olan Kādî Abdülvehhâb (ö. 422/1031), İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007), Şehâbeddin el-Karâfi (ö. 684/1285), İbn Abdüsselâm el-Hevvârî (ö. 749/1348), İbn Arafе'nin (ö. 803/1401) adını zikrederek eserlerindeki ibareler için *er-Red*'e müracaat edilmesinin uygun olduğunu dile getirmiştir.¹⁷²

İbnü'l-Kassâr, (ö. 397/1007) şartları sağlayan kimseler için ictihadın gerekli ve taklidin geçersiz olduğu konusunda Mâlikî âlimlerin ve cumhurun bir âyeti delil

¹⁶⁹ Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî İbnü'r-Rif'a, *el-Kifâye fî şerhi't-Tenbih (Kifâyetü'n-nebih)*, thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâselûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009), 16/368-369; Süyûtî, *er-Red*, 48-49.

¹⁷⁰ Menderes Gürkan, “Zerkeşi, Bedreddin”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/289-291.

¹⁷¹ Zerkeşi, *el-Bahrü'l-muhtâ fî uşûli'l-fıkh*, 8/239; Süyûtî, *er-Red*, 50-51.

¹⁷² Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 110-111.

getirdiklerinden bahseder. Şöyle ki فَاتَّقُوا اللَّهَ مَا اسْتَضَعْتُمْ “O halde gücünüz yettiğince Allah’a saygısızlıktan sakının”¹⁷³ âyetindeki güç yetirmeyi dikkate alarak ictihadın gerekli, taklidin geçersiz olduğunu söylemektedirler. Ayrıca o, ilimlerin *farz-ı ayn* ve *farz-ı kifâye* olarak ikiye ayrılmasından hareketle ikisi için de gerekli olan ictihadî bilginin boyutuna işaret eder. *Farz-ı ayn* olan yönü; herkesin kendine ilişkin ilmihal bilecek kadar fikhî bilgiye sahip olmasıdır. *Farz-ı kifâye* olan yönü ise, ümmete ilişkin ictihadî bilgileri edinmektir. Bunun sorumluluğunu ise Müslümanlar içinde örnek olan, şeriatı hıfzeden, idraki iyi ve ahlâkı güzel olan kişilere has kılmıştır.¹⁷⁴

İmam Süyûtî Mâlikî âlimlerden bu doğrultuda görüş beyan eden Şehâbeddin el-Karâfî’ye (ö. 684/1285) ve Kādî Abdülvehhâb’a (ö. 422/1031) atıflarda bulunmuştur.¹⁷⁵ Kādî Abdülvehhâb ictihada bakışını yüce Rabbimizin kelamını افلا يتدبرون ، فاعْتَبِرُوا يَا أُولِي الْأَبْصَارِ القرآن dikkate alarak açıklamaya çalışmaktadır. Düşünmeye teşvik eden bu âyetleri, ictihad faaliyetinde düşünmenin gerekliliğini ortaya koyan deliller olarak addetmektedir. Herhangi bir konuda ihtilaf¹⁷⁶ oluştuğunda hakikati bulmak için nazar faaliyetini gerekli görmektedir.¹⁷⁷

b. Hanefî ve Hanbelî Mezhebine Mensup Fakihlerin Görüşleri

Hanefî ve Hanbelî âlimler de ictihadın *farz-ı kifâye* olduğu konusunda görüş beyan etmişlerdir. Onlar da ictihadı *farz-ı kifâye* olarak kabul etmektedirler. Onlar gerekçe olarak ise herhangi bir zaman diliminin müctehidsiz kalmasının aklen imkânsız olduğunu ifade etmektedirler. Ayrıca herhangi bir zaman diliminin müctehidsiz kalabileceğinin mümkün görülmesi, ümmetin hata üzere ittifak etmesinin kabulü anlamını taşımaktadır. Ümmetin hata üzerine ittifak etmesi aklen gerçekleşmeyecek bir durumdur.¹⁷⁸

¹⁷³ et-Teğâbün 64/16.

¹⁷⁴ Süyûtî, *er-Red*, 51-52.

¹⁷⁵ Süyûtî, *er-Red*, 52.

¹⁷⁶ Müzenî ihtilafî konularda izlenmesi gereken yolu şu şekilde açıklar: Devlet başkanı âlimleri toplayıp meseleleri şûra yöntemiyle halletmelerini sağlamalıdır. Ancak bu mümkün olmaz ise fetva konusunda devlet başkanı konumunda olan bir âlim onları bir araya getirmelidir. Onlara da ulaşamazsa selefî ve seleften sonraki âlimlerin eserleri incelenerek çözüme ulaşılmalıdır. Bk. Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fikh*, 8/271-272.

¹⁷⁷ Süyûtî, *er-Red*, 53-54.

¹⁷⁸ Süyûtî, *er-Red*, 54-55.

3. İctihad Derecesine Ulaşan Fakihlerin Üstlenebileceği Vazifeler

er-Red' din birinci bölümünün on altıncı faslı olarak düzenlenen bu son kısım, icthadî donanım gerektiren vazifeleri ele almaktadır.

a. İmâmet-i Uzmâ

Fıkıh literatüründe “imâmet-i uzmâ” (büyük imâmet) ile devlet başkanlığı kastedilmektedir. Süyûtî; icthad konusunu siyasetle ilişkilendirerek ele almıştır. İctihadı *farz-ı kifâye* olarak gören fukahanın devlet başkanlığı görevinde icthad yetkinliğini gerekli gördüklerinden bahseder. Onların icthad faaliyetini şart koşmalarından hareketle siyasetle icthad¹⁷⁹ arasında kurulan ilişkiye dikkat çekmektedir. İmam seçmenin amacı insanlara yol göstermek ve dini öğretmek olduğu için devlet başkanlığında da icthadın gereği ortaya çıkmaktadır. Yani imam insanları sadece yönetmekle kalmaz aynı zamanda devleti ve insanlığı hidâyete sevk aracı olmalıdır. Böylece yaşanabilir bir İslam öğretimi ve uygulaması amaçlanmaktadır.

Şâfiî fakih Mütevellî'nin (ö. 478/1086) *Tetimmetü'l-İbâne* adlı eserinde imâmet için koştuğu şartlardan biri de “âlim ve müctehid” olma şartıdır. Çünkü hadleri ikame etmek, hakları sahibine teslim etmek gibi birtakım görevleri yerine getirmek için imamın icthadî donanıma sahip olması gerekmektedir.¹⁸⁰ Ama daha sonraları birçok göreve sahip olmasından kaynaklı olarak bu görevin kadiya intikal ettiğini düşündüğümüzde bu gerekçe mutlak şart olarak değerlendirilmeyebilir. Mezheplerin oluşum sürecine kadar, yasama yetkisine sahip olan devlet başkanı müctehid hâkimlerin hüküm verme yetkisine karışmamış, hâkimin neye göre hükmedeceğini belirlememiştir. Geçerli hukuku yargı kararları belirlemiştir. Yargı kararları icmâyaya aykırı olmadığı sürece kabul edilmiştir. Mezhepler oluşum sürecini tamamladığında ise devlet başkanı görevlendirdiği hâkimlerin belli bir mezhebin görüşlerini benimsemesini emretmiştir. Yasama yetkisini elinde bulunduran devlet başkanı güncel sorunların çözümüne yönelik düzenlemeler gerçekleştirmiştir.¹⁸¹ İmam Cüveynî, imamın başkalarına sormayı

¹⁷⁹ “İmâmet-i uzmâ”da icthadın şart koşulması, mevcut durumun tespitinden ziyade ideal olana bir işaret olarak algılanmalıdır. Zira dört halife döneminde bu şartın yerine getirildiği görülmekteyse de sonraki her dönem için bu durumun gerçekleştiği söylenemez. Ayrıca sonraki dönemlerde devletin sınırlarının genişlemesi göz önüne alındığında yetki devri kaçınılmaz olacaktır. Nitekim devlet başkanı tüm yetkileri elinde bulundurmayacak ve bazı görevleri başkalarına devredecektir.

¹⁸⁰ Süyûtî, *er-Red*, 56-57.

¹⁸¹ Talip Türcan, *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2009), 64-65.

gerektirmeyecek kadar ortalama dinî bilgiye sahip olması gerektiğini savunurken İmam Râfî ise imamın “âlim ve müctehid” olması gerektiğini savunmaktadır.¹⁸² Süyûtî imâmet-i uzmâ görevinin ichtihad gerektirdiğine dair Mâlikî fakih İbnü'l-Müneyyir'den (ö. 683/1284) bir nükte aktarır:

“Hangi ibadet tek kişi olsa dahi vaktinde ifa edilebilir denilirse ‘tek başına Kâbe’yi tavaf ile imâmet-i uzmâ görevi’ deriz. Burada teklîk ma’zûr görülür. Ve sonra dedim ki: ‘Allah bana bu zamanda tek başıma ichtihad farzını yerine getirmeyi nasip etti. Hamd ve ihsan ancak Allah’ındır.’”¹⁸³

Begavî ise meseleyi devlet başkanına “biat” noktasından ele alır. Ona göre biat edenlerin içerisinde bir müctehidin bulunması gerekmektedir. Begavî, imama biat edecek kimselerin sayısı hususunda ihtilaf bulunduğunu belirtmektedir. Devlet başkanına biat konusunda tek bir müctehidin biatını yeterli görenlerin yanı sıra aralarında bir¹⁸⁴ müctehidin bulunduğu kırk erkek olması gerektiğini savunan âlimler de bulunmaktadır.¹⁸⁵ Süyûtî imama biat hususunda dahi müctehidin gerekliliğine işaret eden âlimlerin sözlerine yer vererek ichtihadın gerekliliği görüşünü güçlendirmeye çalışmaktadır.

b. Tefvîz Vezirliği

İslâm hukukunda devlet idaresiyle ilgili hükümler, devletin teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan “ahkâm-ı sultâniyye” türünden eserlerde ele alınmaktadır. Abbâsî döneminde yaşamış olan Şâfî fakihî Mâverdî (ö. 450/1058) ile Hanbelî fakihî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) bu türden eserler kaleme alan iki âlimdir.¹⁸⁶ Eserlerinde vezirlikleri tefvîz ve tenfiz olmak üzere ikiye ayırarak açıklarlar:

- Tefvîz vezirleri; bütün ülke işlerinde halifeye nâiblik eden vezirlerdir. Bu vezirler, devlet başkanının tüm yetkilerini kendilerine devredebileceği kimselerdir. Devlet başkanı adına tam yetkili olarak faaliyette bulunurlar. Bunun yanında kamu işlerini ise kendi görüş ve ichtihadlarıyla yürütme yetkisine sahiplerdir.

¹⁸² Süyûtî, *er-Red*, 58.

¹⁸³ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 121.

¹⁸⁴ Süyûtî'nin isim zikretmeksizin yapmış olduğu aktarıma göre bazı âlimler iki, bazıları üç, bazıları da dört tane müctehidin bulunması gerektiğini düşünmektedir.

¹⁸⁵ Begavî, *et-Tehzîb fî Fıkhi'l-İmam eş-Şâfî*, 7/271; Süyûtî, *er-Red*, 58.

¹⁸⁶ Mehmet Erkal, “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/554-555.

- Tenfiz vezirleri ise; kendi görüş ve ictihadı ile tasarrufta bulunma yetkisine sahip olmayan, devlet başkanı ile valiler ve halk arasında devlet başkanının elçiliğini yapan vezirlerdir.¹⁸⁷

İmam Süyûti bu görev ayrımından dolayı sadece tefvîz vezirlerinde ictihad şartının arandığını, tenfiz vezirlerinde de ise bu şartın aranmadığını delillendirmektedir. Bu şekilde bir konudan bahsederek ictihadın gerekli olduğu sahaların genişliğine işaret etmek istemektedir.

c. Kazâ

Kadılık görevinde bulunan kimsenin müctehid olması gerektiği hususunda, Hanefî mezhebi dışında diğer mezhepler ittifak etmişlerdir. Cumhur “*Kadılar 3 sınıftır; birisi cennette diğer ikisi ise ateştedir. Cennette olanı, hakkı bilip onunla hüküm verendir. Hakkı bilip hükümde haksızlık yapan ile insanlar arasında bilgisizce hüküm veren ise ateştedir.*”¹⁸⁸ hadisini delil kabul ederek Ebû Hanîfe’nin görüşüne itiraz ederler. Kadılık görevini üstelenen kimsenin şer’î hükümleri bilmesi ve ona göre hükmedebilmesi için müctehid olmasını gerekli görmektedirler.¹⁸⁹ Ayrıca Hz. Peygamber’in Muâz b. Cebel’i Yemen’e vâlî tayin ederken buyurduğu sözlerini de bu görüşlerine delil olarak sunmuşlardır:

“Hz. Peygamber Muâz b. Cebel’e ‘Sana herhangi bir dava getirilip arz edildiği zaman nasıl ve neye göre hüküm verirsin?’ diye sordu. Hz. Muâz, ‘Allah’ın kitabındaki hükümlerle hüküm veririm.’ dedi. Peygamber Efendimiz, ‘Eğer Allah’ın kitabında onunla ilgili bir hüküm bulamazsan neye göre hüküm verirsin?’ diye sordu. Hz. Muâz, ‘Resûlullah’ın Sünnetine göre hüküm veririm.’ dedi. Peygamber Efendimiz bu sefer, ‘Resûlullah’ın Sünnetinde de onunla ilgili bir hüküm bulamazsan, ne yaparsın?’ diye sordu. Hz. Muâz, ‘O zaman, kendi görüşüme göre ictihad eder, hüküm veririm.’ dedi. Peygamber Efendimiz bundan son derece memnun oldu. Bu memnuniyetini şöyle ifade etti: ‘Allah’a hamdolsun ki, Resûlullah’ın elçisini, Resûlullah’ın razı olduğu şeye muvaffak kıldı.’”¹⁹⁰

Hz. Peygamber hüküm verme konusunda kendi re’yini kullanacağını belirten sahâbenin görüşüne onay vermiştir. Böylece kadı için ictihad yetkinliğinin gerekliliği Hz. Peygamber’in uygulamasıyla sabit olmuştur denilebilir.

¹⁸⁷ Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Ahkâmü's-sultâniyye* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 58; Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-Ferrâ', *el-Ahkâmü's-sultâniyye li'l-Ferrâ'*, nşr. Muhammed Hâmid el-Fıkî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 32; Süyûtî, *er-Red*, 60-61.

¹⁸⁸ Ebû Dâvûd, “Akdiye”, 2.

¹⁸⁹ Süyûtî, *er-Red*, 62-63.

¹⁹⁰ Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb Arnavut ve diğerleri (Beyrut: y.y., 1999), 50/36/417; Süyûtî, *er-Red*, 64-65.

d. Kadı Nâibliği

Kadılık görevinde bulunabilmek için ictihad şart koşulduğu gibi kadıya vekâlet edecek kişi için de aynı şart koşulmuştur. Ancak özel hususlardaki vekillik hariç tutulmuştur. Çünkü delil tespiti veya şahit dinleme hususları gibi özel meselelerdeki vekâlette nâibin ictihad etmesi gerekmemektedir. İmam Nevevî, Ebû Muhammed gibi bu yönde görüşlerini ortaya koyan âlimleri zikreden İmam Süyûtî, kadı nâibliği için de ictihad şartının arandığını göstermek için bu doğrultudaki görüşlere yer vermektedir.¹⁹¹

e. İstişare Heyeti

İstişare meclisinde bulunan kimselerin müctehid olmasını şart koşan âlimler bulunmaktadır. İmam Şâfiî; istişare meclisi için emin ve âlim olmakla birlikte Kitap, Sünnet, rivayetler, kaviller, kıyas ve Arap lisanını bilmeyi şart koşturmuştur. Şâfiî âlim İbnü's-Sabbâğ da (ö. 477/1084) İmam Şâfiî gibi istişare heyetinde bulunacak kimseler için ictihad şartını aramaktadır. Hatta ictihad ehli kimse yok ise o konu hakkında söz söylenemeyeceği görüşünü itibara almıştır. Süleym er-Râzî de istişarenin ancak ictihad ehlienden olan emin bir kişi ile olması gerektiğini savunanlardan biridir.¹⁹²

f. İftâ

Fetva verme hususunda da ictihad şartı arayan bazı âlimler bulunmaktadır. Misal olarak Begavî fetva verecek kimsenin taklid ehli olmaması gerektiğini düşünür. Ayrıca taklid ehlinin hüküm vermesinin câiz olmadığını dile getirir.¹⁹³ Râfiî de, müftünün sözünü işitenler arasında ictihad ehlienden kimselerin bulunmasını şart koşturmuştur. Çünkü Hz. Peygamber'in *"Yüce Allah ilmi kullarının kalbinden silmek suretiyle değil âlimlerin ruhunu kabzetmek suretiyle kaldırır. Nihayet hiçbir âlim kalmayınca halk kendilerine cahil birtakım kimseleri önder edinir. Bunlara mesele sorulur. Onlar da ilimleri olmadığı halde fetva verirler de hem kendileri sapıklığa düşer hem de halka doğru yoldan saptırırlar"*¹⁹⁴ sözünün gereğince müftü fetva verirken yanlış düşerse bunu ancak ictihad ehlienden biri anlayabilir. Avamdan biri meseleyi delilleriyle birlikte bilse dahi o konuda fetva veremez. Bu sebeple insanlar içerisinde ictihad ehlienden birinin bulunmasını gerekli görür. İzzeddin b. Abdüsselâm ise mukallidin fetvası hakkındaki görüşünü şu şekilde beyan etmiştir. *"Mukallid kişi fıkıh sahibidir ama müftü değildir, fakih de değildir. Sadece; imamlardan birinin görüşünü nakleden biri gibidir. O zaman bunda ictihad şartı değil adalet şartı ve*

¹⁹¹ Süyûtî, *er-Red*, 74.

¹⁹² Süyûtî, *er-Red*, 75-76.

¹⁹³ Süyûtî, *er-Red*, 76.

¹⁹⁴ Buhârî, "İlim", 34; Müslim, *Müslim*, "İlim", 13.

naklettiği şeyi anlamış olma şartı aranır.”¹⁹⁵ Mukallidde fetva verme ehliyeti aranmadığı gibi icthad ehliyeti de aranmaz. İzzeddin b. Abdüsselâm müftünün mukallid olamayacağını söyleyerek müftüde icthad şartı aramıştır. Bu görüşler ışığında İmam Süyûtî de müftü için icthad şartını koymuştur. Süyûtî, zikrettiği bu vazifelerin sağlıklı bir şekilde yerine getirilmesinin icthad şartına bağlı olduğunu ifade etmiş ve böylece icthadın gerekliliğini izah etmeye çalışmıştır.

4. İctihad Derecesine Ulaşamayan Fakihlerin Üstlenebileceği Vazifeler

İmam Süyûtî icthadî donanım gerektiren görevleri zikrettikten sonra ise ihtilafli olan bazı müesseseleri de icthada gereklilik bağlamında açıklamaya çalışmaktadır. Bu bölümde ele aldığı müesseseler ise hisbe teşkilatı, mezâlim görevlileri, nakîbüleşraf müessesesidir. Ayrıca bazı özel hususlarda görevli olan kimselerin durumunu da açıklamaktadır.

a. Hisbe Teşkilatı

İslâm devletlerinde genel ahlâkı, kamu düzenini korumak ve denetlemekle görevli teşkilâta hisbe teşkilatı denir.¹⁹⁶ Mâverdî, muhtesipler için icthadın gerekip gerekmediği konusunda bir ihtilaf olduğundan bahseder. Bir görüşe göre bazıları muhtesiplikte icthadı şart koşar. Örneğin İstahrî (ö. 340/951-52'den sonra) dinin ahkâmında ihtilaf edilen hususları çözüme kavuşturmak için muhtesibin müctehid olması gerektiğini savunur. İkinci görüş ise muhtesiplikte icthad şartı aranmaması gerektiğidir. Bu görüşe göre muhtesibin anlaşmazlığa düşülen hususları mezhebe başvurarak çözmesi gerekir. Muhtesibin ittifak edilen münkerâtları bilmesi yeterli ise icthada ihtiyacı bulunmamaktadır.¹⁹⁷ Süyûtî'ye göre muhtesiplikte sahih olan, icthad şartı aranmaması gerektiğidir.¹⁹⁸ Çünkü muhtesibin görevi insanları kendi görüşüne yönlendirmek değil, aracı rolüyle insanları iyiliğe sevk etmek ve kötülükten alıkoymaya çalışmaktır. Bu sebeple de müctehid vasfını taşımaksızın bu görevleri yerine getirmesi mümkündür.

¹⁹⁵ Süyûtî, *er-Red*, 77.

¹⁹⁶ Cengiz Kallek, “Hisbe”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/133.

¹⁹⁷ Süyûtî, *er-Red*, 80-81.

¹⁹⁸ Süyûtî, *er-Red*, 82.

b. Mezâlim Vâfleri

Mezâlim ile; “normal mahkemelerin karara bağlamakta zorlanacağı ceza ve hukuk davalarını karara bağlamak ve uygulamak, idarî şikayetleri dinlemek üzere oluşturulmuş yüksek kurul” kastedilmektedir.¹⁹⁹ Süyûtî bu konuda Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın değerlendirmesine yer vermektedir. Ferrâ, mezâlim görevi genel karakterli ise tefvîz vezirliği şartlarında olduğu gibi ictihad şartının aranacağını ama görevi sadece tenfizle kısıtlanmışsa bu şartın aranmayacağını ifade etmektedir. Ayrıca mezâlim vâflerinin yanında bulunması gereken beş taifeden bahsetmektedir. Bu beş taifenin bulunmasını göz önüne alarak mezâlim vâflerinde ictihad şartının aranmayacağını vurgular.²⁰⁰ Bu beş taife ise şunlardır:

- Humât (koruyucular) ve a’van (yardımcılar): Suçluları cezalandırmakla,
- Kadı ve hâkimler: Soruşturma yapmakla,
- Fakihler: Müşkil olan hususlarda kendilerine müracaat edilebilmek ve karışık hususları açıklamakla,
- Kâtipler: Hukuki yönde hasımlar arasında lehte ya da aleyhte cereyan eden hususları kayıt altına almakla,
- Şahitler: Hakların âdil bir şekilde dağıtılabilmesi adına şahitlik yapmakla görevlidir.²⁰¹

c. Nakîbüleşraf Teşkilatı

Nakîbüleşraf müessesesi Hz. Peygamber’in soyundan gelen seyyit ve şeriflerin işleriyle ilgilenen kişilerden oluşmaktadır. Süyûtî bu teşkilat hakkında Ebû Ya’lâ el-Ferrâ’nın düşüncelerine yer verir. Ferrâ’ya göre bu teşkilattaki kimseler için âm ve hâs olmak üzere iki durum söz konusu olmaktadır. Hâs nakîblikte başkalarının hakkına girmeyi önlemek adına had cezalarını uygulamak esastır. Burada sadece uygulama esas olduğu için bir ilim aranmaz. Âm nakîblikte ise; insanların birbiriyle tartıştıkları hususta hüküm verebilme, yetimlerin velâyeti, hadleri ikâme etme, velisi olmayan yetimlerin evlendirilmesi, sefih ile mecnuna hacr uygulama, akli başına geldiğinde veya rüşde erdiğinde hacrin durumu hakkında karar verme gibi görevler esastır. Bundan dolayı Ferrâ, âm nakîblikte müctehid olma şartı aramaktadır. Çünkü verdiği hükümlerin sıhhati için ictihad şarttır.²⁰² Ancak Ferrâ belirli konularda yani nikâh zekât gibi cüz’î meselelerde görevli olan kişiler için ictihad şartı aramamaktadır. Sadece o konuyla ilgili ictihadî bilgiyi haiz olmasının yeterli olduğu kanaatindedir. Usulcülerin çoğunluğunun

¹⁹⁹ Celal Yeniçeri, “Mezâlim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/516.

²⁰⁰ Süyûtî, *er-Red*, 82.

²⁰¹ Ferrâ’, *el-Ahkâmü’s-sultâniyye li’l-Ferrâ’*, 76; Süyûtî, *er-Red*, 83.

²⁰² Süyûtî, *er-Red*, 84.

aksine Hanefiler'den bir grup şer'î bir meselede ictihad yapabilmek için dahi fikhın bütün alanlarını bilmenin gerekliliğini savunmuşlardır.²⁰³

B. Her Asırda Bir Müctehidin Bulunması

Âlimlerin çoğunluğu kıyamet alametleri ortaya çıkıncaya kadar herhangi bir zaman diliminde müctehidin bulunmamasını aklen imkânsız görmektedir. Bu bakış açısıyla birçok eser kaleme almışlardır. Süyûtî de herhangi bir zaman diliminde müctehidin bulunmamasını aklen imkânsız görmektedir. Çünkü böyle bir varsayım şeriatın uygulanabilir olmaktan çıkmasına, mükelleflerin yükümlülüklerinin ortadan kalkmasına, delilin düşmesine sebep olmaktadır. Süyûtî müctehidin bulunmadığı bir dönemde yaşayan insanların durumunu, fetret dönemindeki insanların durumuna benzetmektedir. Asrın müctehidsiz kalması bu sebepten dolayı mümkün değildir.²⁰⁴ Süyûtî bu konu üzerine eser yazan âlimlerin isimlerini vererek onlara referanslarda bulunmuştur. Usulcülerden Ebû İshak İsferyânî (ö. 418/1027), Zübeyrî (ö. 236/851), Cüveynî (ö. 478/1085), Gazzâlî (ö. 505/1111); Mâlikîlerden İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302), İbn Abdüsselâm el-Hevvârî (ö. 749/1348), Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031) bu görüşü benimsemişlerdir.²⁰⁵ İmam Süyûtî Hanbelî mezhebinin tümünün "Ümmetimden bir taife kıyamet saatine kadar hak üzere zâhir olmaya devam edecektir"²⁰⁶ hadisini delil göstererek müctehidin bulunmamasını câiz görmediklerini belirtir. Zerkeşî ise bu konuda Hanbelî mezhebinin yalnız olmadığını dile getirerek Şâfiî ulemâdan da bu doğrultuda beyanda bulunanlara işaret etmiştir. İctihadın *farz-ı kifâye* oluşundaki ittifakı esas alarak ümmetin bâtil üzere icmâ etmeyeceğine dair hüccet olduğuna dikkat çeker. Şâfiî fakihlerden Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) ile Tâceddin es-Sübkî de (ö. 771/1370) bu konuya eserinde işaret eden Şâfiî fakihlerdendir.²⁰⁷

Ardından Süyûtî herhangi bir asırda tek bir müctehid dahi olsa onun sözüne itibar edilmesi gerektiğinden hareketle asrın müctehidsiz kalamayacağını delillendirmeye çalışmaktadır. Bu konuda görüş beyan eden âlimleri ve görüşlerini de eserinde zikretmektedir. Örneğin Şâfiî âlim Fahreddin er-Râzî "Eğer tek bir müctehid bile kalacak olsaydı -

²⁰³ Süyûtî, *er-Red*, 84; Apaydın, "İctihad", 21/439.

²⁰⁴ Süyûtî, *er-Red*, 85-86; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 111.

²⁰⁵ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 111-112.

²⁰⁶ Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-Dârimî, *el-Müsnedü'l-câmi'*, nşr. Nebîl b. Hâşim b. Abdullah el-Gamrî (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2013), "Cihâd", 2623.

²⁰⁷ Süyûtî, *er-Red*, 85-91; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 33; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 112.

Allah korusun-,o müctehidin sözü bizim için delil olurdu.” demiştir. İbn Arafе, Râzî’nin bu sözünde kullanmış olduğu “Allah korusun” ifadesini onun döneminde ictihad faaliyetinin işlerliğini koruduğuna bir emâre olarak değerlendirmiştir.

Tebrîzî (ö. 621/1224); icmâda tevâtür sayısının aranmayacağını söyler. Üç kişi bile olsa –Allah korusun- onların icmâlarının delil olacağını, hatta tek bir müctehidin kalması durumunda dahi o tek kalan müctehidin görüşü için -hoş olmasa da- icmâ tabirini kullanmaktadır. Zira o, tek kişinin ümmetin tümüne tekabül ediyor olması düşüncesinden yola çıkarak o tek kişinin sözünü delil kabul etmiştir.²⁰⁸

Şâfîî âlim Ebû İshâk eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) herhangi bir zaman diliminde tek bir müctehid dahi olsa müctehidin var olması gerektiğini düşünür. Müctehidin yokluğunun câiz olmadığını dile getirmektedir. Çünkü Allah’ın herhangi bir zaman dilimini hücceti kâim kılacak kişilerden yoksun bırakması teklîfi ortadan kaldırır. Teklîfin ortadan kalkması şeriatın bâtil olmasına sebep olacağından Şîrâzî bunu imkânsız görmektedir. Şayet ictihad yetkinliğine sahip o tek müctehid bir konu hakkında hüküm vermiş olursa da onun sözünün icmâ gibi delil olacağını ifade eder. Çünkü o “İbrâhim hanîf olarak Allah’a yönelen bir ümmetti”²⁰⁹ âyetini delil göstererek tek bir kişiye ümmet demenin câiz olduğunu söyler. İbn Süreyc’e (ö. 306/918) göre icmâda aslolanın doğru söz olmasıdır. “Doğru söz şayet tek kişiden dahi hâsıl olsa o icmâ kabul edilir” diyerek tek bir müctehidin görüşünün dahi icmâ olarak kabul edilebileceğini gösterir.²¹⁰ Bu konuda görüş beyan eden Şâfîî âlim Kiyâ el-Herrâsî’ye (ö. 504/1110) göre de hiçbir zaman dilimi müctehidden yoksun olamaz.²¹¹

Mâlikî fakih İbn Abdüsselâm el-Hevârî’ye göre kıyametin kopmasına kadar herhangi bir asır müctehidsiz kalmaz. O, Hz. Peygamber’in ümmetinin hata üzere icmâ etmeyeceğini “Ümmetim dalâlet üzere icmâ etmez/birleşmez”²¹² sözünden hareketle delillendirmeye çalışır.²¹³

Ebû İshak eş-Şîrâzî “Problemler zuhur etmeden önce (halletmek için) acele etmeyin. Siz o problemin ortaya çıkmasından önce acele etmeseniz dahi o problem ortaya çıktığında Müslümanlar arasında konuştuğunda

²⁰⁸ Süyûtî, *İrşâdü’l-mühtedîn ilâ nusratı’l-müctehidîn*, 112-113.

²⁰⁹ en-Nahl 16/120.

²¹⁰ Süyûtî, *er-Red*, 91; Süyûtî, *İrşâdü’l-mühtedîn ilâ nusratı’l-müctehidîn*, 112-113.

²¹¹ Süyûtî, *er-Red*, 92; Süyûtî, *İrşâdü’l-mühtedîn ilâ nusratı’l-müctehidîn*, 113.

²¹² Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbn Mâce, *es-Sünen* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Fiten”, 3940.

²¹³ Süyûtî, *er-Red*, 90.

muvaflak olacak, doğruya isabet edecek kimseler bulunacaktır.”²¹⁴ hadisini ve Hz. Ali’nin “Allah’ın hüccet ve delilleri atıl olmasın diye Allah’ın delilini kâim kılacak bir kimse yeryüzünde kesinlikle bulunacaktır. Onlar ise sayıları az ama Allah katında değerleri çok olan kimselerdir” sözünü yeryüzünün müctehidsiz kalmayacağına delil olarak gösterir.²¹⁵

İbn Dakîkul’îd²¹⁶ (ö. 702/1302) yeryüzünün Allah’ın delilini kâim kılan kimselerden yoksun olamayacağını, kıyamet alametleri ortaya çıkıp âhret gününün gelmesi dışında başka bir alamet kalmayınca dek bu ümmet içerisinde hak yolunu tutan birinin bulunmasının gerekli olduğunu savunmaktadır. Onun sözlerini öğrencisi Takıyüddin es-Sübki de aynen nakleder.²¹⁷

Süyûtî, Allah’ın hiçbir dönemi hücceti kâim kılacak kişilerden yoksun bırakmayacağı görüşünü savunmaktadır. Bu konuya dair farklı mezhep âlimlerin görüşlerine atıflarda bulunarak onların bu hususta ittifak ettiklerini göstermiştir. Hz. Peygamber’in sözünün gereği bâtil üzere ittifakın mümkün olmadığını gerekçe olarak sunmuştur. Hz. Ömer zor ve müşkil meselelerden kaçınılması gerektiği, şayet onlar ortaya çıkacak olursa Allah’ın onu açıklayacak kimseleri gönderip uygulamaya koyacağını söylemiştir. Hz. Ömer’in bu minvaldeki sözünü aktaran Süyûtî, sahâbî sözleriyle görüşünü desteklemeye çalışmaktadır.²¹⁸

Süyûtî ichtihadın ikinci asırdan sonra kesildiğini ifade eden kişilere itiraz olarak onların müctehid olan âlimleri tanımadıklarını, hayatlarından habersiz olarak bu iddiayı öne sürdüklerini belirtmektedir. Ayrıca tabakat kitaplarında müctehid olduğu ifade edilen âlimleri zikrederek bunu ispatlamaya çalışır.²¹⁹ Bu konuya özel olarak zikrettiği müctehid âlimler ise şunlardır:

- İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262): Zehebî onun kendi döneminde Şâfi mezhebini en iyi bilen müctehid olduğundan bahsetmektedir. Tâceddin es-Sübki ise onu mutlak müctehid olarak kabul etmektedir. İbn Kesîr, İzzeddin b. Abdüsselâm’ın

²¹⁴ Dârimî, *el-Müsnedü’l-câmi*, “Mukaddime”, 118.

²¹⁵ Süyûtî, *er-Red*, 88.

²¹⁶ Şâfi müctehid âlim İbn Dakîkul’îd’in babasının dedesi Mutî’in bir bayram günü giydiği çok beyaz elbisesi sebebiyle “bayram unu” diye anılmış ve kendisine lakap olarak kalmıştır. Hatta sonrasında oğlu ile torunları da bu lakabı taşımışlardır. Bk. Ahmet Özel, “İbn Dakîkul’îd”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/407.

²¹⁷ Süyûtî, *er-Red*, 89; Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 34-35.

²¹⁸ Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 35.

²¹⁹ Süyûtî, *Hüsnü’l-muhâdara fî târîhi Mısır ve’l-Kâhire*, 1/329; Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 63.

ömrünün sonlarına doğru mezhep dışına çıkararak kendi icihadlarına göre fetva verdiğini söyler.²²⁰

- Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267): Tâceddin Firkâh²²¹ ile Tâceddin es-Sübki onun müctehid olduğu kanaatindedirler.²²²
- Nevevî (ö. 676/1277): *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* isimli eserinde mezhep dışında bazı tercihlerde bulunması öne sürülerek onun müctehidlik derecesine ulaştığı kabul edilmektedir.²²³
- İbnü'l-Müneyyir el-İskenderî (ö. 683/1284): Burhâneddin ibn Ferhûn (ö. 799/1397) onun Mâlikî mezhebinde icihad edebilen ve tercihte bulunma yetkinliğine sahip bir kimse olduğundan bahsetmektedir.²²⁴
- İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302): Bizzat kendisi müctehidlik iddiasında bulunmuştur. Tâceddin es-Sübki eserinde ondan mutlak müctehid olarak bahseder. Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) onun ictihada en çok yönelen kimselerden olduğunu ifade eder. Ca'fer b. Sa'leb Üdfüvî, (ö. 748/1347) Şeyh Alâeddin Konevî'nin (ö. 729/1329) yanında İbn Dakîkul'îd'den bahsedilince onu övdüğünden hatta kendisinin müctehidlik iddiasında bulunduğu da söylenince biraz düşünüp bunun mümkün olabileceğinden bahsettiğini anlatmaktadır.²²⁵
- Takıyüddin ibn Teymiyye (ö. 728/1328) ve Takıyüddin es-Sübki (ö. 756/1355) ile ilgili olarak da pek çok kişi müctehid olduklarını kabul etmektedir. Takıyüddin es-Sübki'nin oğlu Tâceddin ise (ö. 756/1355) hem babasının hem de kendisinin mutlak müctehid olduğunu ifade eder. Tâceddin es-Sübki Şam vekiline yazdığı bir mektupta, kendisinin mutlak müctehid olduğunu ve bu açıklamasına itibar edilmesi gerektiğini söylemektedir.²²⁶
- Ömer b. Reslân Bulkîni (ö. 805/1403): Birçok kimse onu müctehid olarak kabul etmektedir. Aynı zamanda oğlu Abdurrahman Bulkîni (ö. 824/1421) ile öğrencisi

²²⁰ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 63.

²²¹ Süyûtî eserinde bu ismin Takıyüddin Firkâh olduğunu söylemiştir. Ancak böyle bir kimse bulunmadığı için bu ismin Tâceddin Firkâh (ö. 690/1291) olması muhtemeldir.

²²² Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 63.

²²³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 63.

²²⁴ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 63-64.

²²⁵ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 63-64.

²²⁶ Süyûtî, *Hüsnü'l-muhâdara fî târîhi Mısır ve'l-Kâhire*, 1/329.

Veliyüddin Irâkî (ö. 826/1423) ictihad için gerekli olan ilimleri haiz olmaları sebebiyle ikisi de müctehid olarak kabul edilmektedir.²²⁷

- Mecdüddin Şîrâzî (ö. 817/1414): Bizzat kendisi müctehidlik iddiasında bulunmuş ve *el-İsâd ila Rütbeti'l İctihad* isimli bir eser yazmıştır.²²⁸
- İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457): *el-Hidâye*'nin şerhinde kullanmış olduğu ifadeler sebebiyle müctehidlik iddiasında bulunduğu kabul edilmektedir.²²⁹
- Yahyâ b. Muhammed Münâvî (ö. 871/1467): Kendisi mezhepte müctehiddir. Mezhebin görüşleri dışında fetvalarının bulunması ise ictihad seviyesinde yer aldığını göstermektedir. Örneğin mezhep görüşünün aksine ric'î talakla boşanan kadına mut'a verilmeyeceğine dair bir görüşe sahiptir.²³⁰

Süyûtî, birtakım kimselerin geçmişte müctehidlerin var olduğunu kabul etmelerine rağmen kendi dönemlerinde müctehidlerin bulunmadığını iddia etmelerine şaşırılmaktadır. Bazı âlimlerin de Yahudi ve Hristiyan müctehidlerin varlığını kabul etmelerinin yanı sıra kendi dönemlerindeki Müslümanları ictihaddan uzaklaştırmaya çalışmalarını eleştirmektedir. Yine hadislerde kıyamet kopuncaya kadar ictihadın Müslümanların içinde devam edeceği ve ictihad şartlarının var olacağına dair ifadeler bulunduğu halde buna aykırı görüşler benimsemelerini yadırgamaktadır.²³¹

Muhammed b. Ebû Bekir ibn Cemâa (ö. 819/1416) müctehidin bulunmasını kabul etmeyenlerin görüşlerini iki gerekçeye dayandırabileceklerini düşünür: “*Ya bir âlimin sözüne istinaden müctehid bulunmadığına dair görüş beyan etmekte dirler ya da bu iddiada bulunanların hepsi müctehiddirler. Nitekim bu da bir çelişkidir.*” İbn Cemâa Allah'ın bazı kimselere lütfuyla ictihad melekesini bahşettiği kanaatindedir.²³²

Süyûtî, Abdullah b. Ahmed Kaffâl'ın (ö. 417/1026) biyografisinde kendisinin başlarda kilit işiyle uğraşan birisiyken kırk yaşında ilimle iştiğal etmeye başlayıp ictihad derecesine ulaştığını zikretmektedir. “*Bu ümmetin içerisinde nice kimseler vardır ki kırklı yaşlarda ilim tahsiline başlayıp ictihad mertebesine ulaşmışlardır*” diyerek ictihadı uzak görenlere itirazlar yöneltmektedir.²³³ Süyûtî'ye göre herhangi bir asırda ve toplumda bir müctehidin bulunmaması mümkün değildir. Bu konuyla ilgili bir nükteye eserinde yer verir:

²²⁷ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 65.

²²⁸ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 65.

²²⁹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 66.

²³⁰ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 66.

²³¹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 53.

²³² Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 54.

²³³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 54.

“Zamanımızda müctehidin bulunmadığına dair mezhebimiz icmâda bulunmuştur’ diyen adamdan daha acayip birini görmedim. Ona şöyle cevap verilir: ‘Ey acayip adam senin sözün birbiriyle çelişiyor. Çünkü eğer o zamanda müctehid yok ise icmânın kurulması nasıl mümkün olur? İcmâ ancak müctehidlerin ittifakıdır. Müctehidler yok olduğu zaman icmâ da yok olmuş olur. Çünkü müctehid icmâda ya da hilafta görüşüne itibar edilen kişidir.’”²³⁴

II. İCTİHADIN TEŞVİK EDİLMESİ VE TAKLİDİN YERİLMESİ

Taklidin sözlük anlamı “bir insan veya hayvanın boynuna bir şey asmak ve takmak; bağıшта bulunmak, bir başkasına işi havale etmek”tir.²³⁵ Taklidin ıstılahî anlamı “sözü hüccet olmayan bir kimseden, bir başkasının görüşünü delilini bilmeksizin almak”tır. Ebû Hanîfe’nin görüşüne binaen vitir namazında kunut dualarını okumak, abdestte başın dörtte birini meshetmek taklidin örneğidir.²³⁶ Süyûtî taklid ile kastedilen mananın “bir kimsenin sözünü delilsiz kabul etmek” olduğunu söyler. Ona göre müctehidler için taklid caiz değildir.²³⁷ Taklidin hükmü hakkında âlimler çeşitli görüşler benimsemişlerdir. Bu konuda farklı üç görüş bulunmaktadır:

Birinci görüş; hiçbir surette taklidi câiz görmeyip herkesi ictihadla mükellef tutan bir grubun görüşüdür. İkinci görüş; taklidi zorunlu görüp müctehid imamlardan sonra hiç kimsenin ictihad yapamayacağını söyleyen kimselerin görüşüdür. Kesinlikle ictihad karşıtıdır. Üçüncü görüşe göre; mutlak müctehid olmayan kimselerin müctehid imamlardan birini taklid etmesi gerekir. Bu kimse eğer müctehid değilse karşılaştığı meselelerde taklid yoluna başvurmalıdır. İctihada ehil olduğu bir meselede ise ictihad etmesi gereklidir. Yani bir takım fıkıh konularında ictihad ehliyse kendi ictihadıyla hükmünü çıkarabileceği konularda ictihad eder. Fakat kendi ictihadıyla hükmünü bilemeyeceği konularda, müctehid imamlardan birini taklid etmesi gerekir.²³⁸

İmam Süyûtî üçüncü görüşü benimseyenler arasındadır. Çünkü taklidi câiz görmeyen bir fakih olsaydı Şâfiî mezhebine intisap ettiğini söyleyemeyeceği gibi ictihadı câiz görmeyen bir fakih olsaydı da *er-Red* gibi bir eseri kaleme alamazdı. Süyûtî’ye göre avam için taklid ne denli gerekli ise ictihada ehil kimselerin ictihad etmeleri de o denli gereklidir. Süyûtî’nin eserlerine baktığımızda ictihada teşvik ettiğini taklidi kötülediğini görmekteyiz. Onun bu tutumu, bazı kimselerin ictihada ehil olmalarına rağmen taklid yolunu seçmelerinden kaynaklanmaktadır.

²³⁴ Süyûtî, *er-Red*, 92; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratı'l-müctehidîn*, 120.

²³⁵ Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezzâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.), 9/66-69.

²³⁶ Şa’ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 321.

²³⁷ Süyûtî, *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi'n-Nükâye*, 197.

²³⁸ Şa’ban, *Usulü'l-fikhi'l-İslami*, 421-422.

Süyûtî, birçok selef ve halef âliminin eserlerinde ictihadı emrederek teşvikte buldukları ve buna karşın taklidi kötüleyerek onu yasakladıklarını zikretmiştir. Süyûtî *er-Red* isimli eserinin üçüncü bölümünde, eser telif ederek ictihada teşvikte bulunan ve taklidi zemmeden âlimleri zikretmektedir. Zikrettiği müellifler şunlardır: İmam Şâfiî'nin önde gelen talebesi müctehid âlim Müzenî (ö. 264/878), Endülüslü Mâlikî fakih İbn Abdülber (ö. 463/1071), Zâhirî mezhebinin en büyük temsilcisi İbn Hazm (ö. 456/1064), Şâfiî fakih Ebû Şâme el-Makdisî (ö. 665/1267), müctehid âlim İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302),²³⁹ Hanbelî âlim İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), *el-Kāmûsü'l-muḥîṭ* adlı sözlüğüyle tanınan Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415)'dir.²⁴⁰ Süyûtî'nin bu isimleri zikretmesi farklı mezheplerin bu konudaki ittifakını gösterme amacını taşımaktadır.²⁴¹

A. Şâfiîlerin Yaklaşımı

İmam Şâfiî, kendisi de dâhil olmak üzere başkalarını taklid etmeyi Müzenî'ye yasaklamıştır.²⁴² Zerkeşî İmam Şâfiî'nin bu sözü üzerinde bir değerlendirme yapar. İmam Şâfiî'nin bu sözünün müctehidlerle ilgili olduğunu; bu seviyeye ulaşmayan kişileri kapsamadığını ifade eder.²⁴³

İmam Şâfiî, Allah'ın kitabında indirdiği her şeyin insanlar için rahmet ve hüccet vesilesi olduğuna değinmektedir.²⁴⁴ Bunu, ilim sahiplerinin anlayacağını lakin cehaletleri sebebiyle cahillerin anlayamayacağını söylemektedir. İnsanların ilim bakımından eşit olmayıp tabaka tabaka olduklarını ifade eden İmam Şâfiî'nin kendisini veya bir başkasını taklidden nehyetmesiyle alakalı görüşünü insanların ilmî düzeyini ve ilmî derecelerini hesaba katarak dikkate almalıyız. Nitekim ilim tahsili insanların istitâatına göre değişkenlik arz etmektedir.²⁴⁵ Şâfiî, ilim tâlibinin gayretini arttırmasını, nasların anlaşılması veya istinbat yapılması esnasında da niyetin yalnızca Allah'ın rızası olması gerektiğine işaret etmektedir. Allah'ın yardımı olmadan hiçbir işte hayra ulaşamayacağı için bu hususta da Allah'tan yardım talep edilmesini gerekli görür.

²³⁹ İbn Dakîkul'îd, *et-Teşdîd fi'r-red 'alâ ğulâti't-taklîd* adlı bir eser kaleme almıştır. Süyûtî'nin metninde eserin ismi “tesdîd” olarak geçmektedir. Doğrusu “teşdîd” olmalıdır. Bk. Süyûtî, *er-Red*, 135.

²⁴⁰ Eserinin ismi “*el-İs'âd bi'l-iş'âd ilâ dereceti'l-ictihâd*”dır.

²⁴¹ Süyûtî, *er-Red*, 133-135.

²⁴² Süyûtî, *er-Red*, 135.

²⁴³ Zerkeşî, *el-Baḥrû'l-muḥîṭ fi uşûli'l-fikh*, 8/328.

²⁴⁴ en-Nahl 16/89.

²⁴⁵ Süyûtî, *er-Red*, 136.

Allah'ın hükümleriyle ilgili bilginin gerek nas gerekse istidlâl yolu ile elde edilmesine vurgu yapar. Ardından Şâfiî, böyle bir kimsenin bildiğini dile getirmeye ve onunla amel etmeye muvaffak olması halinde dinde imamlık mertebesine ulaşacağını söyler.

Bu görüşler çerçevesinde, ilmî uğraş ve anlayış seviyesi herkes için eşit olmadığından dolayı herkesin müctehid olamayacağı veya mukallid olamayacağını söylemek mümkündür. Taklidin nehyedilmesi konusu ele alınırken bu husus göz ardı edilmemelidir. Ayrıca Kur'an ve Sünnet'i terk edip mezhebinin bâtil tevillerini taklide ısrar eden kimseler âlimler tarafından zemmedilmiş ve yasaklanmıştır. Yoksa Kur'an ve Sünnet doğrultusunda olan taklidin nehyi söz konusu değildir. Çünkü bile bile yanlış bir konuyu taklid etmek câiz değildir. İmam Süyûtî'nin eleştirdiği husus mukallidlerin müntesip olduğu âlimlerin görüşlerindeki zayıflıkları sezmesi dâhilinde bile taklidden geri durmayışlarıdır.²⁴⁶ Süyûtî, ictihada ve taklide bakış açısı sebebiyle haksız eleştirilere maruz kaldığından bahsetmektedir. Kendisine beşinci bir mezhep kurma iftirası ve daha ileri suçlamalar yöneltildiğini söylemektedir. Bu suçlamaların avam düzeyindeki kimselerden hâsıl olacağını ileri sürmektedir. Kendisine yapılan kınamayı da şu olaydaki kınamayla bir görür:²⁴⁷

“Humuslu kadı Abdüssamed Sirâceddin (ö. 324/936) Şam beldelerinde iken yanına Acemli Hanefî bir zat geldi. Onunla vitir namazının vücûbiyeti konusunda münâzaraya başladı. Acemli Hanefî zatın ilminin genişliği ve Sirâceddin'in bu konudaki bilgisinin yetersizliği ortaya çıktı. Artık avam Acemlinin üstün geldiğini anladı. Bu da Sirâceddin'in zoruna gitti. ‘Bu durumun iç yüzünü cemaatin bilmesinde herhangi bir beis yoktur’ diyerek sözlerine şöyle devam etti: ‘Ey cemaat siz benimle bu adam arasında niçin münazara oldu biliyor musunuz?’ dediğinde halk ‘hayır’ diye cevap verdi. Ardından şunları söyledi: ‘Ben Allah'ın sizin üzerinize beş vakit namaz dışında herhangi bir namazı farz kılmadığını söylerken bu adam sizin üzerinize altı vakit namazın farz olmasını istiyor’ dedi. Topluluk; ‘Bu adam Râfizîdir’²⁴⁸ dediler ve neredeyse onu taşılayacaklardı.”²⁴⁹

Süyûtî, bu olaya eserinde yer vererek Acemli Hanefî âlime karşı sergilenen tutumun kendisi için takınılan tutumdan farksız olduğunu anlatmaya çalışmaktadır.²⁵⁰

²⁴⁶ Süyûtî, *er-Red*, 136.

²⁴⁷ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 69.

²⁴⁸ Hz. Ali'yi aşırı derecede seven, Hz. Ebû Bekir, Ömer, Osman, Âişe ve Muâviye'ye lanet edenlere “Râfizî” denir. Râfizîler, Zeyd b. Ali'nin “onlar dedemin vezirleridir” diyerek Hz. Ebû Bekir ve Ömer'e lanet etmekten geri durması sebebiyle ondan ayrılmışlardır. Bu ayrılık sebebiyle bu adla anılmışlardır. Bk. Atik, *Şümmîliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl*, 86.

²⁴⁹ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 69.

²⁵⁰ Süyûtî'ye yöneltilen bu eleştiriler kavram karmaşasından ileri gelmektedir. Süyûtî'ye olduğu gibi başka âlimlere de bu suçlamalar yapılmıştır. Örneğin İbn Abdüsselâm zamanında buna benzer bir olay gerçekleşmiştir. İbn Abdüsselâm kendisinin müctehid olduğunu anladığında Sultan Musa b. Eyyüb'e bu durumu bildirmiştir. Musa b. Eyyüb'ün zihin dünyasında müctehidin karşılığı mezhep imamları olduğu için onun bu iddiasına karşılık ondan bunu ispatlamasını ister. Onun bu iddiasını ispatladığı takdirde beşinci bir mezhebin başı olacağını söyler. İbn Abdüsselâm bu cevaba karşılık

Şâfiî müctehid Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355) taklidin câiz olmadığını delillendirmek adına Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Ebû İshâk el-İsferâyînî (ö. 418/1027)'den nakilde bulunmuştur. Taklidin câiz olmadığına dair bir icmânın bulunduğunu eserinde söylemiştir. Bir kişinin mezhep imamlarının görüşlerini ve eserlerini ezberleyerek o fetvalarla hüküm vermeye çalışmasının câiz olmadığını söyler. Çünkü ona göre bir mezhebin fetvalarıyla hüküm vermek ancak o görüşün delillerini bilmekle mümkündür. Çünkü delili bilmeksizin ezbere fetva verilmez.²⁵¹

Gazzâlî taklidi, “hüccetini aramadan bir sözü kabul etmek” olarak tanımlar. Yani o, taklidin gerek fûrûda gerekse usulde bilgiye götüren bir yol olmadığını söyler. Gerçek bilme yolunun taklid olduğunu, inceleme ve araştırma yapmanın haram olduğunu düşünen Hâşeviyye ve Ta'limiyye'ye karşı şu şekilde reddiye yazmıştır:²⁵²

1. Gazzâlî, taklid edilen kimsenin (zâtının) doğruluğunun kesin olarak bilinmediğini düşünür. Zira bilinmesi için bir delil getirilmesi gereklidir. Nitekim Hz. Peygamber'in doğruluğu mucizeyle; Kur'an'ın doğruluğu Hz. Peygamber'in doğruluğunu haber vermesiyle; icmâ ehlinin doğruluğu Hz. Peygamber'in onların ismetini haber vermesiyle bilinir. Avamın müftüye itibâ etmesinin gerekliliği ise icmâyyla sabit olması hasebiyle bilinir. Veleve ki müftü verdiği hükümde isabet ya da hata etmiş olsun, avamın müftüye itibâ etmesi hususunda icmâ bulunduğu için bu durum Gazzâlî'ye göre taklid sayılmaz. Bunun hüccete dayanarak gerçekleşen bir kabul etme olduğunu söyler. Gazzâlî'nin taklidle kast ettiği durum hüccetsiz olarak cehalete dayanan bir itibâdır ki bunun zemmedilmesi kaçınılmazdır.²⁵³
2. Gazzâlî mukallid ile taklid edilen kimsenin arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışır. Mukallidlerin taklid ettikleri kimsenin hatalarına karşı takındıkları tutumu ele almaktadır. Taklid edilen kimsenin hata etmesini imkânsız mı yoksa mümkün mü gördüklerini merak eder. Nitekim bu durumu mümkün görmeleri halinde, onların mezheplerinden kuşku duydukları sonucu ortaya çıkmaktadır. İmkânsız görmeleri halinde ise bu sonuca zorunlu olarak mı yoksa inceleme veya taklid yoluyla mı

“Usulde icthadın yeri yoktur. Fûrû meselelerde icthad olur, farklılıklar oluşabilir” der. Bk. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'iyyeti'l-kübrâ*, 5/93-95.

²⁵¹ Burada müctehid yani fetva vermeye ehil bir kimsenin başka birini taklid etmesi hoş görülmemektedir. Salt ezberle hüküm verilemeyeceği bu yüzden dile getirilir. Bu husus avam için söz konusu değildir. Bk. Süyûtî, *er-Red*, 136.

²⁵² Süyûtî, *er-Red*, 157.

²⁵³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 371; Süyûtî, *er-Red*, 157.

bildiklerini gündeme getirir. Cevap olarak; ortada bir zorunluluğun veya incelenecek herhangi bir delilin mevcut olmadığını dile getirir.”²⁵⁴

Gazzâlî taklidin sahih olduğunu savunan kişilerin gerekçe olarak sunmaları muhtemel bir görüşü değerlendirmektedir. Bir mezhebin müntesiplerinin çokluğundan hareketle, avamın çoğunluğu taklid etmesini hatalı bulmaktadır.²⁵⁵ Zira Hz. Peygamber risâletin ilk dönemlerinde çoğunluğun karşısında olan az bir topluluğun içerisindeydi. Nitekim kendisi haklı bir davanın peşindeydi. Âyet-i kerîmede “*Yeryüzünde bulunanların çoğu, kendilerine uyarıyı, seni Allah yolundan saptırırlar...*”²⁵⁶ buyrulmaktadır. Ayrıca kendi yaşadığı dönemde dahi kâfirlerin sayısının Müslümanlardan daha fazla olması onların haklı olduğunu göstermez diyerek çokluk ile hak olma arasında bir orantı kurulmasını yanlış bulmaktadır. Ona göre hak olmanın ölçütü nicelik değildir. Gazzâlî ardından çokluğun herhangi bir hak emâresi olmadığını ifade eden bazı âyet-i kerîmeleri zikreder.²⁵⁷ “... Kullarım arasında hakkıyla şükredenler pek azdır.”²⁵⁸, “... Fakat onların çoğu bilmezler.”²⁵⁹ ve “... Ama onların çoğu gerçeği sevmiyorlar.”²⁶⁰

Gazzâlî bazı kimselerin taklidi emrederek araştırma yapmayı yasaklamalarını hatalı bulur. Gazzâlî, üslûbu gereği eserinde bir düşüncüyü ifade etmeden önce düşüncesine muhalif görüşlerin delillerini çürütür. Hatta bir görüşü savunmadan bu görüşe itiraz olarak neler sunulabilir diye düşünür. Zihne gelmesi muhtemel görüşleri münazara yoluyla kendisine yöneltir ve ardından bu gerekçelerin iptaline yönelik değerlendirmelerde bulunur. Bu tartışma örneği olarak taklid yolunu benimseyenlerin öne sürmesi muhtemel iki gerekçe şu şekildedir:

- 1- “Araştırma yapan kişi pek çok noktada şüphe ile karşı karşıya kalabilir. Bu sebeple de dalâlete düşme tehlikesi vardır. O yüzden bu tehlikeli durumu terk edip selametli olanı tercih etmek daha isabetlidir.”²⁶¹
- 2- Kader konusunda tartışma yapmak “... İnkâra sapanlardan başkası Allah’ın âyetleri hakkında tartışmaya girmez.”²⁶² âyetiyle yasaklanmıştır. Araştırma yapmak kişiyi tartışmaya sürükleyebilir. Bu sebeple de araştırma yolunun terk edilerek taklid yolu tercih edilmelidir.”²⁶³

²⁵⁴ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 371; Süyûtî, *er-Red*, 159.

²⁵⁵ Süyûtî, *er-Red*, 160.

²⁵⁶ el-En’âm 6/116.

²⁵⁷ Süyûtî, *er-Red*, 160.

²⁵⁸ es-Sebe’ 34/13.

²⁵⁹ el-En’âm 6/37.

²⁶⁰ el-Mü’minûn 23/70.

²⁶¹ Süyûtî, *er-Red*, 161.

²⁶² el-Mü’min 40/4.

²⁶³ Süyûtî, *er-Red*, 161.

Gazzâlî bu gerekçeleri kabul etmez. Birinci gerekçeye red olarak; kişinin asıl taklid ile dalâlete düşme tehlikesinden emin olamayacağını söylemektedir. Nitekim Yahudi ve Hristiyanlar gibi mukallidlerin de doğru yoldan saptıkları vaki olmuştur. Âyet-i kerîmede “... Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk dediler...”²⁶⁴ zikredilerek kafirlerin atalarını taklid etmesi zemmedilmiştir.²⁶⁵ Gazzâlî, onların durumunu yiyecek ve içeceğin boğazında kalmasından endişe edip kendini açlık ve susuzluğa mahkûm eden kişilere benzetir. Onların halini ilacın hatalı olmasından korkup ilaç içmeyi terk eden hastanın durumu veya bir afetin gelip her şeyi harap etmesinden korkup tarım ve ticaretle uğraşmayı bırakarak kendini fakirliğe mahkûm eden kimselerin durumuyla eşdeğer görmektedir. Bu örnekleri serdederek gerekçelerinin ne kadar yersiz olduğunu gösterme gayretindedir. Gazzâlî şüpheye ve dalâlete düşme endişesiyle araştırmayı terk ederek taklide sığınan kişilerin gerekçelerini de yersiz bulur.²⁶⁶

İkinci gerekçeye red olarak ise âyette yasaklanan tartışmanın bâtil yolla olan tartışma olduğunu dile getirir. Çünkü âyetin devamında “... asılsız iddialarla gerçeği ortadan kaldırmak için mücadele vermişlerdi...”²⁶⁷ buyrulurak bâtil yolla olan tartışma yasaklanmıştır. Yoksa tartışmanın mutlak olarak yasaklanması söz konusu değildir. Eğer böyle bir durum söz konusu olsaydı başka âyet-i kerîmelerde “...Onlarla en güzel yöntemle tartış...”²⁶⁸ ve “İçlerinden haksızlığa sapanlar dışında Ehl-i kitap’la mücadelenizi sadece en güzel yolla sürdürün”²⁶⁹ denilerek tartışma emredilmezdi. Gazzâlî tartışmanın yasaklanmadığını bu şekilde delillendirmektedir.²⁷⁰ Bunun yanı sıra taklidin yasaklandığı ve bilmenin emredildiği birçok âyette mevcuttur:²⁷¹ “Hakkında bilgin olmayan şeyin ardına düşme!...”²⁷² “Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi ...”²⁷³ “Biz de ancak bilip gördüğümüze tanıklık ettik.”²⁷⁴ “De ki: ‘Eğer sözlünüzde doğru iseniz kesin kanıtınızı getirin!’”²⁷⁵ Nitekim Gazzâlî’nin açıklamalarına bakıldığında, taklidin zemmedilmesi hususunu anlayabilmek için âlimlerin taklidden ne kastettiklerini iyi anlamının lüzumu hissedilmektedir.

²⁶⁴ ez-Zuhruf 43/22.

²⁶⁵ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 372; Süyûtî, *er-Red*, 161.

²⁶⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 372; Süyûtî, *er-Red*, 161.

²⁶⁷ el-Mü’min, 40/5.

²⁶⁸ en-Nahl, 16/125.

²⁶⁹ el-Ankebût 29/46.

²⁷⁰ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 372; Süyûtî, *er-Red*, 161.

²⁷¹ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 372; Süyûtî, *er-Red*, 162.

²⁷² el-İsrâ, 17/36.

²⁷³ el-Bakara 2/169.

²⁷⁴ el-Yûsuf, 12/81.

²⁷⁵ el-Bakara, 2/111.

B. Mâlikîlerin Yaklaşımı

Süyûtî, Ebû Tâlib el-Mekkî'nin²⁷⁶ (ö. 386/996) *Kütü'l-kulûb*'daki düşüncelerine eserinde yer verir. Ebû Tâlib el-Mekkî, Allah'ın marifet kapılarını açtığı kimsenin takliden uzak durması gerektiğini söyler. Bu şekildeki taklidi hoş karşılamadığını önceki dönemlerde marifet makamına erişen kişilerin bazı konularda hocalarına muhalefet ettiklerini dile getirerek delillendirmeye çalışır. Onun aktarımına göre fakihler, taklidi hoş görmezler ve ulemânın ihtilaf ettikleri hususlar bilinmeden fetva verilemeyeceğini savunurlardı. Bir kimsenin en ihtiyatlı görüşü seçmeden fetva vermesinin doğru olmadığına kanaat getirirlerdi.²⁷⁷ Kitap ve Sünnet'ten istinbat ve istidlâl yapabilen bir âlimin temyiz kuvvetine sahip, basiretli, düşünebilen ve ibret alabilen bir kimse olması gerekmektedir.²⁷⁸

Süyûtî, Mâlikî âlim İbn Abdülber el-Kurtubî'nin (ö. 463/1071) taklid ve ittibâ ayrımından bahseder. İttibâ, bir kimsenin bir başkasının dayandığı delili de bilerek, onun görüşünü kabul etmesi ve o kimseye tabi olmasıdır. Taklid ise bir kişinin görüş beyan eden kimsenin görüşünün gerekçesini ve manasını bilmeksizin o görüşe uymasındır. Kur'an-ı Kerim'in birçok âyetinde atalarını ve önde gelen kişileri taklid eden kimselerin durumu zemmedilmiştir.²⁷⁹ Süyûtî, bunu delillendirmek adına "*Allah'ı bırakıp da din âlimlerini, rahiplerini rab edindiler.*"²⁸⁰ âyet-i kerîmesine işaret etmektedir. Huzeyfe ve diğerleri bu âyeti tefsir ederlerken onların Allah'ı bırakıp din âlimlerine ve rahiplerine tapmadıklarını, fakat din adamlarının kendilerine tabi olanlara bazı şeyleri helal ve haram kıldıklarını, onlara tabi olanların da bu helal ve haramlarda kendilerini taklid ettiklerinden bahsetmektedir.²⁸¹ Başka bir âyet-i kerîmede ise Rabbimiz "*Aynı şekilde senden*

²⁷⁶ Süyûtî eserinde Ebû Tâlib Muhammed el-Mekkî'yi Mâlikî âlim olarak zikreder. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Şavnü'l-manûk ve'l-kelem 'an fenneyi'l-manûk ve'l-kelem*, nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 132.

²⁷⁷ Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Acemî Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kütü'l-kulûb fî mu'ameleti'l-mahbûb ve vaşfi tarîki'l-mürîd ilâ maqâmi't-tevhîd*, thk. Asım İbrahim el-Kayâlî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 1/274; Süyûtî, *er-Red*, 142; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 37.

²⁷⁸ Süyûtî, *er-Red*, 143.

²⁷⁹ Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî İbn Abdülber, *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*, thk. Ebü'l-Eşbâl ez-Züheyrî (Suudi Arabistan: Daru İbnü'l-Cevzî, 1994), 2/787; Süyûtî, *er-Red*, 143-144.

²⁸⁰ et-Tevbe 9/31.

²⁸¹ Bu ayette Yahudi ve Hristiyanların Allah'ı bırakarak insanları rab edinmeleri yerilmektedir. Ancak bu rab edinme insanlara tapma olarak değil Tanrı benzeri bir otorite kabul etme şeklindedir. Nitekim Hz. Peygamber ile Adî b. Hâtim'in aralarında geçen diyalog bunu göstermektedir. Adî b. Hâtim ruhbanlara kulluk etmediklerini söyleyince Hz. Peygamber "Peki, onlar size istediklerini helâl, istediklerini haram kılıyorlar ve siz de onlara uyuyor değil miydiniz?" demiştir. Adî b. Hâtim "evet"

önce de hiçbir topluluğa bir uyarıcı göndermedik ki, topluluğun zevku sefâya dalmış kesimi şöyle demiş olmasınlar: ‘Biz atalarımızı bir inanç üzerinde bulduk ve biz onların izlerinden gitmekteyiz’. Peygamber, ‘Size, atalarımızı üzerinde bulduğunuz yoldan daha doğrusunu getirsem de mi?’ diye sordu. Onlar da, ‘Biz sizin getirdiğiniz mesajı inkâr ediyoruz’ cevabını verdiler.²⁸² buyurmaktadır.²⁸³ Onların dayanaksız ve saplantı halinde atalarını taklid etmeleri, sahih olan dini kabul etmelerine engel olmuştur. Süyûtî, onların durumunun âyet üzerinden teşbihle anlatır: “Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları; sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”²⁸⁴

İbn Mes’ûd (r.a.)’dan taklid hakkında rivayet edilen bir söz aktarılmaktadır: “Herhangi biriniz dini konusunda başkalarını taklid etmesin. Çünkü taklid ettiği kişi iman ettiğinde o da iman etmiş, kâfir olduğunda ise o da kâfir olmuş olur. Eğer birisine uymak istiyorsanız ölümlere uyunuz ve onları taklid ediniz. Çünkü hayatta olan bir insanın fitnesinden asla emin olunamaz.”²⁸⁵

Abdullah ibn’ül Mu’tezz; “Taklid eden insan ile güdülen hayvan arasında fark yoktur.” diyerek taklide bakış açısını ağır ifadelerle dile getirmiştir.²⁸⁶ Süyûtî, Mâlikî âlim İbn Huveyz Mendâd’ın taklid karşıtlığını dile getirmek için öncelikle onun taklid kelimesine yüklediği manayı açıklamaktadır. İbn Huveyz taklid ve ittibâ kavramları arasında ayırım yapar. Ona göre taklidin şeriattaki manası, delilsiz bir şekilde görüş beyan eden kimsenin sözüne başvurmadır. Bunun şeriatta yasaklandığını ifade eder. İttibâyı ise delille sabit olan şeye başvurmak şeklinde açıklamaktadır.²⁸⁷

İbn Abdülber en-Nemerî taklidin ictihad ehliyetine sahip kimselere yasak olduğunu, avam için taklidin yasaklanmasının söz konusu olmadığını söylemektedir. Nitekim o, delillerin yerini tespit edemeyecek ve onlara ulaşamayacak olduklarından dolayı avamdan kimselerin âlimleri taklid etmesini gerekli görmektedir. “... Bilmiyorsanız, zikir ehline sorun”²⁸⁸ âyetinde kastedilenin de bu olduğunu söyler. Âlimler, ilim ehli olmayan avamdan kişilerin fetva vermelerinin câiz olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.²⁸⁹

deyince, Hz. Peygamber “İşte bu ayette söylenen de odur” diyerek açıklama yapmıştır. Ayrıntılı bilgi için bk. Hayreddin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 2/760.

²⁸² ez-Zuhruf 43/23-24.

²⁸³ Süyûtî, *er-Red*, 144.

²⁸⁴ el-Enfâl 8/22.

²⁸⁵ Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *ez-Zühd*, thk. Yâsir b. İbrahim b. Muhammed Ebû Temîm - Ganîm Ebû Bilâl (Hulvân: Dâru’l-Miškât, 1993), 140; İbn Abdülber, *Câmi’u beyâni’l-ilm ve fazlihî*, 2/987; Süyûtî, *er-Red*, 144.

²⁸⁶ Süyûtî, *er-Red*, 145.

²⁸⁷ Süyûtî, *er-Red*, 150.

²⁸⁸ en-Nahl 16/43, el-Enbiyâ 21/7.

²⁸⁹ Süyûtî, *er-Red*, 152.

Mâlikî âlim Kādî Abdülvehhâb âyetlerde geçen nazar, tefekkür, tedebbür ve kıyas yapma şeklindeki ifadelerin²⁹⁰ ictihada teşvik etmeye yönelik ibareler olduğu kanaatinde dir.²⁹¹ Taklidin ortaya çıkardığı tehlikeli durum ise delillere tabi olmayı terk etmek ve taklid etmiş olduğu şeyin doğruluğunu yakinen bilmeyerek bir kimsenin sözüne uymaktır. Kişi, taklid ettiği kimsenin hatalı veya yanlış bir görüş beyan etmiş olmasından emin olamaz. Kendisi müntesip olduğu mezhebe sıkı sıkıya bağlı olduğu için mezhebinin görüşlerinden; sahih olanı fasit olanından, hak olanı bâtil olanından ayıramaz. Ancak mezheplerin hükümler konusunda ortaya koymuş olduğu apaçık delillerle bunu kavrayabilir. Bu durum ise taklid halinde iken ortaya çıkamaz. Çünkü taklid eden kimse görüşün sahihini veya fâsidini ayırt etmeksizin taklid ettiği kişinin görüşüne uymaktadır.²⁹² Taklid edilen kişinin görüşünün sahih olduğu ancak ilim sayesinde bilinebilir. İlim de nazar yolu ile gerçekleştiği için o kimsenin taklidi bâtil olmuş olacaktır. Taklid ettiği görüşün sıhhati delille ve hüccetle bilindiği takdirde o kimse mukallid olamaz. Zira taklid, görüşün sıhhatini bilmeksizin o görüşe uymayı gerektirir.²⁹³

C. Hanefîlerin Yaklaşımı

Konunun daha iyi anlaşılması için Hanefî âlimlerden biri olan Debûsî'nin (ö. 430/1039) taklid kavramına yüklediği anlamları zikretmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Taklid hakkında âlimler tarafından olumlu veya olumsuz birçok görüş aktarılmıştır. Onların görüşlerini doğru anlayabilmek için taklid ile neyi kastettikleri göz önünde bulundurulmalıdır. Fıkıh usulü konusunda önde gelen Hanefî âlim Debûsî'ye göre taklid dört kısma ayrılır:

- a) Ümmetin peygamberi taklidi
- b) Âlimin, fıkıh konusunda akranlarına üstünlük sağlayan başka bir âlimi taklidi
- c) Halkın kendi dönemlerinde yaşayan âlimleri taklidi
- d) Dünya işlerinde evlatların atalarını, küçüklerin büyüklerini taklidi

²⁹⁰ el-Haşr 59/2; en-Nisâ 4/82-83; el-Muhammed 47/24; el-Ankebût 29/43; es-Sâd 38/29; et-Tevbe 9/122.

²⁹¹ Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-Bağdâdî, *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*, thk. Hamîş Abdülhak (Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye Mustafa Ahmed el-Bâz, ts.), 46; Süyûtî, *er-Red*, 152.

²⁹² Süyûtî, *er-Red*, 153.

²⁹³ Süyûtî, *er-Red*, 153.

Debûsî ilk üçünü bir istidlâl çeşidi olarak kabul ederken sonuncu taklid çeşidini ise hiçbir akıl yürütme ve istidlâle (ictihada) dayanmayan körü körüne taklid olarak nitelendirmektedir ve bâtıl olarak kabul etmektedir.²⁹⁴ “Onlara, ‘Allah’ın indirdiğine uyun’ denildiğinde, ‘Hayır, atalarımızdan gördüğümüze uyarız’ dediler. Ya atalarının aklı bir şeye ermemiş, doğru yolu bulamamışlarsa!”²⁹⁵ âyetinde bu hususa işaret mevcuttur. Üçüncü neviden olan taklidin gerekliliğini ise şu şekilde beyan edebiliriz:

- Rabbimiz “Eğer bilmiyorsanız kitaplar hakkında bilgi sahibi olanlara sorun” âyeti ile bilmeyenler için bilenlere sormayı vâcib kılmaktadır.
- Sahâbe ve tâbiûn devrinde müctehid olmayanların bir olayla karşılaştıklarında müctehidlere başvurmaları ve onların da bu hususta hiçbir emirle mükellef tutulmadıkları halde yadırgamaksızın cevaplama yoluna gitmiş olmaları onların bu hususta icmâ ettiklerini gösterir. Buradan hareketle bütün insanları ictihadla mükellef tutmak icmâya aykırı olmuş olur.
- İctihad herkesin güç yetirebileceği bir faaliyet değildir. Şer’î delilleri anlama ve hüküm çıkarma için gerekli olan bu meleke herkese bahşedilmemiş iken herkesi bu yükümlülüğün altına sokmak Rabbimizin “Allah hiçbir kimseyi, gücünün yetmediği bir şeyle yükümlü kılmaz” beyanına aykırı düşmektedir.
- İctihad derecesine ulaşma hususunda gerekli olan ilimlerin tahsilinden herkesin mesul tutulmaması, bütün insanların gerekli olan işlerden el etek çekerek ictihada yönlendirilmesi toplum düzeninin bozulmasına sebep olur.²⁹⁶

Taklid hususunda zemmedilen nokta, hiçbir delil olmaksızın cehaletle ittibâdır. Bu nokta dikkate alınarak mezhepleri taklid etmenin gerekliliği hususundaki ayırımın iyi yapılması için yukarıdaki açıklamaları yapma lüzumu ortaya çıkmıştır.

Genel bir değerlendirme yapacak olursak İmam Şâfiî’nin taklidi nehyetmesiyle alakalı görüşü, insanların ilmî düzeyleri hesaba katılarak dikkate alınmalı diyebiliriz. Nitekim ilim tahsili insanların istitâatı nispetinde gereklidir. Burada terk edilmesi

²⁹⁴ Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ Debûsî, *Takvîmü’l-edille*, nşr. Halîl el-Meys (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001), 389-391.

²⁹⁵ el-Bakara 2/170.

²⁹⁶ Şa’ban, *Usulü’l-fikhi’l-İslami*, 422-423.

gereken husus hatayı bile bile taklidde ısrardır. Çünkü İmam Süyûtî'nin eleştirdiği şey mukallidlerin mensup olduğu mezheplerin görüşlerindeki zayıflıkları sezmesi durumunda bile taklidden geri durmayışlarıdır. Kur'an ve Sünnet'i terk edip mezhebinin bâtil tevillerini taklidde ısrar etmeleridir. Yoksa Kur'an ve Sünnet doğrultusunda olan taklidin nehyi söz konusu değildir. Çünkü ilmî uğraş ve anlayış seviyesi herkes için eşit değildir.

III. İCTİHADLA İLGİLİ BAZI MESELELER

İmam Süyûtî *er-Red*'in dördüncü bölümünde ictihadla ilgili bazı meselelere yer vermiştir. İctihadla ilgili müstakil kırk yedi meseleyi ele alarak risâlesini sonlandırmıştır.

1-İctihada Yönelmenin Önemi: Süyûtî, İbn Dakîkul'îd'in babası Muhibbüddin'in müctehidlerin az olması hakkındaki görüşüne yer vermektedir. Muhibbüddin kendi döneminde müctehidin nadir oluşunu ictihad amelîyesinin zor olmasına değil insanların ictihad rütbesine ulaştıracak işlerden uzak durmalarına bağlamıştır. Kendi asrında ictihad faaliyeti için gerekli olan donanıma sahip birinin olmamasını bir özür olarak kabul etmez. Süyûtî bunları zikrederek ictihad faaliyetinden yoksun bir asır olamayacağını göstermek ister. Müctehid bulunmaması durumunun ancak ictihada yönelişin bulunmamasından kaynaklandığını beyan etmektedir.²⁹⁷

2-Eser Telif Etmenin Önemi: Nevevî, ictihad amelîyesini teşvik etmek adına yetkin ve ehil kimselere eser telif etme şeklinde bir metot önermektedir. O, "*eser telifi sayesinde o kimse ilmî hakikatlere ve inceliklere vâkıf olur. Çünkü eser telifi ile kişi daha çok araştırmaya, incelemeye, başkalarına müracaata yönelir. Bu doğrultuda imamların ittifak ve ihtilaf ettikleri hususları bilmeye; açık olanı müşkilden, sahih olanı zayıftan, sağlam olanı güçsüz olandan ayırmaya kendini mecbur bırakır. Bu faaliyetler sayesinde ise müctehid vasfıyla vasıflanmaya hak kazanır.*" diyerek eser yazmanın önemine işaret eder. Sonuç olarak eser telif ederek ilmî faaliyetlerde bulunmak kişiyi araştırma, düşünme, farklı eserlere başvurma ve diğer mezhep görüşlerini öğrenmeye yönlendirecektir. Bu durumda müctehid için eser telif etmenin gerekli olduğu ortaya çıkmaktadır.²⁹⁸

Nevevî, bir kimsenin ictihad ehliyetine sahip olması halinde eser tasnif ederken kaidelere riayet etmesini gerekli görür. Bundan sonra o kişinin cem ve telifle uğraşmaya, zikredilen görüşün sahibini ve kaynağını tespit etmeye, ardından istinbatta

²⁹⁷ Zerkeşî, *el-Bahrü'l-muhtî fî uşûli'l-fikh*, 8/241; Süyûtî, *er-Red*, 201; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 36.

²⁹⁸ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/29; Süyûtî, *er-Red*, 202; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 36.

bulunmaya, ibarelerin açıklamalarını yapıp müşkil meseleleri beyan etmeye imkân bulacağından bahseder. Böylece bu kimse için hakikatler apaçık olur, müşkil meselelerin üzerindeki perde kalkar ve karmaşık şeylere dahi vâkıf olur. Problemleri halleder, mezhep âlimlerini ve en doğru olan görüşü bilme imkânı bulur. Bu şekilde taklid donukluğundan kurtularak müctehid imamlar seviyesine yükselmiş veya onlara yaklaşmış olur.²⁹⁹

3-Nasların Tamamını Bilmenin Gerekli Olması: Süyûtî, ictihadî hükümlerin dayandığı kaynakları Gazzâlî paralelinde ele almaktadır. Nitekim Gazzâlî, hükümlerin dayanağını dört asıl olarak zikretmektedir: Kur'ân-ı Kerîm, Sünnet, icmâ ve akıl. Müctehidin bunlara vâkıf olmasını şart koşturmaktadır. Ancak bazı kolaylıkları da beraberinde zikreder. Örneğin ona göre, müctehidin Kur'an ve Sünnet'in tamamını bilmesi şart değildir. Kur'an'dan yaklaşık olarak 500 civarında olan ahkâm âyetlerini, Sünnet'ten ise hüküm taalluk edenleri bilmek yeterlidir. Müctehidin va'd, ahiret durumları ve geçmiş asırlarla ilgili haberleri içeren hadisleri bilmesine gerek yoktur.³⁰⁰

Eminüddîn b. Muhammed et-Tebrizî (621/1224) ise *et-Tenkîh* isimli eserinde bu mesele hakkında Gazzâlî'den farklı olarak bir görüş beyan eder. O, Kitap ve Sünnet'in bütün cümlelerinin tümevarım yoluyla incelenmesini ve o cümlelerin içerdiği maksatların anlaşılmasını gerekli görmektedir. Böylece hükümlerin delillerinin kavranabileceği kanaatindedir. Bu sebeple ilmin bir kısmıyla yetinmeyi yeterli görmez. "Bir olay hakkındaki hükümden istifade etmeyi mümkün kılan delilleri sınırlandırmak nasıl mümkün olur?" diyerek taaccübünü dile getirir.³⁰¹

Nitekim müctehidlerin nazar faaliyeti farklılık göstermektedir. Müctehidler ahkâm âyetleri dışındaki âyetlerden de hüküm çıkarabilmektedir. İmam Şâfiî'nin bazı istinbatları bunun güzel bir örneğini oluşturmaktadır. Örneğin Şâfiî "*Sizden biriniz uykudan uyandığı zaman üç defa elini yıkamadan kaba sokmasın. Çünkü (kişi), elinin nerede gecelediğini bilemez.*"³⁰² hadisini delil kabul edip az bir suya necaset düşüğünde hiçbir değişiklik olmasa dahi o suyun necis olduğuna hükmetmiştir.³⁰³

²⁹⁹ Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 1/39; Süyûtî, *er-Red*, 203.

³⁰⁰ Süyûtî, *er-Red*, 204.

³⁰¹ Süyûtî, *er-Red*, 204.

³⁰² Buhârî, *Buhârî*, "Vudû", 26.

³⁰³ Süyûtî, *er-Red*, 204-205.

İmam Şâfî başka bir meselede de “Onlardan birisi (kadınlardan) ömrünün yarısını oruçsuz ve namazsız geçirir.”³⁰⁴ hadisini hayızın en fazla süresinin on beş gün olduğuna delil olarak kabul etmiştir. “Hâlbuki çocuk edinmek Rahmân’ın şanına yakışmaz. Göklerde ve yerde olan herkes istisnasız, Rahmân’a birer kul olarak gelecektir.”³⁰⁵ âyetinde Allah’ın çocuk edinmediği herkesin ona kul (köle) olduğu bildirilmektedir. Bu âyetten hareketle İmam Şâfî çocuğunu köle olarak mülk edinen kimsenin çocuğunun azatlı olduğu hükmünü çıkarmaktadır. Şayet Allah çocuk edinmiş -hâşâ- olsaydı baba konumunda olurdu. Baba konumunda olan birinin çocuğunu mülk/köle edinmesi halinde çocuğun direkt olarak azat olması gerekir. Ancak Allah (c.c.) çocuk edinmenin kendisine yaraşmayacağını bildirdikten sonra göklerde ve yerde olanların Allah’a kul olarak geleceklerini bildiriyor. Bu üç örneği de incelediğimizde ahkâmla ilgili olmayan âyet ve hadislerden İmam Şâfî’nin hükümler çıkardığını görmekteyiz. İmam Süyûtî nasların tamamını bilmenin gerekip gerekmediği konusunda farklı görüşe sahip âlimlerin düşüncelerini birbiri ardınca zikrederek bizlere bu konudaki ihtilafı göstermek istemiştir.³⁰⁶

Zerkeşî’nin naklettiğine göre bazı kimseler ahkâmla ilgili üç bin tane hadisin bilinmesini gerekli görmekte idiler. Ahmed b. Hanbel’in de bu konu üzerinde önemle durduğunu söyleyerek şöyle bir anekdot zikreder:³⁰⁷ Rivayete göre Ahmed b. Hanbel’e “Bir kişinin fetva verebilmesi için gerekli olan hadis bilgisi nedir? Yüz bin tane yeterli mi?” şeklinde bir soru yöneltilir: O, “Hayır” cevabını verir. Sırayla iki yüz bin, üç yüz bin, dört yüz bine kadar miktar yükseltilecek tekrar tekrar sorulsa da cevap değişmez. “Hayır” cevabını yineler. Beş yüz bin hadisin³⁰⁸ yeterli olup olmadığı sorulunca ise “Ümit ederim.” diye temenni içeren bir ifadeyle yanıt vermiştir.³⁰⁹

Ebû Bekr Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925) hadislerin tümünün müctehidin zihninde olmasının şart olmadığını dile getirir. Çünkü bütün rivayetlere

³⁰⁴ Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Dürrü'l-menşûr fi'l-ehâdîsi'l-müştehira*, thk. Muhammed b. Lütfî es-Sabbâğ (Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, ts.), 97.

³⁰⁵ el-Meryem 19/92-93.

³⁰⁶ Süyûtî, *er-Red*, 206-207.

³⁰⁷ Süyûtî, *er-Red*, 208.

³⁰⁸ Bu sayıyla muradın sahâbe, tâbiîn sözleri ve hadislerin bütün tarihleri olduğunu söyleyen Zerkeşî hadislerin bütün tarihlerinden haberdar olmayan kimsenin fetva ve hüküm vermesini helal saymaz. Hatta bazı kimselerin bir kimsenin icthad rütbesine erişebilmesi için ayrıca hadisleri ezberleme kaydını koyduğunu da belirtir. Bk. Süyûtî, *er-Red*, 209.

³⁰⁹ Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Faķîh ve'l-mütefaķķih*, thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Garâzî (es-Suûdiyye: Daru İbnü'l-Cevzî, 1421), 2/345; Süyûtî, *er-Red*, 209.

hâkim olunmasını mümkün görmez. Ancak bunun mümkün olduğu tasavvur edilse bile ictihad anında rivayetlerin hepsinin zihinde hazır bulunamayacağı kanaatindedir.³¹⁰

4-İctihad İçin Gerekli Olan İlimlerin Tahsili ve İctihadın Tecezzâsi: Bu bölüm ictihad için gerekli olan ilimlerin tahsili ve ictihadın bölünmesi³¹¹ konusunda insanların farklı düşünceleri olduğu hususundadır.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'ye göre ictihad konusunda gerekli olan ilimleri kendisinde tam olarak bulunduran kimse ictihadın en yüce ve en eksiksiz makamında bulunmaktadır. Ona göre sadece bir ilim dalına vâkıf olan kimsenin o ilim dalında ictihad vasfını elde etmesi de mümkündür. Bu durumu bir konuya hâkim olan birisinin o konu hakkındaki vukufiyetinin kabul edilmesi durumuna benzetir. Mesela ona göre ferâiz konusundaki âyet, hadis, icmâ ve kıyasla vârid olan bilgiye sahip olan birinin bu konuda ictihad edebilmesi gereklidir.³¹² İmam Süyûtî ictihadı teşvik etme yönündeki genel prensibinin bir yansıması olarak bu konuya yer vermektedir.

5-Usûl-i Fıkıh İlminin Önemi: Süyûtî burada fıkıh usulü tahsilinin önemini ve bu ilmin ancak müctehidliğe ulaşmak için araç olması gerektiğini beyan eder. Bunun için bazı âlimlerin görüşlerine yer verir. Örneğin Fahreddîn er-Râzî *Mahsûl*'de usûl-i fıkıh ilmini müctehid için gerekli olan ilimlerin en önemlisi olarak zikretmektedir.³¹³ Zehebî (ö. 748/1348) ise “*Ey mukallid, ey ictihadın kesildiğini ve müctehidin kalmadığını zanneden kişi! Senin usûl-i fıkıhla uğraşmana gerek yok. usûl-i fıkıh ancak müctehid olan kişiye fayda verir. Taklid bağıni çözmeksizin ve hiçbir şey yapmaksızın bu ilmi bilmek ancak kişinin kendini yormasından ibarettir. Vazife elde etmek için bu ilmi okumak ise o kişinin vebalidir*” demektedir.³¹⁴

6-Mantık İlmi Eksenindeki İhtilaf: Süyûtî müctehidlik için mantık bilmenin gerekip gerekmediğini ortaya koymak için âlimlerin bu konudaki görüşlerini aktarmaktadır. Zerkeşî müteahhirîn dönemdeki bazı âlimlerin ictihad yapabilmek için mantık ilmini bilmeyi şart koştuklarını bildirir. İbn Dakîkul'îd (ö. 702/1302) ise ilk dönemlerdeki

³¹⁰ Süyûtî, *er-Red*, 209.

³¹¹ İctihadın tecezzâsi meselesi; bir müctehidin sadece fıkıhın bazı alanlarında ehil olması halinde o alanda ictihad edip edemeyeceği hakkındadır. Ayrıntılı bilgi için bk. Üzeyir Köse, “İctihadın Bölünmesi (Tecezzü'l-İctihad)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 73.

³¹² Süyûtî, *er-Red*, 209-210.

³¹³ Süyûtî, *er-Red*, 211.

³¹⁴ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehbî, *Zegâlü'l-ilm*, thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî (b.y.: Mektebetü's-sahve'l-İslâmiyye, ts.), 41; Süyûtî, *er-Red*, 212.

müctehidlerin mantık ilmini haiz olmadıklarından hareketle bu ilmin ictidah için şart olmadığını savunmaktadır.³¹⁵ Takıyyüddin ibn Teymiyye (ö. 728/1328) “*Naşîhatü ehli’l-îmân fi’r-red ‘alâ mantıķı’l-Yûnân*” adlı eserinde müteahhirîn dönemdeki âlimlerin mantık ilmini öğrenmeyi *farz-ı kifâye* olarak kabul ettiklerini, onu ictidah için gerekli şartlardan saydıklarını zikreder. Ancak İbn Teymiyye bu sözün fâsid olduğunu düşünmektedir. Zira Müslümanların mantık ilmiyle tanışmaları bu ümmetin en faziletli asırları olarak kabul edilen sahâbe, tâbiîn ve imamların yaşadığı dönemlerden çok sonraya tekabül etmektedir. En faziletli kimselerin zamanında, ictidah faaliyetinin mantık ilmi olmaksızın gerçekleştirilmiş olmasından hareketle mantık ilmini öğrenmeyi gerekli görmemektedir.³¹⁶

Süyûtî, mantığın ictidah için gereken ilimlerden olmadığı kanaatindedir. Nitekim o, ictihâdın şartları için saydığı ilimler arasında mantık ilmine yer vermemiştir. Ona göre ictidah için mantık ilmi değil usûl-i fıkıh ilmi gereklidir.³¹⁷

7-Avamın Müctehid Olan Kimsevi Anlamasına Dair Görüşler: Şehristânî “Avam, âlimin ictidah seviyesine ulaştığını nasıl bilir?” veya “Bir âlim kendisinin ictidah şartlarının tümünü taşıdığını ne zaman anlar?” gibi sorulara yer verir. Ancak bu soruları cevaplamaz. Süyûtî, Şehristânî’nin bu hususta söyleyecek bir cevap bulamadığını söyleyerek ve bu soruları kendisi cevaplamaktadır.³¹⁸

Süyûtî’ye göre bir âlim ictidah seviyesine ulaştığını kendisi anlayabilir. Bunun yolu ise şu şekildedir: Bir âlim bu seviyeye ulaştığını ictidah için gerekli olan aletleri sağlam bir şekilde elde ettiğini bilerek ve çok uzak delillerden gizli hükümleri istihrâc ile istinbat etme melekesini kendisinde bularak anlayabilir. Süyûtî’ye göre avam, bir âlimin ictidah seviyesine ulaştığını ancak müctehid âlim kendisi hakkındaki durumu haber verirse anlayabilir. Bazı tecrübeli kimselerin bunu fark etmesi mümkün olsa da bu duruma avamdan birinin vakıf olamayacağını düşünmektedir. Çünkü müctehidliği, kişinin kendisine yerleşen bir meleke olarak görür. Ona göre bir kimsenin müctehid olduğu bizzat kendisinin ikrarı ile anlaşılabilir. Muhtemel ki Süyûtî’nin müctehid olduğunu ikrar etmesi bu görüşüne dayanmaktadır.³¹⁹

³¹⁵ Süyûtî, *er-Red*, 212.

³¹⁶ Süyûtî, *er-Red*, 212-213.

³¹⁷ Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 49.

³¹⁸ Süyûtî, *er-Red*, 214; Süyûtî, *Takrîru’l-istinâd*, 51.

³¹⁹ Süyûtî, *er-Red*, 214.

Süyûtî'ye göre adil âlim bir kimsenin beyanı esas alınmalıdır. Adil âlim biri, ictihad seviyesine ulaştığını fark edip bunu insanlara haber verirse onun bu iddiasının kabul edilmesi gereklidir. Nasıl ki; adil bir kimsenin sahâbî olduğunu iddia etmesi halinde onun bu sözü kabul ediliyorsa adil ve âlim bir kişinin müctehidlik iddiasının da kabul edilmesi gerekir. Adil bir kimsenin adaleti onu yalan söylemekten alıkoyacağı için kişinin kendisinin yüce bir mertebede olduğunu iddia ediyor olması durumu değiştirmez.³²⁰

İbn Berhân (ö. 518/1124) *el-Vüşûl ile'l-uşûl* adlı eserinde, ortaya yeni çıkan hadiseler konusunda ihtilaf meydana geldiğinde âmmînin nasıl bir tutum izleyeceğinden bahsetmektedir. “Böyle bir durumda âmmînin dilediği kimseyi taklid etmesi câiz midir?” şeklinde bir soru yöneltir. Ardından âmmînin taklid edeceği kimseyi seçerken dikkate alması gereken hususları farklı üç görüş bağlamında değerlendirir:³²¹

- a. Âmmînin konu hakkında çok araştırma yapması gerektiğini düşünenler: Bu görüşte olanlar âmmînin fikhî konulardan birtakım soruları ve cevaplarını ezberleyerek bunları o âlime sormasını isterler. Doğru cevabı aldıkları takdirde de onun taklid edilebileceğini söylemektedirler.
- b. Âmmînin beldesindeki meşhur âlimleri taklid edebilmesini mümkün görenler: Bu görüşte olanlar taklidi âlimin meşhur olmasına bağlamışlardır.
- c. Âmmînin âlime müctehid olup olmadığını sorması gerektiğini düşünenler: Bu görüşte olanlar âmmînin âlime öncelikle soru yöneltmesini isterler. Âmmî “Sen müctehid misin yoksa mukallid misin” diye âlime sorduğunda âlimin bu soruya “müctehidim” diye cevap vermesini yeterli görürler. Müctehid olduğunu söyleyen âlimin taklid edebileceğini düşünürler.³²²

İbn Berhân bu görüşler içerisinde en sahih görüşün üçüncüsü olduğunu söyler.³²³ Gazzâlî *el-Menhûl*'de mukallidin fetva almış olduğu müftünün müctehid olmasını gözetmesini gerekli görür. Tercih edilen görüşe göre ise mukallidin fetva alacağı

³²⁰ Süyûtî, *er-Red*, 214-215; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 51-52.

³²¹ Süyûtî, *er-Red*, 215.

³²² Süyûtî, *er-Red*, 215-216.

³²³ Süyûtî, *er-Red*, 217.

müftünün adaletli³²⁴ olduğunu bilmesi yeterlidir. Bunu ise adil olan iki kişinin bu yönde görüş beyan etmesiyle ve o kişi hakkında müftü olduğuna dair bir söz duymuş olmasıyla bilebilir.³²⁵

Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110) “âmmî taklid ettiği âlimin müctehid olduğunu nereden bilecek ki onu taklid edebilsin” diye bir soruyu şöyle yanıtlar:³²⁶ Bazı kimseler âlimin müctehid olduğunu anlamak için usul, fûrû, Sünnet, ferâiz, hesap ve karşılaşacağı bir mesele ile alakalı kendisine herhangi bir soru yöneltmeyi gerekli görür. O âlimin bu sorulara cevap verebilmesi durumunda onun icthad yapmaya yetkinliği olduğunu, mukallidin onu taklid edebileceğini düşünürler. Ancak Kiyâ el-Herrâsî bir kimsenin müctehid olduğunu anlamak için ona sorular yöneltmeyi doğru bulmamaktadır. Çünkü o, sahâbe devrinde durumun böyle olmadığını bu sebeple bu işin önem arz etmeyeceğini söyler. Neticede her fetva isteyen kişinin âlimin müctehid olduğunu anlamak adına meseleleri öğrenmesi sonra âlimi sınav etmesi imkân dâhilinde değildir. Çünkü bu durumun gerçekleşmesi durumunda insanlar iâşelerini temin edemeyecek duruma düşer. Kişinin sorduğu her meselede âlimin doğru cevap verip vermediğini imtihan edebilmek için o meseleleri öğrenmeye kalkışması da gerçekten zor bir iştir.³²⁷

Kiyâ el-Herrâsî insanların arasında icthadla şöhret bulmuş birini taklid edilmeye layık gören kimselerin uygulamasını da uygun bulmaz. Bu uygulamanın önem ifade etmeyeceği kanaatindedir. Çünkü ona göre şöhret itibara alınacak bir ölçüt değildir.³²⁸

Kiyâ el-Herrâsî'nin insanların taklid edeceği kişinin icthada yetkinliğini anlama hususunda bütün yolları kapattığı söylenecek olursa bu eleştiriyi kendisi şu şekilde yanıtlar. Bir kimsenin taklid edeceği kişinin sözünü kabul etmesinin yolu şudur: “*Ey âlim ben seni şu falan işte taklid etmek istiyorum. Allah'ın dininde fetva işinin ne kadar büyük bir iş olduğunu biliyorsun.*

³²⁴ Adalet kelimesinin Kur'an ve hadislerdeki kullanımından hareketle tanımı yapılmıştır. Fıkıhta ise kullanıldığı yere göre manası çeşitlenmiştir. Şahitlik bahislerinde adalet kelimesi ahlâki mefhumu içerir. Kazâ, imâret, velâyet, miras gibi bahislerde kullanılan adalet kelimesi daha geniş bir muhtevaya sahiptir. Müftünün adaleti denince Allah'ın kitabıyla ve Peygamber'in sünneti ile adaletli bir şekilde hükmetmesi anlaşılır. Doğrudan bir nas bulunmaması halinde müftü müctehid ise re'yi ile; değil ise müctehidlerin re'yi ile hüküm verir. Böylece adalet ile hüküm zan ve kanaat derecesinde gerçekleşir. Şahidin adaleti ile kastedilen ise ahlâki adalettir. Şahidin adaletli olması ile büyük günahlardan kaçınması, farzları yerine getirmesi kastedilir. Davranışlarının iyisi kötüsüne galip gelmesi gerekir. Bk. Hayreddin Karaman, “Adâlet”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 344.

³²⁵ Süyûtî, *er-Red*, 217-218.

³²⁶ Süyûtî, *er-Red*, 219.

³²⁷ Süyûtî, *er-Red*, 219.

³²⁸ Süyûtî, *er-Red*, 219.

Bu iş hem emredilen bir iş hem de dikkatle sakınılması gereken bir iştir. Çünkü kıyamet günü sen bundan sorguya çekileceksin. Şayet sen ictihad ehlinde biri isen seni taklid ederim” diyen kişiye karşılık âlimin olumlu cevap vermesinden başka o âlimin ictihada yetkin olup olmadığını bilinemeyeceğini savunur.³²⁹ Kiyâ el-Herrâsî de bu konuda İbn Berhân’la aynı kanaattedir. Nitekim âlimin müctehid olduğunu anlamak için onu imtihan etmeyi veya şöhretine itibar etmeyi kabul etmemektedir. Âlimin bu konudaki ikrarına güvenilmesi gerektiğini ifade eder.

Mâlikî âlimlerden İbn Arafê’ye göre (ö. 803/1401) bir ilim tâlibinin fetva vermeye ehil olduğuna kanaat getirebilmek için o ilim tâlibinin fetva vermesi gereklidir. Hatta İbn Rüşd’e göre insanların ilim tâlibini fetva vermeye ehil görmesinin yanı sıra ilim tâlibi de kendini fetva vermeye ehil görmelidir. İbn Arafê, İbn Rüşd’ün bu eklemesini yerinde bulur. Çünkü ona göre ilim tâlibi, durumunu en iyi kendisi bilir. Onun kendisini fetva vermeye ehil olarak görmesi ictihad aletlerinin kendisinde tam olduğunu göstermektedir.³³⁰ İbn Arafê’ye göre bu ictihad aletleri ise şunlardır: Öncelikle Kur’an’ı ve onunla ilgili ilimleri nâsîh mensûhunu, mücmel mufassalını, âm hâs olan lafızlarını bilmektir. Sünnetin sahih ile zayıfını ayırt edebilmek, âlimlerin görüşlerini bilmek, onların ittifak ve ihtilaf etmiş oldukları hususları bilmek, kıyas yönlerini bilmek, delilleri ilişkili olduğu konuyla değerlendirebilmek ve sözlerin anlamlarını anlayacak şekilde dil bilgisine sahip olmaktır.³³¹

8-Bir Konuda İki Müctehidin Birbirine Zıt Görüşler Serdetmesi: İki müctehid bir konuyla ilgili farklı fetvalar verse de vermiş oldukları fetvaların birbirini nakzetmesi gibi bir durum ortaya çıkmaz. Ancak iki müctehid birbirine aykırı fetva verdikleri bir hadisenin bizatihi tarafları oldukları zaman durum böyle değildir. Tâceddin es-Sübî (ö. 771/1370) iki müctehidin bir hadise hakkında farklı görüşler sunması halinde sulh etmelerinin mümkün olmadığını söylemektedir. Çekişmenin sona ermesi için üçüncü bir müctehide müracaatı gerekli görür.³³² Ardından bunu bir örnekle açıklar:

“Bir karı kocanın ikisinin de müctehid olması halinde, koca hanımına talak niyeti olmaksızın örneğin ‘sen bâinsin’³³³ dese ve kendisinden sadır olan bu sözün kinayeli söylendiğini iddia etse nikâh ona göre devam etmektedir. Kadın ise kinayeli sözlerin açıkça talak için söylenmiş olduğunu düşünse nikâh kadına göre düşmüş olur. Bu olaydan sonra kocası eşinden faydalanmak

³²⁹ Süyûtî, *er-Red*, 219-220.

³³⁰ Süyûtî, *er-Red*, 220.

³³¹ Süyûtî, *er-Red*, 220.

³³² Süyûtî, *er-Red*, 221.

³³³ M. Fatih Turan, “Hanefilerin Kinâyeli Sözlerle Yapılan Boşamaları Bâin Talâk Sayması Üzerine Bir Analiz”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14/27 (2016), 429.

istese hanımının bundan kaçınmaya hakkı vardır. Aralarındaki çekişmenin sona ermesinin yolu üçüncü bir müctehide müracaat etmeleridir. Artık o müctehid ikisi arasında hüküm verdiği takdirde ona uymaları gerekir.”³³⁴

Sübkî bu meseleyi zikrederek bir mesele hakkında icthadlarındaki farklılık sebebiyle iki farklı hüküm sunan iki müctehidin aralarını bulmanın ancak üçüncü bir kişiye müracaat ile olacağını ifade etmektedir. Gazzâlî de bu meseleyi *Müstasfâ*'da şu şekilde zikretmiştir:

“Müctehid bir erkek, müctehid bir kadını nikâhlaşsa ve sonra ona ‘sen bâinsin’ dese, müctehid koca Şâfî mezhebine mensup olduğundan dolayı bu boşamanın ricî olduğunu düşünüp sonrasında eşine geri dönmüş olsa; müctehid kadın ise Hanefî mezhebine mensup olup kinayeli lafızların geri dönmeyi kaldırdığı görüşüne sahip olsa şöyle bir durum ortaya çıkar.³³⁵ Hem koca eşinden faydalanmaya hem de hanımının bu birliktelikten kaçınmaya hakkı vardır.”³³⁶

“Koca ile karısı arasındaki anlaşmazlık için iki ihtimal söz konusudur: Birincisi onların meseleyi beldenin müctehid hâkimine götürmeleri gerektiğidir. Şayet hâkim boşamanın ricî olduğuna hükmederse hâkimin icthadının o hanımın icthadının önüne geçmesi lazım gelir. Kendi icthadına muhalefet edip hâkime uyması ona helal olur. Çünkü hâkimin icthadı o hanımın icthadından anlaşmazlıkların kaldırılması zarureti sebebiyle daha evladır. Eğer meseleyi müctehid bir hâkime götürmekten aciz kalırlarsa bir âlimin³³⁷ hakemliğine başvurmaları gerekir. Şayet bunu da yapmazlar ise ikisi de günaha girmiş ve isyan etmiş olurlar. İkinci ihtimal ise anlaşmazlıklarına önem vermeden bu hal üzere onları bırakmaktır. Bu ise iki şahsı iki zıt şeyle sorumlu tutmak demektir.”³³⁸

Süyûtî, bu meseleye yer vererek müctehidin gerekliliğini gösterir. Şöyle ki iki müctehidin yaşadığı çekişmeyi gidermek için üçüncü bir müctehide ihtiyaç duyulması dahi müctehid gerekliliğini gözler önüne sermektedir.

9-İctihad Şartlarını Taşıyan Bir Çocuk Hakkındaki Görüş Ayrılıkları: Burada Kadı Hüseyin Merverrûzî'nin (ö. 462/1069) kendisine yöneltilen bir soruya verdiği cevap ele alınmaktadır. Kadı Hüseyin'e “İctihad şartları için gerekli olan ilimleri tahsil eden bir çocuğun Fâtiha sûresini öğrenmeden buluğa ermesi halinde kadılık görevini üstlenmesi câiz midir?” diye bir soru yöneltilir. Kadı Hüseyin; bu durumdaki bir çocuğun Fâtiha'yi öğrenme yetisine sahip olduğunu dile getirerek bunun câiz olmadığını söyler. Nitekim

³³⁴ Süyûtî, *er-Red*, 221.

³³⁵ Hanefîler'e göre kinayeli lafızlar neticesinde gerçekleşen talâk bâin olur. Şâfîler ise lafızlar arasında herhangi bir ayırım yapmaksızın boşamanın ricî olduğunu kabul ederler. Boşamanın kinayeli lafızlarla olması durumunda sadece niyete itibar ederler, karineleri dikkate almazlar. Bk. Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*, 8/26; Bk. H. İbrahim Acar, “Talâk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/498.

³³⁶ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 356; Süyûtî, *er-Red*, 221-222.

³³⁷ Süyûtî ‘bir müctehidin hakemliği’ diye nakletmiştir. Ancak Gazzâlî'nin metninde ‘bir âlimin hakemliği’ ifadesi yer almaktadır.

³³⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 357; Süyûtî, *er-Red*, 222-223.

Fâtiha olmadan namaz sahih olmadığı için namazı olmayan kimsenin kadı³³⁹ olmasını da câiz görmez.³⁴⁰ Zerkeşî bir çocuğun ictihad aletlerini elde etmesini uzak bir ihtimal dâhilinde görse de mümkün olabileceğini söylemektedir.³⁴¹

İbn Berhân bir çocuğun müctehid olamayacağı yönünde ittifak olduğundan bahsetmektedir. Çocuğun buna güç yetiremeyeceğini söyler. Çünkü buluğa ermemiş çocuğun sözünün şeriat nazarında bir etkisi olamayacağından hareketle çocuğun görüşleri geçersiz kabul edilir. Görüşlerine önem verilemez. Bu durumu kâfirin şahitliğinin veya rivayetinin³⁴² kabul edilmemesi durumuna benzetmektedir.³⁴³

Süyûtî'nin bu meseleye yer vermesi şu şekilde ele alınabilir: Nitekim ictihad mertebesine erişmiş birinin Fâtiha'yı bilmemesi düşünülemez. Bu gerçekleşmesi zor bir durumdur. Bu meseleyi zikretmek "her asırda bir müctehidin bulunması gereklidir" düşüncesini delillendirmeye de bir fayda sağlamaz. O halde bu meselenin zikredilmesi "Fâtiha'yı bilmeyen bir çocuğun ictihad mertebesine erişmesi"nin gündeme gelmiş olmasını göstermek içindir. Sanki Süyûtî muhataplarına, "Çocuğun müctehid olup olmadığı tartışılırken herhangi bir dönemin müctehidsiz kalması nasıl kabul edilebilir?" demektedir.

Abdülkâhir el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) kadınların, cariyelerin ve kölelerin ictihad mertebesine ulaşmaları durumunda onların muhalefetine önem verileceğini, bir meselede muhalif görüş beyan ettikleri takdirde icmânın gerçekleşemeyeceğini söylemektedir.³⁴⁴ Çünkü köle olmak ve kadın olmak onların rivayetlerinin ve fetvalarının kabul edilmesine mani olmadığı gibi onların ihtilaflarının dikkate alınmasına da mani değildir. Buna delil olarak Hz. Âişe ve Hz. Peygamber'in diğer eşlerinin fetvalarına sahâbîlerin müracaat etmelerini göstermektedir. Tâbiînin de azat

³³⁹ Kadının hâkimliği konusundaki tartışmalar için bk. Bekir Karadağ, "İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği", *Şarkiyat* 10/2 (30 Mayıs 2018), 690-707.

³⁴⁰ Süyûtî, *er-Red*, 223.

³⁴¹ Süyûtî, *er-Red*, 223.

³⁴² Bir kimsenin rivayetinin ve şahitliğinin kabul edilmesi; teklif, Müslümanlık, adalet ve zabt hususunda ortaktır. Ancak bu dört husus dışındaki hürriyet, erkeklik, görme, akrabalık, sayı ve düşmanlık gibi hususların rivayete değil, şahitliğe etkisi bulunmaktadır. Çünkü rivayetin hükmü geneldir. Herhangi bir kişiye özel olamaz. Dostluk, akrabalık vs. gibi hususlar rivayete etki etmez. Bu sebeple çocukların babasından rivayette bulunması mümkün görülmektedir. Gözleri görmeyen bir kimsenin rivayeti kabul edilirken, şehâdeti kabul edilemez. Zira rivayette şart olan sağlam ezberdir. Rivayet ve şahitlik ilişkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bk. Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 1/239-240.

³⁴³ Süyûtî, *er-Red*, 223-224.

³⁴⁴ Gazzâlî de eserinde çocuğun ve kölenin rivayeti konusuna yer ayırmıştır. Bk. Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 1/232.

edilmeden önce İbn Ömer'in âzatlısı Nâfi' ve İbn Abbas'ın âzatlısı İkrime'nin fetvalarını aldıklarını ifade etmektedir.³⁴⁵

İbnu'r-Rif'a ise konuya başka bir açıdan yaklaşmaktadır. Ona göre ictihad *farz-ı kifayedir* ve bu farziyetin muhatabı hür ve zeki erkeklerdir. Kadınlar, köleler, zihinsel kapasitesi yeterli olmayanlar ve geçimini temin edemeyecek kadar fakir olanlar bu farziyetle yükümlü değildirler. Kadın ve kölenin ictihadla mükellef olması konusunda iki görüş vardır: Birincisi; onların fetvalarının kabul edilmesi sebebiyle bu yükümlülükten muaf olmadıklarıdır. İkincisi; onların kazâ vazifesini üstlenememesi sebebiyle bu yükümlülükten muaf tutulmalarıdır.³⁴⁶

10-Fetva Verme Konusunda Müctehidin Meşhur Olması Şart Değildir: Bu bölümde, müctehidlikte şöhret sahibi olmanın değil şartları haiz olmanın daha önemli olduğu beyan edilmektedir. Zerkeşî'nin naklettiğine göre usulcüler, müctehidin fetva verme konusunda meşhur olmasını şart koşmamışlardır. Çünkü bu konuda dikkate alınacak husus, müctehidin meşhur olması değil ictihad vasfını taşıyor olmasıdır. Herhangi bir mezhebe bağlı olması da şart koşulmamıştır. Aksine kişinin müctehid olduğu bilindiği takdirde görüşü de makbul olarak kabul edilir.³⁴⁷

11-İcmânın Kurulmasını İmkânsız Kabul Edenlerin Görüşü: Bu bölüm müctehidlerin bir araya gelmelerinin zorluğuna binaen icmânın gerçekleşmeyeceği görüşünde olan Nazzâm'ın şüphesi hakkındadır. Nitekim icmânın gerçekleşmesini mümkün görmemek beraberinde müctehidin yokluğu düşüncesini de zihne getirmektedir. Süyûtî öncelikle icmânın gerçekleşmesini mümkün görmeyen kimselerin görüşüne yer vermiştir. Ardından Gazzâlî'nin görüşüne yer verip bu düşüncenin hatalı olduğunu göstermeye çalışmıştır.

Gazzâlî Nazzâm'ın icmânın kurulmasını imkânsız gördüğünden bahseder. Çünkü Nazzâm İslam dünyasında farklı bölgelerdeki birçok müctehidin bir araya gelmesini mümkün görmez. Farklı yerlerdeki müctehidlerin hepsinin görüşünü almak mümkün olmadığı için de icmânın kurulamayacağını düşünmektedir.³⁴⁸

Gazzâlî *Müstasfâ*'da, icmânın bilinme imkânı bahsinde icmâyâ katılan kimselerin

³⁴⁵ Süyûtî, *er-Red*, 224.

³⁴⁶ Süyûtî, *er-Red*, 49-50.

³⁴⁷ Süyûtî, *er-Red*, 226.

³⁴⁸ Süyûtî, *er-Red*, 226-227.

farklı bölgelerde olması hasebiyle buna kimlerin nasıl muttali olabileceğini şu şekilde açıklamaktadır: Ona göre, icmâya katılan kimselerin sayısı görüşme imkânı olabilecek düzeyde ise onlarla yüz yüze görüşme yoluyla görüşleri öğrenilebilir. Şayet her biriyle görüşmek mümkün değilse bir kısmının görüşleri görüşme yoluyla bir kısmının görüşleri ise kendilerinden mütevâtir yolla ulaşan haberler aracılığıyla bilinebilir.³⁴⁹

İcmâya katılması gereken ictihad ehlinde birinin Rum beldelerinde ve kâfirlerin elinde esir olması durumunda bile görüşüne müracaat edilerek öğrenme imkânı bulunduğunu ifade eder. Uzak bölgelerdeki müctehidlerin görüşlerinin nakledilebileceği gibi esir durumunda olanların görüşlerinin de nakledilebileceğini söyler. Gazzâlî'ye göre bunun rivayet yoluyla bilinmesi mümkündür.³⁵⁰

12-Mezheplerin Hâkimiyeti Değişkendir: İbn Berhân, Allah'ın mezhepleri ve görüşleri dönüşümlü ve değişken kıldığından bahsetmektedir. Bu da şu demektir ki her dönemde kalplerin meylettiği bir mezhep vardır ve insanlar ona yönelir. Süyûtî bu kısımda sadece İbn Berhân'dan bir nakilde bulunmuştur. Ardından da herhangi bir değerlendirme yapmamıştır. Süyûtî'nin bu bölümü açması ve sadece İbn Berhân'ın görüşünü nakletmesi, bu ibareleri güzel ve faydalı bulduğu için olabilir.³⁵¹

13-Takıyyüddin es-Sübkî'nin (ö. 756/1355) Mutlak Müctehid Olduğuna Dair İttifak: Süyûtî, Takıyyüddin es-Sübkî'nin mutlak müctehid olduğuna dair âlimlerin ittifak ettiklerinden bahseder. İbnü'n-Nakîb el-Mısrî (ö. 769/1368) bir grup âlimle Mekke'de iken oturduklarını ve dört imamdan sonra bu zamanda bu dört mezhebin her birinin usulüne vâkıf bir müctehidin gelmesi için dua ettiklerinden bahsetmektedir. O müctehidin mezhepler arasındaki görüş ayrılıklarını dikkate alarak tek bir mezhep kurması ve insanların ona ittibâ etmesi için Allah'a niyazda bulduklarını nakleder. Bu sözlerin ardından ise bu mertebeye erişen kişinin Takıyyüddin es-Sübkî'den başka biri olamayacağı hakkında ittifak ettiklerini bildirir.³⁵²

14-Müctehidin İctihad Faaliyeti Esnasında Delilleri Tertibi: Bu bölüm müctehidin ictihad faaliyetinde bulunurken deliller arasında gözettiği tertip hakkındadır. Gazzâlî deliller arasında gözetilmesi gereken sırayı İmam Şâfî'den nakilde bulunarak

³⁴⁹ Süyûtî, *er-Red*, 228.

³⁵⁰ Süyûtî, *er-Red*, 228.

³⁵¹ Süyûtî, *er-Red*, 229.

³⁵² Süyûtî, *er-Red*, 230; Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 55.

açıklamaya çalışmıştır. Şâfiî, kendisine bir mesele yöneltilen kimsenin önce Kitâb'ın nassına müracaat etmesi gerektiğini ifade eder. Eğer orada yoksa mütevâtir haberlere sonra da âhâd haberlere bakmasını gerekli görür. Eğer burada da yoksa kıyasa yönlendirmeksizin Kur'an'ın zâhir ifadelerine bakmasını ister. Şayet zâhir bir lafız bulunursa onu tahsis eden kıyas ya da haberi vahidin olup olmadığını araştırmasını gerekli görür. Onu tahsis eden bir kayıt yoksa o zâhir lafızla hüküm vermesi gerektiğini ifade eder. Kitap ve Sünnet'te bir lafız yok ise o meseleye dair serdedilen görüşlere bakılmasını ister. Eğer üzerinde icmâ vuku bulmuş bir mesele var ise icmâyâ tabi olunması gerektiğini değilse kıyas yapılmasını uygun görür.³⁵³

Gazzâlî, İmam Şâfiî'nin zikrettiği bu sırayı değerlendirirken icmânın mütevâtir ve âhâd haberden sonra zikredilmesine dikkat çekmektedir. İcmâ pratik anlamda daha önce başvurulmuş bir kaynak olmasına rağmen Sünnet'in değeri itibarıyla onun ardından zikredilmiştir. Nitekim icmânın kaynağı da Kur'an ve Sünnet'tir.³⁵⁴

Gazzâlî, Şâfiî'nin öncelikle küllî kaideleri dikkate aldığını, küllî kaideleri cüzî kaidelere takdim ettiğini ifade eder. Buna örnek olarak da Şâfiî'nin taş, sopa vb. aletle birini öldüren katilin durumundan³⁵⁵ bahsettiğini nakleder. Şâfiî bu meselede kıyası uygulamamayı tercih etmiştir. Çünkü kıyas yapıp kisası düşürmek caydırıcılığı yok etmiş olmaktadır.³⁵⁶ Gazzâlî *Müstasfâ*'da ise kendi görüşünü şu şekilde açıklamıştır:

“Müctehid ilk olarak icmâyâ bakmalıdır. Eğer araştırdığı meseleyi icmâda bulursa Kitap ve Sünnet'ten araştırmasına gerek yoktur. Çünkü Kur'an ve Sünnet neshi kabul eder ancak icmâ neshi kabul etmez. Şayet Kitap ve Sünnet'te olan bir meselenin hilafına bir görüş hakkında icmâ vuku bulduysa bu durum Kitap ve Sünnet'teki meselenin neshedildiğine kesin bir delildir. Çünkü “Ümmet hata üzere birleşmez.” hadisi bunu göstermektedir.³⁵⁷ Müctehid daha sonra Kitap ve mütevâtir Sünnete bakmalıdır. İki de kesin bilgi ifade etmesi hasebiyle dereceleri birdir. Kitap ve Sünnet'in herhangi birinin neshedici durumu olması hariç birbiriyle çelişmesi söz konusu olamaz. Müctehid, Kitap ve mütevâtir Sünnet'te araştırdığı meseleyi bulursa onu alır. Daha sonra Kitap'ın içerisindeki umum ve zâhir lafızlara bakar. Sonra umum lafızları tahsis eden haberi

³⁵³ Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, 575; Süyûtî, *er-Red*, 230.

³⁵⁴ Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, 576.

³⁵⁵ Metinde “el-katlü bi'l-müsakkal” ibaresi geçmektedir. Bu ise taş, sopa vb. aletlerle olan cinayeti ifade eder. Ebû Hanîfe “el-katlü bi'l-muhadded” olan bıçak, kılıç vb. kesici aletlerle olan cinayetlerde kısas cezası hükmünü; “el-katlü bi'l-müsakkal” olan taş, sopa vb. aletlerle olan cinayetlerde ta'zîr cezası hükmünü verir. İmam Şâfiî ise “el-katlü bi'l-müsakkal” olan cinayet türünde de kısas cezasını uygun görür. Çünkü ona göre kıyası işleterek kısası kaldırmak caydırıcılığı yok etmiş olur. Ebû Yusuf ile İmam Muhammed de bu konuda İmam Şâfiî gibi düşünmektedir. Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsûṭ* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993), 26/122; Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübedî* (İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye, ts.), 4/158-159; Abdülkerîm b. Muhammed el-Lâhim, *el-Matla'u ale dekkâik zêdi'l-müstekna' "fikhu'l-cinâyât ve'l-hudûd"* (Riyad-Suudi Arabistan: Dâru Künûz İşbîliyye, 2011), 1/41-43.

³⁵⁶ Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, 576; Süyûtî, *er-Red*, 230-231.

³⁵⁷ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 374-375.

vahid ve kıyasın olup olmadığına bakar. Şayet varsa hangisinin öne geçirilmesi gerektiği ile ilgili hususu daha önce zikretmiştik. müctehid nas veya zâhir bir lafız bulamazsa nasların kıyasına bakar. Şayet iki kıyas, iki haber-i vâhid, iki umum aralarında çatışırsa onların arasında tercih yapabilmek için yol arar. Eğer bu çatışan iki lafız müctehid yanında nispeten eşit düzeyde ise bir görüşe göre müctehidin kararsız kalması bir görüşe göre de muhayyer kalması söz konusudur.³⁵⁸

Süyûtî, Gazzâlî'nin düşüncesini aktardıktan sonra Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin eserine atıfta bulunur. Şîrâzî, bir mesele hakkında hüküm verilirken deliller arasında gözetilmesi gereken tertibi şu şekilde zikreder:

- Öncelikle onun hükmünü nasda ve âlimlerin icmâsında arar. Bunlarda meselenin hükmüne delalet eden bir şey bulursa onunla hükmetmesi, bulamaz ise asıllara³⁵⁹ ve kıyasa yönelmesi gerekir.³⁶⁰
- Nassın illetini aramaya başlar. Şayet illet-i mansûsa bulursa onunla amel eder. Nassın zâhirinde bulamazsa mefhuma yönelir, mefhumda da bir şey bulamaz ise hükme delalet eden bütün vasıfları tek tek ya da topluca inceler.
- Bu inceleme sonucunda bir şey bulursa hükmü ona bağlar. Eğer hükme delalet eden benzer illetler (eşbâh) bulamazsa hükmün asla mahsus olduğunu geçişli olmadığını anlar.³⁶¹

15-Allah Teâlâ'nın Her Yüzyılda Bir Müceddid Göndereceği Yönündeki Hadis

Hakkında Görüşler: Bu bölüm Hz. Peygamber'in "*Allah (c.c.) bu ümmete her yüz yılın başında dinini yenileyecek birisini (müceddid) gönderecektir.*" hadisi üzerine bina edilmiştir. Süyûtî burada bazı hadis şârihlerinin bu hadis üzerindeki açıklamalarına yer verir. Müceddidin birden fazla olabileceğini dile getiren âlimler olduğunu söyler. Bazıları her yüz yılın başında gönderilecek kişiyi bir kişi ile sınırlandırmaz ve ümmetin faydası adına birçok kişinin bu işi üstelenebileceğini söylemektedirler.

Ülü'l-emrin, hadis âlimlerinin, kurrânın, vâizlerin ve zâhidlerin İslam dinine faydaları ayrı ayrı alanlardadır.³⁶² Devlet adamlarından adalet, eşitlik ve şeriat kanunlarını yürütme açısından faydalanılır. Hadis âlimlerinden ise şeriatın delilleri olan hadislerin zabtı yönünden faydalanılır. Vâizlerden takvaya ve dünyaya zâhid

³⁵⁸ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 375; Süyûtî, *er-Red*, 232-233.

³⁵⁹ Asıldan maksat Kitap ve Sünnet'ten nasla sabit olan hükümlerdir. Burada illet müfred ya da mürekkeb; mansusa ya da müstenbata olabilir. Bu hükümlerin her biri "ası" diye isimlendirilir. Bu isimlendirme izafidir. Bk. Süyûtî, *er-Red*, 234.

³⁶⁰ Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-Şîrâzî, *el-Lüma' fi uşûli'l-fikh* (b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 124.

³⁶¹ Şîrâzî, *el-Lüma' fi uşûli'l-fikh*, 124; Süyûtî, *er-Red*, 234-236.

³⁶² Süyûtî, *er-Red*, 236-237.

kalabilmeye teşvik etme açısından faydalanılır. Her birinin sağladığı yarar ayrı ayrıdır. Ancak müceddidi yararlılık açısından değerlendirirsek hepsinin verdiği birçok faydanın tek bir kişi de bulunduğunu gözlemleyebiliriz. Çünkü müceddid bütün alanlarda ileri seviyede olmalıdır.³⁶³ İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210) her yüz yılın başında gönderilmesi beklenen müceddidin bu alanların hepsini kendinde toplayan bütün alanlara vâkıf birinin olması gerektiğini düşünür. Bununla birlikte tecdidin *farz-ı kifâye* olması dolayısıyla tecdidin birden fazla kişi tarafından gerçekleşebileceğini dile getirir.³⁶⁴

16-Meşhur Fıkıh Mezheplerine Bağlı Olanların Tasnifi: Bu bölüm Rafî ve Nevevî'ye göre meşhur fıkıh mezheplerine müntesip olanların sınıflandırılmasını beyan eder. Nevevî ile Rafî; Şâfiî, Hanefî ve Mâlikî mezhebine müntesip olanları üç sınıfa ayırmışlardır:

- Avam.
- İctihad rütbesine erişenler: Müctehid, müctehidi taklid edemeyeceğine göre onlar bir mezhebe nispet edilmişlerdir. Çünkü onlar icthad etme ve delilleri kullanmadaki metotları sebebiyle bağlı oldukları mezhebe nispet edilmişlerdir. Onların yapmış olduğu icthad müntesip oldukları mezhebin görüşleriyle uyum arz eder. Bazen aykırı fetvaları olmuş olsa da bu aykırı fetvaları onları mezhep dışına çıkarmış olmaz.
- Mütevassitûn (orta grup): Onlar şeriatta icthad rütbesine ulaşmamış olanlardır. Çünkü onlar fıkıh konularında bir imamın usulü üzeredirler. İmamın görüş beyan etmediği meseleler hakkında kıyası mümkün görürler.³⁶⁵

İmam Nevevî ile İmam Rafî'nin bu sınıflandırmasını göz önüne aldığımızda şunları söyleyebiliriz ki onlara göre belli bir mezhebe bağlı müctehidin icthad rütbesine erişmiş olması mezhebe mensubiyetine engel teşkil etmez.

Nitekim Süyûtî; Müzenî (ö. 264/878), İbn Süreyc (ö. 306/918), Muhammed b. Ali Kaffâl (ö. 365/796) ve Abdullah b. Ahmed Kaffâl (ö. 417/1026) gibi icthad yapabilecek rütbede olan kişilerin Şâfiî mezhebi üzerindeki tasarruflarının çok olduğuna dikkat

³⁶³ Süyûtî, *Takrîru'l-istinâd*, 59.

³⁶⁴ Görgün, "Tecdid", 40/236.

³⁶⁵ Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*, 11/101; Süyûtî, *er-Red*, 238; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusratî'l-müctehidîn*, 115.

çeker. Onlar Şâfiî mezhebinde tashih³⁶⁶ ve düzenlemelere girişmişlerdir. İstinbat ve tahrîc ederek tasarrufta bulunmuşlardır. Ayrıca onların müntesip oldukları mezheplerinin dışına itibarları az olmuştur. Onlar Şâfiî mezhebine tabi olduklarını, Şâfiî mezhebinin eserleriyle yetindiklerini, nurlarını o mezhepten aldıklarını itiraf etmişlerdir. Süyûtî'nin isimlerini zikrettiği müctehidlerin mezhep içerisindeki faaliyetlerini dile getirmesi bir mezhebe mensubiyetin müctehidliğe engel teşkil etmediğini göstermek içindir.³⁶⁷

17-Müctehid Olan Fakihin Müntesibi Olduğu Mezhebin Medresesinde Görev

Yapması Durumu: Süyûtî bir müctehidin belli bir mezhebe bağlı olan medresede görev alması durumunu geniş bir şekilde ele almaktadır. Bu meselede bir soru ekseninde gündeme gelir: “Müctehid o medresede kendi icthadları doğrultusunda mı yoksa bağlı olduğu kurumun mezhebi doğrultusunda mı hareket edecek?”

Süyûtî'ye göre “mutlak müntesip müctehid” ile “mukayyed müctehid”in şer'an bu görevi üstlenmeye hak sahibi olduğu noktasında âlimlerin ittifakı³⁶⁸ bulunmaktadır. Örneğin İmam Şâfiî'ye müntesip olan mutlak müntesip müctehid ile mukayyed müctehid icthad etmekle müntesip olmaktan çıkmazlar.

Süyûtî, “müstakil müctehidin” kaynağı beytülmal olmayan vakıfta görev üstlenemeyeceğini savunur. Bundan dolayı Sübkî, müstakil müctehidliğe ehil olmasına rağmen müstakil müctehidlik iddiasından imtina etmiş sadece mutlak müntesip müctehidlik iddiasında bulunmuştur.³⁶⁹ Çünkü müstakil müctehidin belli bir mezhebe bağlı olmaması gerekir. Müstakil müctehid olmak, belli bir mezhebe bağlı olan kurumda görev üstlenmeye engeldir. Diğer yandan o görevi üstlenip kendi icthadları doğrultusunda hareket ederek bağlı olduğu kurumun mezhep görüşleri dışına çıkmak da

³⁶⁶ Mezhep âlimleri tarafından yapılan bazı belirleyici nitelermeler nakledilen görüşlerin tercihinde belirleyici olmaktadır. Bu nitelermelere “tashih lafızları” denilmektedir. Bu lafızlara örnek olarak şu lafızları zikredebiliriz: “*aleyhi 'l-fetvâ, bihi yüftâ, bihi ne 'huz, aleyhi 'l-i 'timâd, aleyhi amelü 'l-yevm, aleyhi amelü 'l-ümmet, huve 's-sahîh, huve 'l-esah, huve 'l-ezhar, huve 'l-muhtâru fi zamâninâ, fetvâ meşâyihina, huve 'l-eşbeh, huve 'l-evceh*”. Bu lafızlar tashihte teâruz edildiğinde kolaylık sağlamaktadır. Örneğin bir mesele hakkında iki âlimin farklı lafızlar kullandığını farz edelim. Biri *es-sahîh budur*; diğeri *el-esah budur* demiş olsa *es-sahîh* diyenin görüşünü almak *el-esah* diyenin görüşünü almaktan evlâdır. Bk. Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilâzîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Hanefilerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi resmi 'l-müftî*, çev. Şenol Saylan (İstanbul: Klasik Yayınları, 2016), 226.

³⁶⁷ Süyûtî, *İrşâdü 'l-mühtedîn ilâ nusrati 'l-müctehidîn*, 115.

³⁶⁸ Süyûtî bu meseleye yer vererek müctehid tasnifi yaparken gözettiği ayrıma diğeri âlimlerin de işaret ettiğini göstermektedir.

³⁶⁹ Süyûtî, *İrşâdü 'l-mühtedîn ilâ nusrati 'l-müctehidîn*, 114.

üstlendiği görevin yerine getirilmemesi anlamına gelmektedir.

Süyûtî; Şâfiî âlimlerden İbn Cerîr Taberî (ö. 310/923) hariç müstakil müctehidlik iddiasında bulunan bir kimse bulunmadığını dile getirir. Müctehid olduğunu iddia eden Şâfiî âlimlerin ise mutlak müntesip müctehidlik iddiasında bulduklarını söyler. Bundan dolayı o müctehidler Şâfiî fukaha tabakalarında zikredilmiştir. Ancak İbn Cerîr'in bu iddiası onun Şâfiîlerden sayılmasına engel olmuştur.³⁷⁰ Dolayısıyla şunu söyleyebiliriz ki Şâfiî tabakasından olup müctehidlik iddiasında bulunan âlimler, müstakil müctehid değil mutlak müntesip müctehiddir.³⁷¹

İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350), bazı mukallidlerin Hanbelî mezhebine vakfedilmiş bir medresede İbn Teymiyye'nin tedrisat faaliyetinde bulunmasını kabul etmediklerini, müctehidlik iddiasında bulunan bir kimsenin kendilerinden olmadığını söylediklerini nakleder. İbn Teymiyye ise onların bu sözlerine “*Hanbelî mezhebinin görüşlerinden bilgime göre aldığımı alıyorum. Onu taklid etmiyorum.*” diye karşılık vermiştir.³⁷² Ardından İbn Kayyim el-Cevziyye mezhep imamlarına müntesip olup onların görüşleri dışında görüşler benimseyen âlimlerden söz eder. Mesela birçok konuda muhalefet etmiş olsalar da Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed'in Ebû Hanîfe'ye olan bağlılıkları, Ebû Hanîfe'yi taklid edenlerin bağlılıklarından daha üstündür.³⁷³

Süyûtî eski zamanlarda müctehidlerin belli bir mezhebe bağlı medreselerde görevler aldıklarını zikreder. Şâfiîler için medrese yaptıran ilk kişinin Vezir Nizâmülmülk'ün olduğu eserinde geçmiştir. Onun yaptırdığı ilk medrese hicrî 457 yılında inşa edilen Bağdat'taki Nizâmiye Medresesi'dir ve Nizâmülmülk bu medreseyi Şâfiîlere vakfetmiştir. Vakfeden kişinin kararıyla o medresede eğitimi üstlenen ilk kişinin ise İbnü's-Sabbağ (ö. 477/1084) olduğu zikredilir. İbnü's-Sabbağ, Sübkî'nin eserinde mutlak müctehid olarak vasıflanmıştır.³⁷⁴

Sonra vezir Nizâmülmülk Nişâbur'da bir medrese daha inşa ettirir ve Nizâmiye Medresesi olarak isimlendirir. Aynı şekilde bu medreseyi de Şâfiîlere vakfeder. Bu medresede vezirin kararıyla görev üstlenen ilk kişi Cüveynî'dir. Onun hakkında Sübkî

³⁷⁰ İbn Cerîr önceleri Şâfiî mezhebine mensup iken müctehid olduğunu ileri sürdükten sonra Cerîriyye (Taberiyye) mezhebi ile anılmıştır. Bk. Mustafa Fayda, “Taberî, Muhammed B. Cerîr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/315.

³⁷¹ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 114-115.

³⁷² Süyûtî, *er-Red*, 240.

³⁷³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbelî ibn Kayyim el-Cevziyye, *İ'lâmü'l-muvaqqâ'in 'an rabbi'l-âlemîn*, thk. Muhammed Ecmel el-İslâhî - Muhammed Üzeyr Şems (Beirut: Dâru İbn Hazm, ts.), 3/109; Süyûtî, *er-Red*, 240-241.

³⁷⁴ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 116.

görüşlerini dile getirinceye kadar, Cüveynî'de bir grup tarafından mutlak müctehidlik ile vasıflanmıştır.³⁷⁵ İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284) “*İmâmü'l-Haremeyn müctehidlerin nezdinde büyük bir öneme sahipti. Şâfiîlere vakfedilen medreselerin ilki bu iki medresedir. Orada görev üstlenen ilk kişi müctehid olarak nitelenen Cüveynî'dir.*” ifadelerini kullanmaktadır.³⁷⁶

Süyûtî, Şâfiî medreselerinde eğitim veren birçok müctehidi ardı ardına zikretmeye devam eder. Bu minvalde Süyûtî'nin zikrettiği diğer bir isim Gazzâlî'dir. Zira o, *el-Münkız*'da müctehidlik iddiasında bulunmuş ve beşinci asrın başında gönderilen müceddid âlim olduğuna işaret etmiştir.³⁷⁷ Tâceddin es-Sübkî, Gazzâlî'nin önce Bağdat'taki sonrasında ise Nişâbur'daki Nizâmiye medreselerinde eğitim için görevlendirildiğini ve bu iki medresede aynı anda görev yaptığını dile getirmiştir.³⁷⁸

İzzeddin b. Abdüsselâm (ö. 660/1262) kendi eserinde müctehidlik iddiasında bulunan bir âlimdir. İbnü'r Rif'a, İbn Dakîkul'îd, Sübkî, Zehebî, İbn Kesîr ve Ezraî de onu mutlak müctehid olarak nitelendirmişlerdir. Süyûtî, İzzeddin b. Abdüsselâm'ın da medreselerde görev üstlenmiş olan bir müctehid olduğunu zikretmektedir.³⁷⁹

Medreselerde görev üstlenen müctehidlerden bir diğeri de Takıyüddin İbn Dakîkul'îd'dir. İbn Dakîkul'îd, müctehidlik iddiasında bulunduğunu eserlerinde bizzat dile getirmiştir. Safedî (ö. 764/1363) ise onun şu sözünü nakletmiştir: “*Benim ictihadlarım ile Şâfiî'nin ictihadları arasında iki mesele haricinde uygunluk vardır.*” İbnü'r-Rif'a ile Ebû Hayyân da onu mutlak müctehid olarak nitelendirmektedirler. İbn Rüşeyd (ö. 721/1321), Tâceddin es-Sübkî, Lisânüddin İbnü'l-Hatîb (ö. 776/1374-75), Ca'fer b. Sa'leb Üdfüvî (ö. 748/1347) gibi âlimler de onu müctehidlikle vafeden kimselerdendir.³⁸⁰

Süyûtî, İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)'nin Şâfiîlere ait birçok medresede görev üstlendiğini eserinde zikreder. O, Şâfiî mezhebinin eğitimine tahsis edilmiş olan İmam Şâfiî'nin türbesine yakın Salâhiyye Medresesi, Fadiliyye Medresesi ve diğer medreselerde görev almıştır.³⁸¹

Süyûtî, İbnü'z-Zemlekânî'yi (ö. 727/1327) Zehebî ve Sübkî'nin mutlak müctehid olarak nitelendirdiklerinden bahsetmektedir. İbnü'z-Zemlekânî Şâfiî mezhebinin

³⁷⁵ Sübkî'nin Cüveynî hakkındaki ifadeleri şu şekildedir: “*İmâmü'l-Haremeyn özellikle el-Burhân'da ne Eş'arî ne de Şâfiî mezhebine bağlıdır. Çünkü (bu eserde) kendi görüş ve ictihadlarına göre konuşmaktadır.*” Bk. Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfiî'yyeti'l-kübrâ*, 5/192.

³⁷⁶ Süyûtî, *er-Red*, 304; Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 117.

³⁷⁷ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 117.

³⁷⁸ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 117.

³⁷⁹ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 117-118.

³⁸⁰ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 118.

³⁸¹ Süyûtî, *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*, 119.

eğitimine tahsis edilmiş olan Dimaşk'taki birçok medresede görev üstlenmiştir. Bunlardan bazıları eş-Őamiyyet'l-Berrniyye, ez-Zhiriyyet'l-Cevvniyye, er-Ravahiyye medreseleridir.³⁸² Aynı Şekilde Sbk ile Bulkn'nin de Őf medreselerinde görev aldıklarını söylemektedir.

Syt bu isimleri vermekle yetindiğini, zikrettiği kişilerin konumunda olan daha birçok kişinin bulunduğunu ancak bölümün uzaması endişesi taşıdığından dolayı bu isimleri zikretmediğini ifade etmektedir.³⁸³ Syt'nin zikretmiş olduğu limlerin bazıları bizzat kendileri müctehidlik iddiasında bulunmuştur. Bazılarının müctehid olduğunu ise bu durumu bildiren diğer kimselerin ifadelerindenrenmekteyiz. Bununla birlikte bir mezhebe bağlı olan medreselerde birtakım görevler de stelendiklerine vurgu yapmaktadır. Syt bu meseleye yer vererek *müstakil-gayr-i müstakil müctehid* ayrımınınnceki dönem limlerinin zihin dünyasında var olduğunu, belli bir mezhebe bağlı medreselerde görev alan gayr-i müstakil müctehidlerin varlığından hareketle müctehidlerin medreselerde görev alabileceğini göstermek ister.³⁸⁴

18-Müctehid Hkimin Hükümlerinde Müntesibi Olduğu İmamın Rolü: Bu bölümde mezhep imamına müntesip olan bir müctehid hkimin hüküm verirken o imamın sözüne bağlı kalmasına gerek olmadığı açıklanmaktadır. Mverd Őf mezhebine mensup bir hkimin icthad yapabilme yetisine sahip oluncaya kadar İmam Őf'nin görüşleri doğrultusunda hüküm vermesi gerektiğini ifade eder. İctihad edebilme yetisine sahip olunca ise Eb Hanfe'nin görüşleriyle amel edebileceğini söyler. Herhangi bir mezhebe mensup hkimin mezhep imamını taklid etmesinin ciz olmadığını, mensubu olduğu mezhebin görüşüne muhalif bir görüş de olsa kendi icthadına göre amel etmesi gerektiğini söyler.³⁸⁵

19-Şer'i Hükümlerin İstinbat Aşamaları: Bu bölümde hükümlerin kaidelerini istinbat ederken anlama düzeyinde geçirilen mertebeler ele alınmaktadır. Tceddin es-Sbk bu mertebeleri  nev'i olarak zikretmiştir:

- Birinci nev': Bir kimseye herhangi bir mesele zikredildiğinde o meselenin benzerine zihninin hemen intikal etmesidir. Şayet o hafızasındaysa onu hatırlar ve o mesele ile

³⁸² Syt, *İrşd'l-mhtedn il nusratı' l-mctehidn*, 119.

³⁸³ Syt, *İrşd'l-mhtedn il nusratı' l-mctehidn*, 119.

³⁸⁴ Syt, *er-Red*, 241.

³⁸⁵ Syt, *er-Red*, 241.

aralarında çağrışım yapar. Yani zeki bir fakihin bir kaide ve o kaideden ortaya konan fūrû meseleleri duyduğunda o meselenin benzerlerini zihninin hemen algılamasıdır. Bu aşamayı istinbat çeşitleri arasında en alt derece olarak kabul etmektedir.³⁸⁶

- İkinci nev’: Parlak fikirlere sahip birinin şeriattan kaideler çıkarması, o kaidelere farklı fūrû meseleleri ekleyebilmesi, fūrûnun cüzlerinden de zabıtlar (özel kaideler) çıkarabilmesidir. Bu aşamayı ise istinbatın en üst derecesi olarak zikretmektedir.³⁸⁷
- Üçüncü nev’: Bir kimsenin herhangi bir meselede; âyet, hadis veya imamının görüşlerine dayanarak Allah’ın kendisine vermiş olduğu anlama kabiliyeti nispetinde hükümler çıkarabilmesidir. Bu aşamayı zikredilen iki aşamanın arasında orta derece olarak görür. Bu nev’i zikrettikten sonra ise İbn Dakîkul’îd’in başkalarının erişemediği yetkinlikle hadislerden hükümler elde ettiğini zikretmektedir.³⁸⁸

20-İctihadın Gerekerinden Sadece Birini Taşımayan Bir Kimsenin Farklı Görüş

Savunması: Bu bölüm bir kimsenin icthad için gereken aletlerin sadece birine sahip olmaması halinde icmâda aykırı bir görüş sunarsa onun görüşünün muteber kabul edilip edilmeyeceği hakkındadır. Zerkeşî “Bir kimsenin icthad için gereken ilimlerin sadece birine vâkıf olmaması durumunda onun görüşünün önemszenmesi gerekli midir?” diye bir soruya eserinde yer vermektedir. Ardından Kur’an ve Sünnet ilimlerine hâkim olmasıyla beraber lugat ya da tefsir ilminde noksan olan birinin icmâya aykırı görüşü itibara alınıp alınmayacağı meselesini ele almaktadır. İbn Berhân’a göre, Bâkılânî (ö. 403/1013) haricinde birçok âlim, bu meselede zikredilen kimsenin icmâa aykırı sözünün önemszenmeyeceğini kabul eder. Zerkeşî de bu konuda İbn Berhân gibi düşünmektedir.³⁸⁹

21-İctihad Şartlarının Sadece Birini Taşımayan Kimsenin İctihad Meclisinde

Bulunması: Bu bölüm, icthad şartlarından birini taşımayan kimsenin icthad meclisine getirilmesinin yükümlülüğü hakkındadır. İbn Berhân, icthad ehliyeti için gerekli ilimlerden sadece birini haiz olmayan bir kimsenin icthad meclisine getirilmesinin

³⁸⁶ Süyûtî, *er-Red*, 242.

³⁸⁷ Süyûtî, *er-Red*, 242-243.

³⁸⁸ Süyûtî, *er-Red*, 243.

³⁸⁹ Zerkeşî, *el-Bahrü’l-muḥîṭ fî uşûli’l-fikh*, 6/428; Süyûtî, *er-Red*, 243-244.

gerekli olup olmadığı hakkında bir meseleye yer vermektedir. Âlimler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları o kimsenin meclise getirilmesini gerekli görür. Zira onun icmâya aykırı görüşü önemsenmese dahi usulde hâkim olduğu başka konulara müracaat edilmesi ve görüşünden yararlanılması mümkündür. Çünkü sahâbenin bu yönde uygulaması mevcuttur. Nitekim icthad meclisine İbn Abbas gibi küçük yaşlardaki sahâbiler getirilmekteydi.³⁹⁰ Bazı âlimler ise o kimsenin meclise getirilmesinin gerekli olmadığı görüşüne sahiptirler. Çünkü onlar İbn Abbas gibi küçüklerin icthad meclisine getirilmiş olmasını terbiye metodu ve icthad yolunun öğretilmesi kabilinden kabul ederler. İbn Abbas'ın icthad rütbesini haiz olması sebebiyle orada bulunduğunu söyleyenler de vardır.³⁹¹

22-İcmâda Görüş Birliği Meselesi: Bu bölümde herhangi bir meselede tek bir müctehidin bile muhalif görüş beyan etmesiyle icmânın gerçekleşmeyeceği ele alınmaktadır. İbn Berhân, herhangi bir meselede tek bir müctehidin diğerlerinin görüşüne muhalif bir görüşü olsa o mesele hakkında icmânın gerçekleşmeyeceği görüşüne yer verir. Tevâtür sayısına ulaşmış olan müctehidlerin herhangi bir meselede icmâ etmelerine rağmen bir kişinin bu icmânın aksine görüş beyan etmesine önem verilmeyeceği şeklindeki görüşü zayıf bulmaktadır. İbn Berhân bu görüşü doğru bulmaz. Çünkü o kimsenin çoğunluk karşısında yalnız kalması, çoğunluğun aceleci davranarak o zikri geçen kimse kadar derinlemesine düşünmemesi sebebiyle olabilir.³⁹² “Ama onlar da o kadar az ki!”³⁹³ “Çoğu önce gelip geçmişlerden; birazı da sonrakilerdendir.”³⁹⁴ meâlindeki âyetlerde azınlık olanlar övülmüş, doğruluğun ölçütünün çoğunluk olmadığı ifade edilmiştir.

23-Ebû Hanîfe'nin Ebû Yûsuf Hakkındaki Görüşü: Süyûtî'nin İbn Berhân'dan naklettiğine göre Ebû Hanîfe “Benim görüş beyan ettiğim hiçbir konu bulamazsınız ki Ebû Yûsuf da o konu hakkında görüş beyan etmiş olmasın.” demiştir. İbn Berhân'a göre bu durum Ebû Hanîfe'nin hayatta iken Ebû Yûsuf'un müctehidliğini onaylaması anlamına gelmektedir.³⁹⁵ Süyûtî bu söze yer verdikten sonra hiçbir açıklamada

³⁹⁰ Süyûtî, *er-Red*, 244.

³⁹¹ Süyûtî, *er-Red*, 244.

³⁹² Süyûtî, *er-Red*, 245.

³⁹³ es-Sâd 38/24.

³⁹⁴ el-Vâkıa 56/13-14.

³⁹⁵ Süyûtî, *er-Red*, 246.

bulunmamıştır.³⁹⁶ Ancak bu konu hakkında İbn Berhân'ın kendi eserinde birtakım açıklamaları bulunmaktadır. İbn Berhân, Ebû Yûsuf'un ilim, fazilet ve üstünlük bakımından konumu aşikârken hocasının onun için bu sözleri söylemesine anlam veremez. İbn Berhân “Ebû Yûsuf'un müctehidliği, yetkinliği gizli miydi ki hocası onu övmeye ihtiyaç duydu” diyerek bu söze olan taaccübünü dile getirir. Ebû Hanîfe'nin bu görüşü serdetmesini garip karşılamaktadır. Şayet bu söz gerçek ise Ebû Hanîfe'nin yaşça küçük talebelerine yol gösterme amacıyla bu ifadeyi kullandığı kanaatindedir. Ayrıca Ebû Hanîfe bu usulüyle yalnızca kendi usulünü göz önünde tutmak yerine kendi ashabının büyüklerinin görüşlerine, usullerine ve yöntemlerine de dikkat çekmek istemiş olabilir.³⁹⁷ Ebû Hanîfe'nin bu ifadesi, bir müctehidin ictihad şartlarını taşıyan başka birini müctehid olarak nitelemesinin bir örneğidir.

24-Şârii'in Tefekküre ve İctihada Yönlendirmesi: Allah Teâlâ'nın her şey için nas getirmek yerine insanları ictihada sevk etmeyi murad etmiş olması imkân dâhilindedir. İbn Berhân bu konuda şunları söyler: “Allah (c.c.) meydana gelen hadise ve olayların hükmü için nas getirmeye kadir iken bunu yapmamıştır. Ancak asıllara işaret eden naslar indirmiştir. İnsanları fîrû meselelerin hükümlerini ortaya koyabilmek için inceleme ve ictihada yönlendirmiştir.”³⁹⁸ Süyûtî her konuda nas olmadığı için ictihad faaliyetinin zannî olduğuna dolayısıyla da müctehidin bulunmasının zarurî olmasına işaret eden bir söze yer vermiştir.

25-Âlimin Bir Konu Hakkında Görüş Beyan Etmeden Önce Araştırma Yapmasının Önemi: Bir âlimin herhangi bir mesele hakkında derinlemesine araştırma yapana kadar “bilmiyorum” veya “şu şekilde biliyorum” diye görüş beyan etmesi câiz değildir. İmam Şâfiî müctehidin nazar faaliyetinde çaba göstermeden “bilmiyorum” ya da “şu şekilde biliyorum” tarzında bir cevap vermesinin uygun olmadığını söyler. Çünkü ona göre âlim avam gibi değildir. Âlim düşünmekle emrolunur. Ona “bilmiyorum” sözünü sarf etmesi yaraşmaz. İlmin çizdiği sınırlar dâhilinde din konusunda “bilmiyorum” demesi düşünülemez.³⁹⁹ Âlimin bilmeye, düşünmeye ve sorulara cevap bulabilme gayretinde bulunması ictihad faaliyetiyle direkt olarak

³⁹⁶ Ebû Hanîfe'nin sözünü incelediğimizde şunu söyleyebiliriz: Mutlak bir müctehid kendi döneminde müctehidlerin var olduğuna işaret etmiştir. Ayrıca mutlak bir müctehid kendisine intisap etmiş bir müctehidden bahsetmiştir. Süyûtî mezhebe bağlı müctehidlerin var olduğunu göstermek amacıyla bu meseleye yer vermiş olabilir.

³⁹⁷ Süyûtî, *er-Red*, 246.

³⁹⁸ Süyûtî, *er-Red*, 247.

³⁹⁹ Süyûtî, *er-Red*, 247.

ilişkilidir.

26-İctihadın Kıyastan Daha Umumi Bir Kavram Olması: Bu bölümde ictihadın kıyastan daha geniş anlama sahip olduğu ele alınmaktadır. Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083), bazı âlimlerin ictihad ile kıyası aynı gördüklerinden bahseder. Örneğin İmam Şâfiî'ye kıyasın mâhiyeti, ictihad ile kıyasın aynı şeyler mi yoksa farklı şeyler mi olduğu sorulunca ictihad ve kıyasın manaları bir olan iki ayrı isim oldukları şeklinde cevap verir. Zerkeşî, İmam Şâfiî'nin bu görüşünü kabul etmez. Çünkü Zerkeşî'ye göre ictihad, kıyastan daha kapsamlı bir kavramdır.⁴⁰⁰ Şîrâzî de ictihadın kıyastan daha genel olduğunu düşünmektedir. Çünkü ictihad, müctehidin yetkinliği nispetinde hüküm talep etmesidir. Dolayısıyla mutlakın mukayyede hamledilmesi, âmın tahsis edilmesi ve hüküm talebini gerektiren bütün çeşitler, ictihadın elde edilmesi kapsamına girmektedir. Bu zikredilen yöntemlerin bazısı ise kıyas değildir.⁴⁰¹

Mâlikî âlimlerden Kādî Abdülvehhâb bazı usul âlimlerinin ictihadın kıyastan ibaret olduğunu, bu iki kavramın isimleri farklı olsa da manalarının bir olduğunu ifade ettiklerini zikretmektedir. Ancak Kādî Abdülvehhâb, ictihadın kıyastan daha kapsamlı bir ifade olduğunu düşünmektedir. İctihad ve kıyasın farklı şeyler olduğunu göstermek için de bir hükmü bilme yolu olarak ikisinin de ayrı ayrı zikredildiğini nakleder. Örneğin bir meselenin hükmü hakkında “bu hükmü kıyas yolu ile bildik” ve “bu hükmü ictihad yolu ile bildik” denilmektedir. Şayet ikisi aynı şeyler olsaydı ikisinin ayrı ayrı cümlelerde zikredilmesine gerek olmadığını göstermek ister.⁴⁰² Dolayısıyla istidlâl kıyastan daha kapsamlı bir ifadedir, çünkü her kıyas içerisinde istidlâli barındırırken, her delil kıyas kapsamına girmez denilebilir.

Netice itibariyle kıyasın istinbat yollarından sadece biri olduğu, kıyas yapabilmek için illet birliği sağlayan naslara ihtiyaç duyulduğu söylenebilir. Ancak nasların sınırlı sayıda olması, ortaya çıkan problemleri çözebilmek için kıyas metodunun yeterli olmadığını gösterir. Nitekim ictihad faaliyeti ile meselelerin çözüme kavuşturulması sağlanır ve bu sebeple ictihada ihtiyaç duyulmaktadır.

27-Sahâbede Re'y ve Kıyasla Amel: Sahâbenin uygulamalarına bakıldığında birçok işlerinde re'y ve kıyasla amel ettikleri görülecektir. Sahâbe birçok işinde re'y ve kıyasa

⁴⁰⁰ Süyûtî, *er-Red*, 248.

⁴⁰¹ Süyûtî, *er-Red*, 248-249.

⁴⁰² Süyûtî, *er-Red*, 248-249.

başvurmuşlardır. Cüveynî, sahâbenin âlimlerinin birçok mesele hakkında ictihada başvurduklarını söylemektedir.⁴⁰³ Aynı zamanda Cüveynî, sahâbenin hükümleri re'y vecihlerine göre bina ettiklerini, hakkında hüküm olmayan bir konuyu hüküm olan bir konuya kıyas ettiklerini de sözlerine eklemektedir. Fetva ve hükümler incelemeye tabi tutulduğunda onda dokuzunun re'y ve istinbat yoluyla sadır olduğu, nas ve zâhir lafızlarla ilişkisi olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁴⁰⁴

28-Mukallidin İmanın İlim İfade Etmemesi: Bu bölümde mukallidlerin imanlarının ilim diye isimlendirilmeyeceği, güven duydukları itikatlarının ilme dönüşmeyeceği konu edilir. Süyûtî, bu meseleye mukallidin körü körüne taklidini eleştirme amacıyla yer vermiştir. Nitekim mukallidin taklid ettiği kişiye olan güveni şayet şiddetle bağlılık içeriyorsa onun tutumu doğru kabul edilmez. Onun güven duyması ilim kabilinden değildir. Bâkîllânî (ö. 403/1013) bu meseleyi soru cevap şeklinde ele alır. *“Mukallidlerin imanının ilim diye tesmiye edilmemesi nasıl mümkün olabilir, hâlbuki onlar imamlarının görüşünü şüphe duymaksızın güven içerisinde taklid ediyorlar”* diye bir soru yöneltildiğinde şu cevapla karşılık verir: *“Durum sizin bahsettiğiniz şekilde değildir. Mukallidlere inandıkları hususların delaleti hakkında soru yöneltilmiş olsa onların çoğundan haberdar değillerdir. Bu bilgiler konusunda şüpheye düşürülmeye çalışılsalar şüpheye düşerler. Taklid ettikleri şeye olan güvenleri de zayı olmuş olur.”*⁴⁰⁵ Bakîllânî, bir kimseye güven duymanın şiddetle bağlılıktan ve yalnızca ona sıkı sıkıya yapışmaktan ibaret olmadığını dile getirir.⁴⁰⁶

İbn Abdülber mukallidin ilmi olmadığı ve “âlim” diye de isimlendirilmeyeceği yönünde âlimlerin ittifakı olduğunu bildirir.⁴⁰⁷ Kādî Abdülvehhâb, taklidin ilim ortaya çıkarmayacağından bahsetmektedir. Çünkü taklid edilen görüşün hak olduğunu bilerek ve sıhhatine vâkıf olarak o görüşe uymak kişiyi mukallid dairesinden çıkarmaktadır. Taklid edilen görüşün sıhhatini bilmemek ise kişinin tabi olduğu görüşün hatasını fark edemeyeceğini gösterir ki bu da ilim ifade etmez. Dolayısıyla ona göre, ilim ortaya çıkması açısından bir kimsenin taklit ettiği görüşün sıhhatini bilmesiyle bilmemesi

⁴⁰³ Süyûtî, *er-Red*, 251.

⁴⁰⁴ İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*, thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 2/14-15; Süyûtî, *er-Red*, 252.

⁴⁰⁵ Süyûtî, *er-Red*, 253.

⁴⁰⁶ Süyûtî, *er-Red*, 253.

⁴⁰⁷ Süyûtî, *er-Red*, 148-149.

arasında hiçbir fark yoktur.⁴⁰⁸

29-Âlimin En Bilgin ve En Takvâlı Olanından Fetva İstemek: Bu bölümde “Avam fetva almak için başvuracağı âlimin en bilgili ve en dindar olmasına dikkat etmeli midir?” şeklindeki bir soruya yer verilmektedir. Gazzâlî taklit edilecek kişinin en âlim ve en takvalı olmasını gerekli görmemektedir. Ona göre, bir beldede sadece bir müftü var ise avam bizzat ona başvurmalı, birden fazla ise istediği müftüye başvurabilir. Bazı âlimler ise müftü seçiminde fazilet ve ilim düzeyinin dikkate alınması gerektiğini, eğer müftülerin dereceleri eşit ise tercih konusunda muhayyer kalınacağını söylemişlerdir. Ama Gazzâlî sahâbenin icmâsına aykırı olduğu için bu görüşü doğru bulmaz. Gazzâlî’ye göre avam, görüşüne başvurduğu iki müftüden birisinin fetvasını kendi zannına göre tercih eder.⁴⁰⁹ Buradaki zannî tercihe göre fetva almak hevâ doğrultusunda bir tercih değildir. Hevâ doğrultusunda izlenen yol insanın yalpalamasına ve rızâ-i İlahî’den ayrılmasına sebep olur. Ancak bahsi geçen zanna göre fetvalar arasında tercih yapmak insanı yalpalamaktan kurtarır. Filhakîka buna hevâ denilemez.⁴¹⁰

30- İcmâ ve İctihad Kelimelerinin Fıkıh İlmi Dışında Kullanımları: Bu bölümde ictihad ve icmânın fıkıh ilmi dışındaki kullanımı ele alınmaktadır. Fahreddin er-Râzî, ictihad kavramının bütün ilimlerle alakalı olduğunu düşünür. İctihad kavramının bütün ilimlerde mutlak olarak kullanıldığını ifade eder. Ona göre bütün ilimler için ictihad ehli olan kimselerin icmâsı muteberdir. Kelâmî meselelerde mütekellimînin; fikhî meselelerde ise ictihada ehil kimselerin icmâsı dikkate alınır. Yani fıkhîta mütekellimînin; kelâmîda da fukahânın ehemmiyetinin olmadığını söyler. Bu tespit ictihad konusu ile ilişkilendirilmektedir. Bir âlim ferâiz konularında ictihada ehilken ibadetler konusunda bu yetkinliğe ulaşamamış olabilir. Râzî’ye göre bu kimsenin ferâiz konusundaki görüşlerinin dikkate alınması gerekirken; ibadetler hususundaki görüşünün kabul edilmemesi gerekir.⁴¹¹

Kādî Abdülvehhâb da Râzî gibi düşünmektedir. O da herhangi bir ilimde ictihad

⁴⁰⁸ Süyûtî, *er-Red*, 155-156.

⁴⁰⁹ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 2/378.

⁴¹⁰ Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 2/378; Süyûtî, *er-Red*, 254.

⁴¹¹ Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *el-Maḥşûl*, thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî (b.y.: Müessesetü’r-Risâle, 1997), 4/198; Ebû’l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrrahmân el-Mısrî el-Karâfî, *Neḫâ’isü’l-uşûl fî şerḫi’l-Maḥşûl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz (b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995), 6/2753; Süyûtî, *er-Red*, 255.

seviyesine ulaşmış bir kimsenin diğer ilimler nezdinde hüccet kabul edilmeyeceğini düşünür. Örneğin lugat ilminde ictihad seviyesine yükselmiş biri tıp ilminde bir hüccet sayılmaz.

Eminüddîn b. Muhammed et-Tebrizî (621/1224) bu meseleye Râzî ve Kâdî Abdülvehhâb gibi yaklaşmaz. Tebrizî ictihadın lugat manasının “herhangi bir işte çaba göstermek” olduğunu söyler. Fukaha nezdinde ise fûrû hükümleri idrak etmede gösterilen çaba şeklinde bir anlam kazanmıştır. Bu sebeple usul ilminde inceleme ve nazar yapan kimsenin müctehid olarak isimlendirilemeyeceğini söyler. Aynı şekilde fûrû meseleler dışındaki meseleler üzerinde gerçekleştirilen nazar faaliyetinin de ictihad olmadığını ifade eder.⁴¹²

31-Müctehidin Kendisine Yöneltilen Sorulara Karşı Yetkinliği: Bu bölümde müctehidin her meseleye vâkıf olmasının gerekli olmadığı ele alınmaktadır. Gazzâlî, müctehidin kendisine sorulan her meseleyi cevaplamasının gerekli olmadığını düşünür. Buna delil olarak da İmam Mâlik’e sorulan kırk meselenin otuz altısına “bilmiyorum” cevabını vermesini gösterir. Sahâbe gibi İmam Şâfî de birçok meselede kararsız kalıp tevakkuf etmişlerdir. Bu sebeple ictihadda şart olan husus, müftünün fetva verdiği konularda basiret üzere olmasıdır. Ona göre müftünün bildiği konularda fetva vermesi, bildiğini bilmesi, bildiği ile bilmediğini ayırt edebilmesi, bilmediği konularda durup tevakkuf etmesi şarttır.⁴¹³

32-Melekler ve Mümin Cinler İçin İctihadın İmkânı: Bu bölümde ictihad faaliyetinin yalnızca insanlara mı has olduğu irdelenir. Bunun yanında melekler ve mümin cinlerin ictihad edebilme durumuna değinilir. Süyûtî, ictihad konusunda mümin cinlerin insanlara ortak olduğu yönünde bir kabulün ağır bastığını, bu duruma itiraz edenin bulunmadığını söylemektedir. Meleklerin durumunun ise nebilerin ictihad etme meselesiyle birlikte ele alındığını söyler.⁴¹⁴

Peygamberin ictihad etmesini mümkün görmeyenler birtakım deliller öne sürmüşlerdir. Onlara göre peygamberin ictihad edebileceği kabul edildiği takdirde Cebrâil’in de ictihadının mümkün görülmesi gerekir. Böyle bir durumda ise Hz. Peygamber’e gelen şeriatın Allah’ın emriyle mi yoksa Cebrâil’in ictihadıyla mı

⁴¹² Karâfî, *Nefâ`isü’l-uşûl fî şerhi’l-Maḥşûl*, 9/3790; Süyûtî, *er-Red*, 255.

⁴¹³ Gazzâlî, *el-Müstasfâ*, 345; Süyûtî, *er-Red*, 258.

⁴¹⁴ Süyûtî, *er-Red*, 258.

geldiğinin bilinemeyeceği kanaatindedirler. Râzî bu görüşü aktardıktan sonra böyle bir ihtimalin icmâyla reddedildiğini savunmaktadır.⁴¹⁵

Eminüddîn b. Muhammed et-Tebrizî, Cebrâil'in hüküm koyan değil hükümleri ulaştırıcı bir aracı olduğunu söyler. Zira onun ya bir nassın ya da bir hükmün tebliği ile görevlendirildiğine dikkat çeker. Ona göre nassın ve hükmün tebliği düşünüldüğünde ise bu iki durumun icthadı gerektirmediği açıktır.⁴¹⁶ Süyûtî, üzerinde görüş beyan edilen dikkat çekici bir mesele olduğu için bu meseleye burada yer vermiştir.

33-Şeriatta İctihad Zorunludur: Bu bölüm icthadın hiç kimsenin inkâr etmediği bir esas olduğu ve icthadın bazı şartları taşınması gerektiği hakkındadır. Gazzâlî *Menhûl*'de icthadın şeriatta önemli bir mesele olduğundan ve hiçbir inkârcının onu inkâr etmediğinden bahseder. Hz. Peygamber'in vefatından sonra sahâbenin icthad yapmaya karar verdiğini, buna güven duyduklarını, sonraki neslin de icthad konusunda onlara uyduklarını aktarır. Ona göre icthad yapabilmek için bazı şartlar gereklidir. Bu yüzden Gazzâlî icthadın vasıflarını ve şartlarını koymak adına iki yöntem önermiştir:⁴¹⁷

- İcmâlî yöntem: Bu yöntem icmâlî olarak müctehidin nas ve istinbat bakımından şer'î hükümlerin bilgisine tek başına sahip olmasını içerir. Nasla, Kitap ve Sünnet; istinbatla, kıyas ve lafızlar kastedilmektedir.⁴¹⁸
- Tafsîlî yöntem: Bu yöntem ise şartların açıklandığı kısımdır. Bu da müctehidin akıllı ve yetişkin olması gerektiğidir. Çünkü Gazzâlî'ye göre çocuğun görüşü ve rivayeti kabul edilmez. Ona göre kölelik ve kadınlık da müctehidliğe engel teşkil eden hususlardandır. Müctehidin takvalı olması gerektiğini de sözlerine ekler. Zira fasığın sözüne güvenilmez. Şeriatın kaynağı Arapça lafızlar olduğu için Arapça dil bilgisini de gerekli ilimlerden sayar. Arapça dil seviyesinin yeterli bir düzeye ulaşması için kitaplara müracaat etmeyi yeterli görmez. Arapların konuşmasını anlayabilecek düzeyde bir Arapça bilgisine sahip olunmasını ister. Çünkü kitaplar ancak lafızların manasına işaret eder. Lafızların içerdiği anlamlara ise konuşma içerisindeki bağlamdan ulaşılabılır. Ancak Gazzâlî, Arap dilinde çok az kullanılan kelimeler konusunda derinlemesine bir bilgi sahibi olmayı şart koşmaz. Kur'an'daki

⁴¹⁵ Râzî, *el-Maḥşûl*, 6/12-13; Süyûtî, *er-Red*, 259.

⁴¹⁶ Süyûtî, *er-Red*, 260.

⁴¹⁷ Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, 571; Süyûtî, *er-Red*, 260.

⁴¹⁸ Gazzâlî, *el-Menḥûl min ta'likâti'l-uşûl*, 572; Süyûtî, *er-Red*, 261.

kapalılıkların çoğunun giderilmesini sağlayan nahiv ilmini gerekli ilimler arasında kabul eder.⁴¹⁹ Ardından sırasıyla ictihad için gerekli ilimler arasına ahkâm hadisleri, nâsih-mensûh, tarih, hadislerin sahihini zayıfından ayırt edebilecek şekilde hadis usulü ve sahâbî hayatları bilgisini de gerekli sayar. İcmâya aykırı düşme tehlikesinden dolayı mezhep imamlarının görüşlerini bilmeyi de gerekli görür. Gazzâlî, fıkıh usulü bilinmeksizin bir konuda isabetli görüş beyan etmeyi mümkün görmez. O, müctehidin fıkıh melekesine (fikhû'n-nefs) sahip olması şartını da koyar. Ancak bu melekenin çalışılarak elde edilecek bir şey olmadığına da dikkat çeker.⁴²⁰

34-Müctehidin Bir Meseleyi Bir Meseleye Delil Getirmesi: Bu bölüm müctehidin bir meseleyi başka bir meseleye delil getirmesi hakkındadır. Râzî *Mahsul*'de müctehidin herhangi bir meseleyi başka bir meseleye delil göstermesinden bahseder. İstidlâl ilmin tahsilinden ibarettir. Onun bulunması matlûbun bulunmasını gerektirir.⁴²¹ Süyûtî bu mesele hakkında açıklamada bulunmamıştır. Yalnızca Râzî'nin bu düşüncesine yer vermek için zikretmiştir. Râzî, Şâriin hakkında nas indirmediği meseleleri; “ictihadla hükmünün bulunduğu meseleler” olarak nitelemektedir. İlim ehli, bazı olaylar hakkında Allah'ın başlangıçta sabit bir hükmünün olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.⁴²²

“Râzî'ye göre zannî konularda her müctehid musîbdir ve bu konularda Allah'ın muayyen bir hükmü yoktur. Şöyle ki müctehidin hükümle mükellef olması ya bir yonteme bağlı olur ya da müctehid bir yonteme bağlı olmaksızın hükümle mükellef olur. Müctehidin bir yonteme bağlı olmaksızın hükümle mükellef olması mümkün değildir. Çünkü sırf istekle dini konularda söz söylemek Müslümanların icmâıyla bâtıldır. Bu durumda müctehidin bir yonteme bağlı olması gerekir.”⁴²³

35-Müctehidin Görüşünün Delil Olması ve Görüş Değişikliği: Bu bölümde müctehidin görüşünün delil olduğu ve görüşünün değişmesi ele alınır. Hanefî âlimlerden Ahmed b. Muhammed Attâbî (ö. 586/1190), müctehidin görüşünün hüccet olduğundan bahsetmektedir. Gelecekte müctehidin fikir değişikliğine gitmesinin mümkün olabileceğine de değinmektedir. Aynı konuda, daha sonra farklı bir fetva vermiş olsa da müctehidin vermiş olduğu fetvayla amel edilmesi sahihtir. Yani daha önceki verilen fetvayla amel etmek sahihken müctehidin gelecekte o konuyla ilgili

⁴¹⁹ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, 572; Süyûtî, *er-Red*, 262.

⁴²⁰ Gazzâlî, *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*, 572-573; Süyûtî, *er-Red*, 262-264.

⁴²¹ Râzî, *el-Mahşûl*, 6/43.

⁴²² Süyûtî, *er-Red*, 264.

⁴²³ Hasan Bulut, *el-Mâhsûl Bağlamında Fahrettin er-Râzî'nin İctihad Anlayışı* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 59.

vermiş olduğu hüküm değişirse artık vermiş olduğu yeni hükme göre amel edilmesi gerekir. Yani yeni bir görüşe ulaşıldıktan sonra bu yeni fetvayla amel etmek gerekir. Bu durum nesh meselesine benzer. Önce mensûh ile amel edilir. Ardından nâsih olan nassın hükmü uygulanır. Dolayısıyla önceki mensûh hükümle yapılmış olan ameller de geçerlidir.⁴²⁴

36-Mukallidin Bilgisinin Sınırı: Mukallidin sükût etmesi şarttır. Mukallidlerin delilleri araştırması boş bir uğraş ve meşakkatli bir iştir. Âlimler tarafından nasıl ki körü körüne taklide ısrar eden mukallidin tutumu zemmedilmişse hiçbir bilgisi olmadığı halde görüş beyan etmeye çalışan mukallidin tutumu da hoş görülmemiştir. Gazzâlî mukallidin sükût etmesini şart koşturmaktadır. Çünkü mukallid, delillerin ele alınma yöntemlerini anlayamaz. Şayet o buna ehil olsaydı tâbi olan değil tâbi olunan bir kimse olurdu. Dolayısıyla imama uyan bir kimse değil bizzat kendisi imam olmuş olurdu. Gazzâlî, deliller konusunda mukallidin derinleşmesini faydasız bir iş olarak görmektedir. Onun bu uğraşını soğuk demire vuran bir kimseye benzeter. Fâsid bir şeyi düzeltmeye çalışan bir kimsenin durumu gibi değerlendirir.⁴²⁵

Süyûtî, ictihad rütbesine erişemeyen kimselerin müctehidlerle ilim tartışmalarına girmemeleri, sükûtunu korumaları hakkında örnek iki olay zikreder: Önce Cüveynî'nin bir menkıbesine yer verir. Anlatıldığına göre Cüveynî Bağdat'a davet edilir. Bu davet vesilesiyle Bağdat'a gelir ve ilim ehliyle görüşmeye çıkar. Hazırladıkları meselelerle Cüveynî'yi imtihan etmek isteyenler alelacele bu işe girişirler. Bunu fark eden Cüveynî onlara bir soru yöneltir. “ الضحىٰ ile الضحىٰ ” kelimeleri arasındaki farkın ne olduğunu sorar. İçlerinde bu sorunun cevabını bilen bir kimse olmayınca Cüveynî şöyle der: “Bu meselede sizin ilmî konumunuz bu ise ilmin incelikli meseleleri hakkında düşünceniz nasıl olabilir?” Kendisini imtihan etmek isteyen kimseler mahcup olurlar. Cüveynî'nin ilim konusunda rütbesinin yüceliğinin farkına varırlar.⁴²⁶

Kādî Abdülvehhâb Hz. Âişe ile ilgili bir olayı zikreder. Hz. Âişe ictihad ehlinde olmasına rağmen Ebû Seleme'nin sözünü kabul etmemiştir. Ebû Seleme'yi taklid ehlinde biri olarak görmüştür. Kādî Abdülvehhâb, ictihada ehil olmak için gerekli olan şartları haiz olmadığı sürece müctehidlerle söz dalaşına girilmemesi gerektiğini

⁴²⁴ Süyûtî, *er-Red*, 265.

⁴²⁵ Süyûtî, *er-Red*, 266-267.

⁴²⁶ Süyûtî, *er-Red*, 267.

düşünmektedir. Çünkü Hz. Âişe'nin Ebû Seleme'ye söylediği sözün bu manaları barındırdığını söyler. Hz. Âişe Ebû Seleme'ye “*Senin durumun öten bir horozun sesini işitip de onunla beraber ötmeye çalışan bir civcive benziyor.*” der.⁴²⁷ Bu sözün manası olarak ise kendisi bir değerlendirme yapar. Civciv neden öttüğünü bilmez ancak başka öten bir hayvanın ötüşünü taklid eder, ona uyar.⁴²⁸

37-Fıkıh Usulünde Taklidin Câiz Olmaması: Fıkıh ile usûl-i fıkıh arasında musîb ve muhtî⁴²⁹ özelinde fark bulunmaktadır. Mu'tezilî âlim Ebü'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044)'ye göre fıkıhta musîb ve muhtî kabul edilebilir bir durum iken usûl-i fıkıhta hata etmek özür sebebi sayılmamaktadır.⁴³⁰

Ebü'l-Hüseyn el-Basrî fıkıh usulünde taklidin câiz olmadığından bahseder. Bütün müctehidlerin fıkıh usulündeki bir mesele hakkında musîb olmalarının mümkün olmadığını söyler. Aksine bir konuda musîb olan tektir. Fıkıh usulündeki bir meselede muhtî olan kimsenin özrünün muteber olmadığını, azarlanmayı hak ettiğini düşünür. Ancak icthadî/fikhî konularda musîbin tek olmadığını, muhtîlerin ise özrünün kabul edilebilir olduğunu söyler. Gözettiği bu ayrımın sebebi olarak ise fıkıh usulünün usûlü'd-dîn konularına ilhak edilmesini gösterir. Çünkü bu iki ilimde de talep edilen hususlar katidir, değişmez. Hataya düşmek özür olarak kabul edilebilir bir durum

⁴²⁷ Hz. Âişe'ye ait bu sözün manası ve söylenme sebebi hususunda farklı görüşler bulunmaktadır. Hz. Âişe'nin bu sözü Ebû Seleme ile İbn Abbas'ın tartışması sebebiyle söylediğini rivayet edenler olduğu gibi bu sözün bu tartışmadan ötürü söylenmediği ve bu sözün farklı bir anlam ifade ettiğine yönelik görüşler de mevcuttur. Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Maktû Hadis ve Delil Değeri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007), 88.

⁴²⁸ Süyûtî, *er-Red*, 268.

⁴²⁹ İctihad faaliyeti, müctehide zann-ı gâlibe göre hareket etme misyonu tanınması hasebiyle hata etme fonksiyonu içeren bir faaliyettir. Bu bağlamda Allah katında doğrunun tek olup olmadığı, icthadî görüşlerle Allah katındaki hakikatin örtüşüp örtüşmediği gibi tartışmalar gündeme gelmiştir. Bu tartışmalar nesnellik aramanın eseridir. Bu minvalde başlıca iki ekol oluşmuştur: Dört mezhep imamı ile Hanefî ve Şâfiîlerin çoğunluğu “her müctehidin isabet etmediğini, doğruya sadece birinin ulaştığını” düşünürler. Gazzâlî, Bâkılânî ve Müzenî gibi bazı Şâfiî âlimler ile Mu'tezile'nin çoğunluğu ise “her müctehidin isabet ettiği” anlayışını savunurlar. Bk. Adnan Koşum, “İctihatta Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu”, *Usul İslam Araştırmaları* 5/5 (01 Haziran 2006), 12, 20. Süyûtî bu konuya dair görüşünü, fıkıh usulüne dair temel bilgiler verdiği *İtmâmü'd-dirâye* adlı eserinde yansıtmıştır. Şöyle ki ona göre her müctehid musîb olamaz. Bk. Süyûtî, *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi'n-Nükâye*, 197.

⁴³⁰ Fıkıh usulünde dinin esasları (zarûrîyât) olan konularda kat'îlik ve nesnellik aranmaktadır. Ancak icthada açık olan naslarda zan düzeyindeki bir bilgi yeterli kabul edilmektedir. Örneğin muamelât alanında bütünüyle nesnellik/kesinlik gerekmemektedir. Bk. Koşum, “İctihatta Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu”, 20.

değildir.⁴³¹

38-Ölen Müctehidin Görüşleri: Bu bölümde ölen müctehidlerin görüşlerini itibara almanın ve onları taklid etmenin hükmü ele alınmaktadır. İcmânın ancak hayatta olan kimselerle kurulabileceği ifade edilmektedir. Burada daha önceki âlimlerin görüşlerini dikkate alma ve onları taklid etme konusunda Râzî'nin benimsemiş olduğu usulî prensipten bahsedilir. Râzî, müctehid olmayan birinin başkasından aktardığı bir bilgi ile fetva vermesinin câiz olup olmadığı konusundaki ihtilafa değinir. Ona göre, müctehid olmayan birisi bir fetva naklediyorsa o görüş ya ölü ya da hayatta olan bir müctehide ait demektir.⁴³² Şayet bu nakil ölmüş birinden yapılıyorsa Râzî'ye göre o görüşün alınması câiz değildir. Çünkü ölünün söyleyecek sözü bitmiştir. Yaşayan bir müctehid bir konu hakkında diğer müctehidlerle ihtilaf halindeyse icmânın varlığından söz edilemez. Ancak bu âlimin ölümüyle icmâ gerçekleşebilir. Çünkü ölünün söyleyecek sözü bitmiştir.⁴³³

Bu görüşü, icmâda hayatta olan birinin hilafı dikkate alınırken ölü bir kimsenin icmânın hilafına olan görüşünün hiçbir etkisinin olamayacağı konusu ile delillendirir. Râzî, yöneltilmesi muhtemel bir soru cevap üzerinden konuyu detaylandırır. Fıkıh kitaplarının müellifleri bu dünyadan geçip gitmesine rağmen niçin onların kitapları derleniyor diye yöneltilen bir soruya şöyle cevap verir: Fıkıh kitaplarının derlenmesi işi iki fayda gözetilerek yapılır: Bunlardan birincisi, fikhî meseleler konusunda onların tasarruflarından ictihad yöntemi olarak yararlanmak ve birtakım hükümlerin başka hükümler üzerine nasıl bina edildiğini öğrenmek amacıyla. Diğer fayda ise üzerinde ihtilaf ve ittifak edilen konuların bilinmesini sağlamaktır.⁴³⁴

39-Âlimlerin Fıkıh Konusundaki Mertebeleri: Bu kısımda fıkıh ile uğraşan âlimlerin üç mertebeye ayrılması ele alınır. Takıyüddin es-Sübkî fıkıhta ön plana çıkan yetkin âlimleri üç mertebeye ayırmıştır:

1. Fikhî bakış açısına sahip olanlar: Sübkî bu mertebeyi temel olarak kabul eder. Fıkıh ile uğraşan müderris ve musannifler, küllî meseleleri ve küllî meselelerin

⁴³¹ Süyûtî, *er-Red*, 269.

⁴³² Süyûtî, *er-Red*, 270.

⁴³³ Süyûtî, *er-Red*, 270.

⁴³⁴ Süyûtî, *er-Red*, 270-271.

hükümlerini incelemektedirler. Bundan dolayı Sübkî bu faaliyeti küllî bir iş olarak nitelirmektedir.⁴³⁵

2. Müftüler: Birinci mertebede karara bağlanan küllî emir ve hükümleri cüzî meselelere tatbik etme görevini üstlenirler. Müftünün işi kendisine sorulan meseleleri ve bu meselelerin durumlarını dikkate almaktır. Bu sebeple vereceği cevap da yapacağı değerlendirmeye göre şekillenmektedir. Müftünün fikhî bakış açısına sahip olan kimselerden farkı kendisine sorulan meseledeki Allah'ın hükmünü haber vermesidir. Fikhî bakış açısına sahip olanlar ise belli bir mesele hakkında değil mutlak olarak hüküm bildirir. Yani gerçekleşmiş bir olay üzerinden değil farazi bir mesele hakkında değerlendirmelerde bulunur. Dolayısıyla “Bu meselede hüküm şu şekildedir.” demek yerine “Falan meselede hüküm budur.” diyerek görüş beyan eder. Bu sebeple de onun söylediği ile vakıa arasında farklar bulunabilir. Bu yüzden Sübkî onların çoğunun fetva verme işini bilmediklerini düşünür. Yani müftüyü küllî fikhî cüz'î meselelere uygulayan bir kimse olarak görür.⁴³⁶
3. Kadılar: Sübkî bu mertebeyi müftü mertebesinden daha hususi olarak kabul etmektedir.⁴³⁷ Çünkü kadı, müftünün yaptığı gibi cüzî meseleleri incelemenin yanında bu meselelerin sebeplerinin sübutunu ve bu sebeplerin muarızlarını nefyetme konusunu da inceler. Bu sebeple de müftünün farkına varamadığı birçok mesele, kadı için aşikâr olmuş olur. Dolayısıyla kadılık yapan kimselerin bakış açısı müftüye nispetle daha genişken müftünün bakış açısı da fikhî bakış açısına sahip fakihlere nispetle daha geniştir. Ancak bu durum fakihin görüşlerinin fayda ve değer bakımından en üstün konumda olduğu gerçeğini değiştirmez.⁴³⁸ Süyûtî'nin kendisinden nakil yapmış olduğu Sübkî bu üç mertebeyi zikrettikten sonra ise bir değerlendirme yapar. Ona göre müftü ve kadı için ictihad şart koşulurken müderris ve musannifler için şart değildir.⁴³⁹

40-Ferâiz İlminin Şartları: Bu bölümde ferâiz ilmi için gerekli olan fetva, ensâb ve

⁴³⁵ Süyûtî, *er-Red*, 271.

⁴³⁶ Süyûtî, *er-Red*, 272.

⁴³⁷ Müftünün verdiği fetvalar ihbârî nitelik taşımaktadır. Kadılık görevi yapan kimselerin verdiği hükümler ise ilzâmî (bağlayıcı) niteliklidir. Bk. Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısırî el-Karâfî, *el-İhkâm fi'temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve taşarrufâtî'l-kādî ve'l-imâm*, nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 1995), 31.

⁴³⁸ Süyûtî, *er-Red*, 273-274.

⁴³⁹ Süyûtî, *er-Red*, 274.

hesap ilmi ele alınmaktadır. Kadı Hüseyin ferâiz ilmi için üç ilme ihtiyaç duyulduğundan bahsetmektedir. Bu ilimlerin ise fetva, ensâb ve hesap ilmi olduğunu söyler. Fetva ilmine hâkim olmak; herkesin payına düşen miras miktarının hükmünün, mirastan hacbedilen ve edilmeyen kimselerin, âlimlerin miras payları ve varisler konusunda ihtilaf ettikleri hususların bilinmesini sağlar. Neseb ilmi mirasçıların ölüye nispetle nesebî konumlarını bilmeyi sağlar.⁴⁴⁰ Halife Me'mun'un *Me'muniyye meselesi* olarak bilinen bir ferâiz meselesi buraya örnek olarak zikredilebilir, halife kadılık görevine getireceği kişileri bu konu üzerinden imtihan etmiştir. Olay şöyle cereyan eder. Halife Me'mun, Yahya b. Eksem'i kadılık görevine getirmek istediği zaman ona ferâizle ilgili bir meseleyi sorar. Soru, anne-baba ve iki kız arasında miras taksimi yapılmadan önce kızlardan biri ölürse terekenin nasıl paylaşılacağına dairdir. Böyle bir soru kendisine yöneltilen Yahya b. Eksem ilk ölünün cinsiyetini sorar. Halife ilk ölen kişinin cinsiyetinin bilinmesiyle cevabın ortaya çıkacağını söyler.⁴⁴¹ Hesap ilmi ise meselenin doğru sonuca ulaşmasını, terekenin paylaşılmasını sağlar.⁴⁴²

41-Meselelerin Tasviri ve Sorunların Tespiti İctihadî Birikim Gerektirir: Bu bölüm meseleleri tasvir etmenin kolay bir iş olmadığı ve bu işi ancak müctehidlerin üstlenebileceğinin beyanı hakkındadır. Gazzâlî *Hakîkatü'l-kavleyn*'de bu konuya değinir. Meseleleri tasvir etmenin kolay bir iş olmadığını söyler. Örneğin, olması muhtemel herhangi bir meselenin tasviri yapıldığı zaman zeki bir kimse bu mesele hakkında fetva vermeye güç yetirebilir. Ancak bu zeki kimseden gerçekleşmesi imkân dâhilinde olan birtakım detaylı meseleleri tasvir etmesi istense o, buna güç yetiremez ve kendisinden istenen tasvir birden zihninde şekillenmez. Çünkü bu müctehidin işidir. Gazzâlî bu örneği zikrederek bu işin ancak müctehidlere has olduğunu göstermektedir.⁴⁴³

42-Müctehidlerin Makâsıd Eksenli Bakış Açısı: Genel olarak müctehidler meseleleri ele alırken makâsıd eksenli ele alır ve çözümler. Gazzâlî, müctehidlerin şer'î maksatlar doğrultusunda farklı görüşler benimsediklerine değinir. Müctehidlerin şer'î maksatlardan herhangi birini gözeterek farklı görüş beyan etmeleri halinde her birinin

⁴⁴⁰ Süyûtî, *er-Red*, 274.

⁴⁴¹ Süyûtî, *er-Red*, 274.

⁴⁴² Süyûtî, *er-Red*, 274.

⁴⁴³ Süyûtî, *er-Red*, 275-276.

hakka isabet etmiş olduğunu söylemektedir.⁴⁴⁴ Bu görüşü delillendirmek adına ise aynı konuda iki halifenin benimsediği farklı iki görüşü zikreder. Atâ⁴⁴⁵ (bağış-maaş) konusunda Hz. Ebû Bekir Müslümanlar arasında eşitliği gözetmiştir. Müslümanlar arasında ilim ve İslam'a giriş önceliği bakımından faziletli kimseleri ayırmaksızın her birine eşit ücret belirlemiştir. Hz. Ömer, atâ konusunu herkese eşit dağıtmaması için halife Ebû Bekir'e müracaat edince Hz. Ebû Bekir şu cevabı vermiştir: “*Dünya ancak bir geçim kaynağıdır. Bunda eşitlik tercihten daha hayırlıdır.*” Hz. Ömer kendisine halifelik geçince bu uygulamayı devam ettirmemiş, Müslümanlar arasındaki farklılıkları gözeterek farklı miktarlar belirlemiştir.⁴⁴⁶

43-Müctehidler Arasındaki Farklılıkların Fetvaya Yansıması: Bu konu müctehidler karakter, ilmî seviye ve bakış açılarının farklı olması sebebiyle zanlarının da farklı olduğunu göstermek amacıyla ele alınmıştır.⁴⁴⁷ Bu sebeple bir önceki bölümün devamı niteliğindedir. Gazzâlî müctehidler görüş farklılıklarının nedenini farklı tabiat ve huylarla ilişkilendirmektedir. Kelâm ilmiyle uğraşanların karakteri ile fıkıh ilmiyle uğraşanların karakterleri arasında fark olduğuna dikkat çeker. Örneğin fıkıh ilmiyle uğraşan kimselerin tabiatları daha çok delile yatkınlık göstermektedir. Dolayısıyla müctehidler arasındaki huy farklılıklarının zan ve düşünce farklılıklarını meydana getirdiği söylenebilir. Öfkeli kimseler, intikam duygularına meylederken; yumuşak huylu kimseler ise öfkeden uzak durup yumuşaklık ve kolaylık barındıran işlere meyletmektedir.⁴⁴⁸

Gazzâlî, emareleri mıknaş taşına benzetir. Mıknaşın bakırı değil de demiri hareket ettirdiği gibi emarelerin de kendine uygun karakter ve tabiatları harekete geçirdiğini ifade eder. Onun bu sözleri zannî delilleri kesin ve tartışmasız görenlere

⁴⁴⁴ Süyûtî, *er-Red*, 276.

⁴⁴⁵ Atâ; Hz. Ömer'in kurduğu divan teşkilâtında feyden müslümanlara yılda bir defa dağıtılan paradır. Bk. Mustafa Fayda, “Atâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/33.

⁴⁴⁶ Süyûtî, *er-Red*, 276; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 2/337-338.

⁴⁴⁷ Süyûtî'nin *Cezilü’l-mevâhib fi’htilâfi’l-mezâhib* isminde ictihadî meselerlerdeki ihtilafların sebebini konu edinen bir eseri mevcuttur. Bu eserde, sahâbe ve tâbiîn dönemindeki ictihad yaklaşım tarzından hareketle mezhepler arasındaki ihtilafların ortaya çıkış sebeplerine ve mâhiyetine değinmektedir. Ayrıca Süyûtî, mezheplerine taassup derecesinde bağlı kimselerin diğer mezhep imamlarını yetersiz görmelerini eleştirmektedir. Yani Süyûtî, müctehid imamların hepsinin saygı değer olduğunu, onların çaba ve gayretlerinin takdire şayan olduğunu düşünmektedir. Bk. Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Cezilü’l-mevâhib fi’htilâfi’l-mezâhib*, thk. Abdülkayyûm b. Muhammed Şefî’ el-Bestevî (Kahire: Dârü'l-İ’tisâm, ts.), 8.

⁴⁴⁸ Süyûtî, *er-Red*, 277; Gazzâlî, *el-Müstasfâ min ‘ilmi’l-uşûl*, 2/338.

antitez mâhiyetindedir. Nitekim müctehidlerin yaklaşımlarına etki eden faktörler farklı olduğu için zannî konular ele alınırken farklı hükümler ortaya çıkmaktadır. Bunu delillendirmek adına ise bir önceki meselede zikredilen atâ konusundaki halifelerin farklı yaklaşımlarına değinir.⁴⁴⁹

Gazzâlî'nin eserinde yer verdiği şekliyle durum şu şekilde özetlenebilir. Hz. Ebû Bekir Müslümanların arasında atâ (maaş) dağıtımını konusunda eşitliği benimsemekteydi. Çünkü o faziletin Allah katında kabul göreceğini düşünüyordu. Hz. Ömer ise Müslümanların birbiriyle eşit tutulamayacağını düşünerek fazileti gözeterek dağıtım yapmayı uygun gördü. Müslümanlığın asıl itibariyle Allah için olduğunu düşünse de hak sahibine hakkının verilmesini de uygun bir iş olarak gördü. Böylece insanların faziletli işlere yöneleceğini düşünüyordu.⁴⁵⁰ Bu meselede Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in yaklaşımlarındaki farklılık, zanlarına galip gelen duruma göre farklılık göstermektedir. Hz. Ebû Bekir'in halifelik anlayışının temelinde Allah'ın rızası ve âhireti düşünme vardır. Hz. Ömer'in halifelik anlayışının temelinde ise maslahatları gözetme ve faziletli işlere teşvik mâhiyetinde bir yönlendirme bulunmaktadır. Dolayısıyla da Gazzâlî, huy ve tabiatı Hz. Ebû Bekir'e benzeyen kişilerin onun düşünce tarzına meyledeceğini, Hz. Ömer'in karakterine benzeyen kimselerin ise onun gibi düşüneceklerini ifade eder.⁴⁵¹

44-Müctehidin Taşınması Gereken Vasıflar: Bu bölümde Kiyâ el-Herrâsî'ye göre müctehidin taşınması gereken vasıflara yer verilmiştir. Kiyâ el-Herrâsî müctehidin kıyası ve kıyasın şartlarını bilmesini gerekli görür. Kıyas, ictihad neticesinde oluşan ve ondan bağımsız sayılmayan bir yöntemdir. Bu sebeple kıyas, ictihadın bir ürünü olduğu için ictihadın kıyastan daha genel bir manayı kapsadığını düşünmektedir. Müctehid Kur'an'ı, nasların açıklık yönünden mertebelerini ve kısımlarını bilmelidir. Bunun yanında âyetlerin muhkem-müteşâbihini, mücmel-müfesserini, hâs-âmmını, nâsih-mensûhunu ve nüzûl sebebini bilmesi de gerekmektedir.⁴⁵²

45-Bir Rivayet Özelinde Kur'an ve Sünnet Bilgisinin Önemi: Abdülkerîm b. Muhammed Râfî 'et-Tedvîn fî ahhârî Kazvîn' isimli eserinde bir hadise yer

⁴⁴⁹ Süyûtî, *er-Red*, 277-278; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 338.

⁴⁵⁰ Süyûtî, *er-Red*, 278; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 338.

⁴⁵¹ Süyûtî, *er-Red*, 277-278; Gazzâlî, *el-Müstaşfâ min 'ilmi'l-uşûl*, 338.

⁴⁵² Süyûtî, *er-Red*, 278.

vermektedir. Süyûtî bu hadisi senediyle birlikte aktarmaktadır. Bu hadis ise şu şekildedir:

إذا قرأ الرجل القرآن واحتشى من أحاديث رسول الله، وكانت هناك غريزة، كان خليفة من خلفاء الأنبياء

“Bir kimse Kur’an’ı bilir, Resûlullah’ın hadisleriyle dolup taşarsa onda bir mizaç/huy oluşur ki peygamberlerin halifelerinden bir halife olur.”⁴⁵³ Ardından Süyûtî bu hadisin açıklamasına da yer verir. Esasen hadisin ibaresinde إذا قرأ الرجل القرآن (bir kimse Kur’an okur) şeklinde bir ifade yer almaktadır. Buradaki قرأ fiili, anlamak ve bilmek manasında kullanılmıştır. Zira bir kavme Allah’ın kitabını en iyi bilen kimsenin imamlık yapması gerektiğini ifade eden hadiste⁴⁵⁴ de okuma fiili anlamak ve bilmek manasında kullanılmıştır. İmam Şâfiî’nin okuma fiiline yüklediği anlam budur.⁴⁵⁵

Allah Resûlü’nün hadisleriyle dolup taşan) sözü de Allah Resûlünün sözleriyle çokça meşgul olmaya delalet eder. Aynı hadisin farklı bir lafızla rivayetine göre ise “Allah Resûlünün sözlerine düşkün olma” manasına gelmektedir. Hadisteki غريزة (mizaç) kelimesi de tabiat manasındadır. Kastedilen şey ise güçlü bir tabiat yani huydur. Kur’an ve Sünnet bilgisi bir kimseye eşlik ederse o kimse peygamberlerin halifesi ve mirasçısı konumunda olur.⁴⁵⁶ Süyûtî bu hadise yer vererek Kur’an ve hadise vâkıf olmanın kişiyi peygamberlerin halifesi konumuna getireceğine vurgu yapmaktadır.

46-Hiç Kimsenin Bilgi Sahibi Olmadığı Bir Konuda Sadece Bir Kişinin Bilgi Sahibi

Olması: Bu bölümde bir kimsenin kendisinden başkasının bilmediği bir ilimde tek kalması durumu ele alınmaktadır. Ebû İshak eş-Şîrâzî (ö. 476/1083) eserinde İbn Sîrîn’den (ö.110/729) bir rivayete yer vermektedir. İbn Sîrîn insanların hiçbirinin bilgi sahibi olmadığı bir konuda sadece bir kişinin bilgi sahibi olabileceğinin mümkün olduğunu dile getirir. Süyûtî bu görüşe delil olarak ise Hz. Ebû Bekir’in zekât vermeyenlerle savaşıma konusunda yalnız kaldığından bahsetmektedir. Hz. Ebû Bekir,

⁴⁵³ Ebü’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, thk. Muhtâr İbrâhim el-Hâic vd. (Kahire: el-Ezheru’s-şerif, 2005), 1/471.

⁴⁵⁴ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “يَوْمَ الْقَوْمِ أَرْؤُهُمْ لِكِتَابِ اللَّهِ” Bk. Süyûtî, *Cem’u’l-cevâmi’ el-ma’rûf bi’l-Câmi’i’l-kebîr*, 13/27-28.

⁴⁵⁵ Süyûtî, *er-Red*, 281.

⁴⁵⁶ Süyûtî, *er-Red*, 282.

ictihad konusunda sahip olduğu yetkinlik ve istidlâl yönlerini bilmesi sayesinde zekât vermeyenlerle savaş konusunda kararlılıkla hareket etmiştir.⁴⁵⁷

“Hz. Ömer, Ebû Bekir’e ‘Allah birdir ve ondan başka da ilah yoktur diyen insanlarla nasıl savaşacaksınız?’ Resûlullah şöyle buyurmuştur: ‘Ben insanlar ile onlar; Allah birdir ve ondan başka da ilah yoktur deyinceye kadar savaşmakla emrolundum. Kim bunu söylese malını ve canını benden korumuş olur. Ancak İslam’ın hakkı hariçtir. Onun hesabı da Allah’a aittir.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Bekir şöyle cevap verdi: ‘Allah’a yemin olsun ki kim namaz ile zekâtın arasını ayırırsa onunla savaşırım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Yemin ederim ki, Resûlullah’a verdikleri bir yuları bana vermeseler onun için harp ederim.’ Hz. Ömer ise şöyle dedi: ‘Yemin olsun ki, Allah Ebû Bekir’in kalbini genişletti ve hakkı gördü.’⁴⁵⁸

Hz. Peygamber’in hadisinin umum karakterli olması hasebiyle Hz. Ömer Halife Ebû Bekir’e karşı çıkmıştır. Bu durumu ise iki yönden ele alan Süyûtî ilk olarak zekâtın İslam’ın hakkı olduğu ve bu yüzden zekât vermeyenlerin bu hadisin kapsamına girmeyeceklerini söyler. Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e zekât vermeyenlerin hesabını Allah’a vermesi gerektiğini hatırlatma sadedinde hadisi aktarmıştır. İkinci olarak da rivayetin namaz konusunda olduğu gibi zekât konusunda da hususi kılındığını söylemektedir. Bu da muhakkik bir müctehid ve dikkatli bir âlimin ulaşacağı son noktadır.⁴⁵⁹

47-Sahâbe ve Tâbiünden Bazı Meşhur Müctehidler: Bu bölümde sahâbe ve tâbiünden bazı meşhur müctehidler zikredilmektedir. Gazzâlî, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde imâmet için müctehidlik şartı arandığını ve fetva veren kimselerin tümünün müctehid olduğunu dile getirir. Abâdile,⁴⁶⁰ Zeyd b. Sâbit, ashab-ı şûra⁴⁶¹ ve Muâviye gibi sahâbîleri ise örnek olarak zikreder.⁴⁶² Gazzâlî, sahâbîleri ilimle ilgilenip ilgilenmemeleri açısından ikiye ayırır. Onların bir kısmı fetva ehli, diğer bir kısmı ise amel ehliydimler. Amel ehli olanlar, fetva vermeye ehil kimselerden fetva almaktaydılar. Kiyâ el-Herrâsî ilk müctehidler olarak eserinde şu isimleri zikreder: Öncelikle dört halifenin müctehid olduğunu söyler. Onların ardından şûra ehli olan Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ile Sa’d b. Ebû Vakkâs’ı zikreder. Onlardan sonra Muâz b. Cebel, Abdullah b. Mesûd, Zeyd b. Sâbit, Abdullah b. Abbas’ı sayar. Kiyâ el-Herrâsî mezheplerin görüşlerini nakletmiş olduğu fetva ile meşgul olan

⁴⁵⁷ Süyûtî, *er-Red*, 282.

⁴⁵⁸ Buhârî, “Zekat”, 1; Ebû Dâvûd, *Sünenü ebî Dâvûd*, “Zekat”, 1; Tirmizî, *es-Sünen*, “İman”, 1.

⁴⁵⁹ Süyûtî, *er-Red*, 283-284.

⁴⁶⁰ Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbas, Abdullah b. Zübeyr, Abdullah b. Amr.

⁴⁶¹ Hz. Osman, Hz. Ali, Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Sa’d b. Ebû Vakkâs’.

⁴⁶² Süyûtî, *er-Red*, 284-285.

kimselerin hepsinin müctehid olduğunu söyler.⁴⁶³ Ayrıca fukahâ-yi seb'adan olan Urve b. Zübeyr, Saîd b. Müseyyeb, Ubeydullah b. Abdullah, Hârice b. Zeyd, Süleyman b. Yesâr, Kâsım b. Muhammed, Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Sâlim b. Abdullah⁴⁶⁴ ile Hasan-ı Basrî ve İbn Sîrîn'i müctehid olanlar arasına ekler.⁴⁶⁵

İbn Berhân, sahâbe içerisinde icihad ehli olup meşhur fakihler bulunduğunu söyleyerek onların da sırasıyla İbn Mesûd, Hz. Âişe, İbn Ömer, Câbir b. Abdullah, Ebû Hureyre ve Enes b. Mâlik olduğunu zikreder. Tâbiîn içerisinde de müctehidler olduğuna dikkat çekerek bunlardan da başlıca Saîd b. Müseyyeb, Evzâi, Hasan-ı Basrî, İbn Sîrîn ve fukahâyi seb'ayı zikreder.⁴⁶⁶

⁴⁶³ Süyûtî, *er-Red*, 286.

⁴⁶⁴ Ebû Bekir b. Abdurrahman, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Salim b. Abdullah'ın fukahâ-yı sebâdan olmaları ihtilafıdır.

⁴⁶⁵ Süyûtî, *er-Red*, 286-287.

⁴⁶⁶ Süyûtî, *er-Red*, 287.

SONUÇ

Süyûtî müceddid olmayı kendisine hedef olarak belirlemiş ve bu doğrultuda hayatını şekillendirmiş bir âlimdir. Süyûtî'nin zihin dünyasında tecdid kavramı ile ictihad kavramı yakından ilişkilidir. Çünkü o müceddid olarak kabul ettiği kimselerin aynı zamanda müctehid olduğunu düşünmektedir. Müctehidlik için gerekli şartları taşıdığını düşünen Süyûtî'nin bu alanda telif ettiği eserler bunun delilidir. Zira Süyûtî hayatı boyunca birçok eser kaleme almıştır. Kaleme aldığı eserlerin birçoğu temel başvuru kaynağı kabul edilmektedir. Müctehid için gerekli ilimleri belirlemiş olması fikhî melekeye sahip olan kişilerin ictihad faaliyetinde bulunma süreçlerinde başvuru kaynağı ve rehber niteliğinde faydalı bir hizmet olmuştur.

Bunun yanı sıra Süyûtî'nin eserlerinin orijinalliği konusunda bazı eleştiriler bulunmaktadır. Eleştirilerin odak noktası, Süyûtî'nin başka âlimlerden çokça nakiller yapmasıdır. Bu eleştirilerin bir benzeri çalışmamızın konusunu teşkil eden üç risâle için de yapılabilir. Fakat ilimlerin kümülatif bir yapıya sahip olduğu ve tekâmüle dayandığı göz ardı edilmemelidir. Dolayısıyla onun başka âlimlerin görüşlerine eserlerinde yer vermesi, hem konuların tarihi seyrini göstermek hem de kendi düşüncelerini ortaya koymak için zemin hazırlığı olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca Süyûtî bu risâleleri ile klasik dönem ilmî faaliyetlerinden olan risâle yazma geleneğinin usul, esas ve kaynakça açısından bir örnek sunmuştur. Örneğin *er-Red* risâlesinde yaklaşık 70 müellif ve 105 eserden kaynak kullanmış ve böylece günümüz ilmî çalışmalarına ışık ve rehber olmuştur. Süyûtî'nin eserlerine baktığımızda dikkat çekici bazı hususlar bulunmaktadır. Örneğin eserlerinde Gazzâlî'nin eserlerinin baskınlığı hissedilmektedir. Hemen hemen her bölümde Gazzâlî'den aktarımlar yer almaktadır.

Süyûtî'nin kullanmış olduğu ifadelerden hareketle kendisinin tasavvufî bir yönünün olduğunu söylemek mümkündür. Eserlerinde tasavvufî ıstılahların yer alması bu kanaati desteklemektedir. Nitekim kutupların ve abdalların müceddid olarak gelebileceğini söylemesi; bir müctehidin ahlâk ilmîne ve kalbi temizleme yollarının bilgisine vâkıf olmasını şart koşması; Hızır, kutub ve veli gibi Allah'ın kendisine özel ilim bahsettiği kişilerden bahsetmesi bunu doğrulamaktadır.

İslâm dininin iki temel kaynağı olan Kur'an ve Sünnet'te ilim teşvik edilmiş ve ilim sahibi olan kimseler övülmüştür. Bu sebeple İslam medeniyetinin ilk dönemlerinden itibaren ilme ve âlime önem verilerek ilmî faaliyetler desteklenmiştir.

Süyûtî de dinde ilme ve âlime verilen önemi göz önünde bulundurarak ictihada teşvik etmeyi kendisine prensip olarak belirlemiştir. İctihad arayışı bağlamında klasik devlet sistematığı ve kademelerinde görev alacak kimselerin niteliklerine de değinmiştir. Onun devlet kademelerinde üstlenilecek bazı görevlerde ictihadı şart koşması bu görevlere talip olacak kimseleri ictihada teşvik etme kabilinden değerlendirilmelidir.

İctihad ve taklid kavramı birbirinden bağımsız düşünülemeyen kavramlardır. İctihad hakikatte asıl olsa da bütün insanların ictihadla meşgul olması, ictihada ehil olması mümkün değildir. İctihad ve taklidin hükmü ele alınırken şartlar ve kişiler göz önüne alınmalıdır. Nitekim ictihad yapmaya ehil kimselerin ictihad yapmaları teşvik edilmektedir. Buna karşın herkesi ictihadla mükellef tutmak imkân dâhilinde değildir. İctihada ehil olmayan kimselerin taklide yönelmeleri gerekir. Herkesi taklide yönlendirmek doğru bir yaklaşım değildir. Böylesi bir talep fıkıh usulü kavramı ile ifade edilecek olursa usulcülere göre teklîf-i mâ lâ yutâk olarak değerlendirilmektedir. İctihada ehilken ictihaddan geri durarak taklide yapışmak âlimler tarafından zemmedilmektedir. Mukallidin körü körüne yanlışı bilmesine rağmen birini taklid etmesi uygun değildir.

Taklid ile ittibâ kelimeleri birbirinden farklıdır. Atalarının yolunu benimseme, onları delilsiz doğru sayma kabilinden olan “taklid zihniyeti” yerilmektedir. Delile dayanarak başkasına uymak ise “ittibâ”dır. Dolayısıyla Kur’an’a, Sünnet’e, icmâya ittibâ emredilmektedir.

Müctehidler belirli mertebelere ayrılmaktadır. Ancak bu ayırım herkes tarafından kabul görmemiştir. Âlimler tarafından farklı şekillerde algılanmıştır. Örneğin “mutlak müctehid” kavramı zikredildiğinde zihinlerde muayyen bir kavramsal içerik belirmemektedir. Zira kimisi “mutlak müctehid” ile mezhep kurucusu olan müctehidi kastederken kimisi “müstakil müctehid” ile mezhep kurucusu olan müctehidi kasteder. Dolayısıyla müctehid ve ictihad konusunda gündeme gelen tartışmaların çoğu birbirini yanlış anlamaktan ileri gelmektedir. Bu sebeple İmam Süyûtî’nin eserinde bahsettiği konuları anlayabilmek için onun müctehidlik ve ictihad algısının doğru anlaşılması gerekmektedir.

Şâfiî mezhebi içerisinde müctehidleri belirli mertebelere ayıran, müstakil-gayr-i müstakil müctehid ayırımına değinen ilk âlim İbnü’s-Salâh’tır. Süyûtî müctehid taksimi yaparken İbnü’s-Salâh ve Nevevî gibi Şâfiî âlimlerin görüşlerinden etkilenmiş ve

onların müctehid tasnifini benimsemiştir. Süyûtî'ye göre her müstakil müctehid mutlak müctehiddir ancak her mutlak müctehid müstakil müctehid değildir. Gayr-i müstakil müctehidliği ise “Gayr-i müstakil mutlak müctehid”, “mukayyed müctehid”, “müctehidü't-tercîh” ve “müctehidü'l-füyâ” olmak üzere dört gruba ayırmıştır. Süyûtî'ye göre mukayyed müctehid *farz-ı kifâyeyi* yerine getirmez. Süyûtî kendisinin müctehid olduğunu iddia ettiğinde birçok eleştiriye maruz kalmıştır. Ancak Süyûtî müctehid olduğunu söylerken “müstakil” müctehidliği değil “gayr-i müstakil mutlak” müctehidliği kastetmektedir. Süyûtî'nin kendisini mutlak müctehid olarak nitelemesinin sebebi; Arap dili ve hadis ilmindeki yetkinliğini göstermek içindir. Zira ona göre “mukayyed müctehidin” bu zikredilen iki ilimde yetkinliği bulunmamaktadır.

İctihad kapısının kapandığı tartışmaları yeni bir husus değildir. Hicrî dördüncü asırdan itibaren mezheplerin teşekkül etmesiyle bu mesele gündeme gelmiştir. İctihada ehil kimselerin gelmediği söylemi müstakil müctehid kavramı için geçerlidir. Zira zaman ve mekânın değişimle iç içe olması icthadın gerekliliğinin yadsınamaz bir gerçek olduğunu göstermektedir. Süyûtî dördüncü asırdan itibaren İmam Ebû Hanîfe ve İmam Şâfiî gibi *müstakil mutlak müctehidler*in gelmediğini düşünmektedir. Dördüncü asırdan itibaren mezhep usulünde icthad yapmak, yeni bir usul koymak gündemde değildir. Zira meseleler istidlâl edilirken naslardan daha çok mezhep müktesebatından yararlanılmaktadır. Bu da gösteriyor ki “tahrîc” kültürü istikrar kazanmıştır. Süyûtî “müctehid her asırda gereklidir” derken belli bir mezhebe intisap etmiş, o mezhep usulü çerçevesinde icthad yapabilen kimselerin varlığını gerekli görür. Nitekim o, icthada ehil bir kimse olduğunu eserlerini referans göstererek ortaya koymaya çalışmaktadır. Ancak Süyûtî, icthada yetkinliğini ispat ettikten sonra *müstakil müctehid* değil *gayr-i müstakil mutlak müctehid* olduğunu iddia etmiştir.

Ortaya çıkan yeni meselelerin çözümüne yönelik olarak icthada ehil kimselerin birtakım icthadî faaliyetlerde bulunması bir gerekliliktir. Ancak günümüz şartları düşünüldüğünde karmaşık meselelerin çözümü eskiye nazaran daha çok ilim dalında vukufiyeti gerektirmektedir. İctihad ehliyetinin bir kişide bulunması artık günümüzde bir hayli zor olsa da bu sorunların çözümü için arayışlarda bulunulmalıdır. Örneğin fikhî melekeye sahip, samimi ve bu bilgileri elde edebilecek, İslamî ilimlerde yetkin kişilerle ihtiyaç duyulan diğer ilimlerden uzman kişilerden oluşan bir kurul icthadı sayesinde bu

ihtiyacın giderilmesi şeklinde bir yöntem izlenebilir. Hatta diğer İslam ülkelerinin katılımıyla bu faaliyetin geliştirilmesi isabetli bir yaklaşım olarak gözükmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar, H. İbrahim. "Talâk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/496-500. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Adevî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Mükremillâh (Mükerrerem) es-Saîdî el-. *Hâşiyetü'l-Adevî 'alâ şerhu Kifâyetü't-tâlibi'r-rabbânî*. thk. Yusuf Muhammed el-Bukâî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Şuayb Arnavut ve diğerleri. Beyrut: y.y., 1999.
- Apaydın, H. Yunus. "İbn Abdüsselâm, İzzeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/284-287. TDV Yayınları, 1999.
- Apaydın, H. Yunus. "İctihad". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/432-445. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Aslan, Recep. "Suyûtî'nin Hadis İlmindeki Kadın Hocaları". *Marife* 11/3 (31 Aralık 2011), 127-143.
- Atik, Sefa. "İki Kardeş, İki Fakih: İbn Nuceym Kardeşler". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/2 (30 Aralık 2020), 979-1012. <https://doi.org/10.17859/pauifd.789441>
- Atik, Sefa. *Sünnîliğin İzinde Caferî Fıkıh Usulünde Akıl*. İstanbul: Pınar Yayınları, 2017.
- Aybakan, Bilal. "el-Vecîz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 587-588. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Aybakan, Bilal. "Şâfiî Mezhebi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 233-247. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Bağdâdî, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Alî b. Nasr et-Tağlibî el-. *el-Ma'ûne 'alâ mezhebi 'âlimi'l-Medîne*. thk. Hamîş Abdülhak. Mekke: el-Mektebetü't-Ticâriyye Mustafa Ahmed el-Bâz, ts.
- Bakkal, Ali. "Rûyânî, Abdülvâhid B. İsmâil". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/275. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-. *et-Tehzîb fî Fikhi'l-İmam eş-Şafîi*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi'u's-şâhîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 13 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1422/2001.
- Bulut, Hasan. *el-Mâhsûl Bağlamında Fahrettin er-Râzî'nin İctihad Anlayışı*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014.
- Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dimaşkî el-Hanbelî ibn Kayyim el-. *İ'lâmü'l-muvakki'in 'an rabbi'l-'âlemîn*. thk. Muhammed Ecmel el-Islâhi - Muhammed Üzeyr Şems. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, ts.
- Cürcânî, Ebü'l-Hasen Alî b. Abdilazîz b. el-Hasen el-Kādî el-. *Kitâbü't-Ta'rîfât*. Beyrut: Mektebetü Lübnan, 1985.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *el-Burhân fî usûli'l-fıkıh*. thk. Salâh b. Muhammed b. Uveyda. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Meâlî Rüknuddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-. *Nihâyetü'l-maṭlab fî dirâyeti'l-mezheb*. thk. Abdülazîm Mahmûd ed-Dîb. 20 Cilt. Riyâd: Dâru'l-Minhâc, 2007.

- Çinar, Fatih. “Müctehidlerin Tabakaları Hakkında Bir İnceleme”. *Bilimname* 2021/44 (30 Nisan 2021), 577-609.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl ed-. *el-Müsnedü'l-câmi'*. nşr. Nebîl b. Hâşim b. Abdullah el-Gamrî. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2013.
- Debûsî, Ebû Zeyd Abdullâh (Ubeydullâh) b. Muhammed b. Ömer b. Îsâ. *Takvîmü'l-edille*. nşr. Halîl el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2001.
- Dîb, Abdülazîm Mahmûd ed-. “Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/141-144. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Dönmez, İbrahim Kâfi. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/511-515. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *ez-Zühd*. thk. Yâsir b. İbrahim b. Muhammed Ebû Temîm - Ganîm Ebû Bilâl. Hulvân: Dâru'l-Mişkât, 1993.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *Sünenü ebî Dâvûd*. nşr. Şuayb el-Arnâvut ve diğeri. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Ebû Tâlib el-Mekkî, Muhammed b. Alî b. Atıyye el-Acemî. *Kütü'l-kulûb fî mu'âmeleti'l-mahbûb ve vasfî tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd*. thk. Asım İbrahim el-Kayâlî. 2 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2005.
- Elmalılı, M. Hamdi Yazır. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Yenda Yayınları, 1999.
- Erkal, Mehmet. “el-Ahkâmü's-Sultâniyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/555-556. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Fayda, Mustafa. “Atâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/33-34. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Fayda, Mustafa. “Taberî, Muhammed B. Cerîr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/314-318. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Ferrâ', Ebû Ya'lâ Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed b. Halef el-. *el-Ahkâmü's-sultâniyye li'l-Ferrâ'*. nşr. Muhammed Hâmid el-Fikî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl*. thk. Muhammed Hasan Heyto. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1998.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Müstasfâ*. thk. Muhammed Abdüsselâm eş-Şâfi. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993.
- Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-. *el-Müstasfâ min 'ilmi'l-uşûl*. çev. H. Yunus Apaydın. 2 Cilt. Kayseri: Rey Yayıncılık, 1994.
- Görgün, Tahsin. “Tecdid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/234-239. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Görmez, Mehmet. “Sâgânî, Radiyyüddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/487-489. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- Güngör, Mevlüt. “Begavî, Ferrâ”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/340-341. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Gürkan, Menderes. “Zerkeşî, Bedreddin”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/289-293. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Haçkâli, Abdurrahman. "İctihâd ve Taklîd". *İslâm Hukuku El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 243-258. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Basım., 2017.
- Hallaq, Wael b. "İctihat Kapısı Kapandı mı?" çev. Kamil Yelek - Enes Eryılmaz. *İslâm Hukukuna Entelektüel Bakış*. ed. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Pınar Yayınları, 2020.
- Harman, Ömer Faruk. "Şehristânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/476-468. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit. *Fakîh ve'l-mütefaKKih*. thk. Ebû Abdurrahman Âdil b. Yusuf el-Ğarâzî. 2 Cilt. es-Suûdiyye: Daru İbnü'l-Cevzî, 2. Basım., 1421.
- İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed en-Nemerî. *Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî*. thk. Ebû'l-Eşbâl ez-Züheyrî. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Daru İbnü'l-Cevzî, 1994.
- İbn Abdüsselâm, Ebû Muhammed İzzüddîn Abdülazîz b. Abdisselâm b. Ebi'l-Kâsım es-Sülemî ed-Dımaşkî. *el-Ğâye fi'htişâri'n-Nihâye*. thk. İyâd Hâlid et-Tabbâ'. Beyrut-Lübnan: Dâru'n-Nevâdir, 2016.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Hanefilerde Mezhep Usûlü: Şerhu Ukûdi resmi'l-müftî*. çev. Şenol Saylan. İstanbul: Klasik Yayınları, 2. Basım., 2016.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2. Basım., 1966.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *es-Sünen*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Bahrü'r-râ'ik şerhu Kenzü'd-dekâ'ik*. b.y.: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, 2. Basım., ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir 'alâ mezhebi Ebî Hanîfe en-Nu'mân*. thk. Zekeriya Umeyrât. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'l-Gazzî, Şemseddin Ebü'l-Meâlî Muhammed b. Abdurrahman. *Dîvânü'l-İslâm*. thk. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed es-Sâlihî el-Hanbelî. *Şezerâtü'z-zeheb fi aĥbâri men zeheb*. thk. Mahmûd el-Arnaût. 11 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn-i Kesir, 1986.
- İbnü'r-Rif'a, Ebü'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Ensârî. *el-Kifâye fi şerhi't-Tenbîh (Kifâyetü'n-nebîh)*. thk. Mecdî Muhammed Sürûr Bâselûm. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî. *Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)*. thk. Muvaffak Abdullâh Abdulkâdir. Medine: Mektebetü'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 1986.
- İmamoğlu, Abdullah Taha. "Gevenden ancak diken çıkar": Süyûtî'nin Gözüyle Ulema ve Siyaset". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 35 (01 Aralık 2013), 199-222.
- Kahraman, Abdullah. "Çağdaş Fakîhler İctihad Kapısını Açabildi mi?" *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi* 1 (01 Şubat 2009), 53-64.
- Kallek, Cengiz. "Hisbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/133-143. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Kallek, Cengiz. "İbnü'r-Rif'a". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/184-186. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

- Kallek, Cengiz. “Mâverdi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/180-186. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Kandemir, M. Yaşar. “İbnü’s-Salâh eş-Şehrezûri”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/198-200. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Kandemir, M. Yaşar. “Nevevî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33/45-49. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Karadağ, Bekir. “İslam Hukukuna Göre Kadının Hâkimliği”. *Şarkiyat* 10/2 (30 Mayıs 2018), 690-707.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-. *el-İhkâm fî temyîzi'l-fetâvâ 'ani'l-ahkâm ve taşarrufâti'l-kâdî ve'l-imâm*. nşr. Abdülfettâh Ebû Gudde. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Beşâiru'l-İslamiyye, 2. Basım., 1995.
- Karâfî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs b. Abdîrahmân el-Mısrî el-. *Nefâ'isü'l-uşûl fî şerhi'l-Mahşûl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavvaz. b.y.: Mektebetu Nizâr Mustafa el-Bâz, 1995.
- Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Maktû Hadis ve Delil Değeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.
- Karaman, Hayreddin. “Adâlet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 343-344. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 5. Basım., 2014.
- Karlığa, H. Bekir. “Gazzâlî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/518-530. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ Eyyub b. Musa el-Hüseyni el-Kırimî el-. *el-Külliyât mu'cemun fî'l-ıstilahât ve'l-furûk el-lügaviyye*. nşr. Adnân Dervîş , Muhammed el-Mısrî. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2. Basım., 1998.
- Kılıç, Hulusi. “Belâgat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/380-383. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Kılıç, Hulusi. “Tâcü'l-Luga”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 356-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kılıçer, M. Esat. “Ashâbü'l-Vücûh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/472. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Komisyon. *Mecelletü'l-buhûsi'l-İslamiyye*. b.y.: er-Riâsetü'l-âmme li'l-buhûsi'l-ilmîyye ve'l-iftâ ve'd-dâ' ve ve'l-irşâd, ts.
- Kopruman, Kâzım Yaşar. “Burciyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/419-420. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Koşum, Adnan. “İçtihat Hata ve İsbet Tartışmaları Işığında Öznellik ve Nesnellik Sorunu”. *Usul İslam Araştırmaları* 5/5 (01 Haziran 2006), 5-32.
- Köse, Saffet. “İctihâd”. *Fıkıh Usûlü El Kitabı*. ed. Talip Türcan. 519-532. Ankara: Grafiker Yayınları, 2019.
- Köse, Üzeyir. “İctihadın Bölünmesi (Tecezzü'l-İctihad)”. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 25 (2015), 63-90.
- Lahhâm, Bedî' es-Seyyid. *el-İmâmü'l-hâfız Celâleddîn es-Suyûfî ve cuhûduhu fî'l-hadîs ve 'ulûmihi*. Dimaşk: Dâru Kuteybe, 1994.
- Lâhim, Abdülkerîm b. Muhammed el-. *el-Matla'u ale dekâik zêdi'l-müstekna' "fıkhu'l-cinâyât ve'l-hudûd"*. 4 Cilt. Riyad-Suudi Arabistan: Dâru Künûz İşbîliyye, 2011.
- Mâverdi, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.

- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-. *el-Hâvi'l-Kebîr*. thk. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 19 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
- Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-. *el-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübtedî*. 4 Cilt. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye, ts.
- Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyid b. Alî el-. *el-Muğrib fî tertîb'il-Mu'rib*. nşr. Mahmûd Fâhûrî, Abdülhamîd Muhtâr. 2 Cilt. Halep: Mektebetü Üsâme b. Zeyd, 1979.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc. *es-Sahîh*. nşr. Sâlih b. Abdülazîz. Riyâd: Dâru's-Selâm, 3. Basım., 2000.
- Narin, İsmail. "Celâleddin es-Süyûtî'nin İctihad Anlayışı". *Usul İslam Araştırmaları* 30/30 (01 Aralık 2018), 85-108.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Mısır: İdâretü't-Tıbbâ'ati'l-Münîriyye, ts.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *el-Minhâc fî şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc*. 18 Cilt. Kahire: Müessesetü'l-Kurtuba, 2. Basım., 1994.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Minhâcü't-tâlibîn ve umdetü'l-müftîn fî'l-fikh*. thk. 'İvaz Kâsım Ahmed 'İvaz. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2005.
- Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn*. thk. Züheyr eş-Şâvîş. 12 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l-İslâmî, 1991.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. "Cem'u'l-cevâmi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/345. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. <https://islamansiklopedisi.org.tr/cemul-cevami--suyuti-nahiv>
- Özdemir, Muhittin. "Müzenî'den Nevevî'ye Şâfiî Mezhebi'nin Panoraması". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 18 (2011), 185-199.
- Özel, Ahmet. "İbn Dakîkul'îd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/407-409. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Özen, Şükrü. *Mezheplerin Doğuşu ve İctihat Tartışması*. İstanbul: Pınar Yayınları, 3. Basım., 2003.
- Özkan, Halit. "Süyûtî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/188-198. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Râzî, Ebü Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-. *el-Maḥşûl*. thk. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Alvânî. b.y.: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım., 1997.
- Ruhaybânî, Mustafa b. Sa'd b. Abduh es-Süyûtî er-. *Meṭâlibü üli'n-nühâ fî şerhi Gâyeti'l-müntehâ*. 6 Cilt. b.y.: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım., 1994.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Fahrülislâm Abdülvâhid b. İsmâîl b. Ahmed er-. *Bahru'l-Mezheb fî Fûrû'i Mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î*. thk. Târik Fethî Seyyid. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Sartain, Elisabeth. *Celâleddîn Suyûtî Hayatı ve Eserleri*. çev. Hasan Nureddin. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2002.
- Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân b. Muhammed es-. *eḍ-Dav'ü'l-lâmi' li-ehli'l-ḳarni't-tâsi'*. nşr. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Serahsî, Ebü Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *el-Mebsûṭ*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1993.

- Sübkî, Ebû Nasr Tâcüddîn Abdülvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-. *Tabakâtü's-Şâfi'iyeti'l-kübrâ*. nşr. Mahmud Muhammed et-Tannahi ve Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 10 Cilt. b.y.: Hicr li't-Tıbaa ve'n-Neşr, 2. Basım., 1413.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *İrşâdü'l-mühtedîn ilâ nusrati'l-müctehidîn*. "Celâleddîn Es-Süyûtî'nin İrşâdü'l-Mühtedîn İlâ Nusrati'l-Müctehidîn Adlı Risâlesinin Tahkiki". thk. İsmail Narin. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (30 Haziran 2017), 103-131.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Cem'u'l-cevâmi' el-ma'rûf bi'l-Câmi'i'l-kebîr*. thk. Muhtâr İbrâhim el-Hâic vd. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheru's-şerif, 2005.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Cezilü'l-mevâhib fi'htilâfi'l-mezâhib*. thk. Abdülkayyûm b. Muhammed Şefî' el-Bestevî. Kahire: Dâru'l-İ'tisâm, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *ed-Dürrü'l-menşûr fi'l-ehâdîsi'l-müştehirâ*. thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ. Riyad: Câmiatü'l-Melik Suûd, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi'kavâ'id ve'fürû'i'fikhi's-Şâfi'iyye*. b.y.: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Hâvî li'l-fetâvî'*. thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahman. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-İtkân fi'ulûmi'l-Şur'ân*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 4 Cilt. b.y.: el-Hey'etü'l-Mısriyye el-âimme li'l-kitâb, 1974.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *el-Muncem fi'l-Mu'cem: Mu'cemü şüyûhi's-Süyûtî*. thk. İbrâhim Bâcis Abdülmecid. Beyrut-Lübnan: Dâru İbn Hazm, 1995.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz*. thk. Halîl el-Meys. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz*. thk. Muhammed Sekhâl el-Meccâci. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2020.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *er-Red 'alâ men ahlede ile'l-arz ve cehile enne'l-ictihâde fi külli 'aşrin farz*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *et-Teḥaddüs bi-ni'metillâh*. thk. E.M. Sartain. Cambridge: Cambridge University, 1975.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *et-Tenbi'e bi-men yeb'aşühullâhü 'alâ re'si külli mi'e*. nşr. Abdülhamîd Şânûha. Mekke: Dâru's-Sika, 1990.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Hüsnü'l-muhâdara fi târihi Mısır ve'l-Kâhire*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 2 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabî, 1967.

- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *İtmâmü'd-dirâye li-kurrâi'n-Nükâye*. thk. Şeyh İbrahim el-Acûz. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Şavnü'l-manıık ve'l-keâm 'an fenneyi'l-manıık ve'l-keâm*. nşr. Ali Sâmî en-Neşşâr. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Takrîru'l-istinâd fî tefsîri'l-ictihâd*. nşr. Fuâd Abdülmün'im Ahmed. İskenderiye: Dâru'd-Da'va, 1983.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-. *Ünmûzecü'l-lebîb fî haşâ'îşi'l-habîb*. b.y.: y.y., 3. Basım., 1983.
- Şa'ban, Zekiyüddin. *Usulü'l-fıkhi'l-İslami*. İstanbul: el-Mektebetü'l-Hanifiyye, ts.
- Şâfî, Ebü Abdillâh Muhammed b. İdrîs b. Abbâs eş-. *er-Risâle İslâm Hukukunun Kaynakları*. çev. Abdulkadir Şener - İbrahim Çalışkan. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 5. Basım., 2012.
- Şehristânî, Ebü'l-Feth Tâcüddîn (Lisânüddîn) Muhammed b. Abdilkerîm b. Ahmed eş-. *el-Milel ve'n-nihal*. 3 Cilt. b.y.: Müessesetül-Halebî, ts.
- Şevkânî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî eş-. *İrşâdü'l-fuhûl ilâ tahkîki'l-hağ min 'ilmi'l-uşûl*. thk. Ahmed İzzû İnâye ed-Dımaşkî. 2 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1999.
- Şîrâzî, Ebü İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf eş-. *el-Lüma' fî uşûli'l-fıkh*. b.y.: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Basım., 2003.
- Tabbâ', İyâd Hâlid et. *el-İmâmü'l-hâfiz Celâlüddîn es-Süyûtî*. Dımaşk: Dâru'l-Kalem, 1996.
- Tahtâvî, Ahmed b. Muhammed b. İsmâil ed-Dûkâtî et-. *Hâşiyetü't-Tahtâvî 'alâ Merâkı'l-felâh şerhu Nûrü'l-izâh*. thk. Muhammed Abdülazîz el-Hâlidî. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Tirmizî, Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-. *es-Sünen*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1994.
- Turan, M. Fatih. "Hanefilerin Kinâyeli Sözlerle Yapılan Boşamaları Bâin Talâk Sayması Üzerine Bir Analiz". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 14/27 (2016), 421-442.
- Türcan, Talip. *İslâm Hukuk Biliminde Norm-Amaç İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. Basım., 2009.
- Türkan, Mustafa. *Hicrî Altıncı Asır Hanefî Nevâzil Edebiyatı-Kitâbü'l-vâkı'ât, et-Tecnîs ve'l-mezîd ve Muhtârâtü'n-nevâzil Eserleri Üzerine Bir İnceleme*-. Ankara: İlâhiyât Yayınları, 2020.
- Üzüm, İlyas. "Hüccet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/451-452. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yeniçeri, Celal. "Mezâlim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/515-518. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Yıldırım, Enbiya. "Suyuti'ye Yöneltilen Suçlamalar (Sehavi-Suyuti Çekişmesi Bağlamında)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/2 (15 Aralık 2006), 149-174.
- Zebîdî, Ebü'l-Feyz Muhammed el-Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdirrezâk el-Bilgrâmî el-Hüseynî ez-. *Tâcü'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. b.y.: Dâru'l-Hidâye, ts.

- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Zegâlü'l- 'ilm.* thk. Muhammed b. Nâsır el-Acemî. b.y.: Mektebetü's-sahve'l-İslâmiyye, ts.
- Zengin, Emine. *Suyûtî'nin "Edebu'l-Fütyâ" İsimli Eserinin Tahkiki.* Bursa: Uludağ Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-. *el-Bahrü'l-muḥîṭ fî uşûli'l-fıkh.* nşr. Abdülkâdir Abdullah el-Ânî ve diğeri. 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-Kütübî, 1994.
- Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd b. Muhammed b. Alî b. Fâris ez-. *el-A'lâm.* 8 Cilt. b.y.: Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, 15. Basım., 2002.
- Zürkânî, Ebû Muhammed Abdülbâkî b. Yûsuf b. Ahmed el-Vefâî ez-. *Şerḥu'z-Zürkânî 'alâ Muḥtaşarı Ḥalîl.* nşr. Abdüsselâm Muhammed Emîn. 8 Cilt. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.

EKLER

EK-1

SÜYÛTÎ'NİN *er-RED*'DEKİ BAŞVURU KAYNAKLARI⁴⁶⁷

HİCRİ 3. ASIR

Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî (ö. 204/820)	<i>er-Risâle</i>
Abdullah b. Abdurrahmân ed-Dârimî (ö. 255/869)	<i>el-Müsned</i>
İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî (ö. 264/878)	<i>el-Muhtaşar (el-İhtîşâr)</i>
Ebû Dâvûd Süleymân es-Sicistânî (ö. 275/889)	<i>es-Sünen</i>

HİCRİ 4. ASIR

Zübeyr b. Ahmed ez-Zübeyrî (ö. 317/929)	<i>el-Müskit</i>
Alî b. Ömer ed-Dârekutnî (ö. 385/995)	<i>Su'âlât</i>
Ebû Tâlib el-Mekkî (ö. 386/996)	<i>Kütü'l-kulûb</i>
İbnü'l-Kassâr (ö. 397/1007)	<i>el-Muqaddime fi uşûli'l-fikh</i>

HİCRİ 5. ASIR

Muhammed b. Tayyib el-Bâkılânî (ö. 403/1013)	Eseri zikredilmemiş
Ebû Abdillâh el-Hâkim en-Nisâbûrî (ö. 405/1014)	<i>el-Müstedrek</i>
Muhammed b. Yahya İbn Sürâke (ö. 410/1020)	<i>İ'câzü'l-Kur'ân</i>
Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031)	<i>*el-Muqaddime fi'l-uşûl</i> <i>*et-Telhîş fi uşûli'l-fikh (el-Mülahhas)</i>
Ebû Mansûr et-Temîmî (ö. 429/1037-38)	<i>et-Taḥşîl</i>
Ebû Nuaym el-İsfahânî (ö. 430/1038)	<i>Hilyetü'l-evliyâ'</i>
Ebû'l-Hüseyn el-Basrî (ö. 436/1044)	<i>el-Mu'temed fi uşûli'l-fikh.</i>
Süleym er-Râzî (ö. 447/1055)	<i>el-Kâfi</i>
Alî b. Muhammed el-Mâverdi (ö. 450/1058)	<i>*el-Hâvi'l-kebir</i> <i>*el-Aḥkâmü's-sultâniyye</i>
İbn Hazm el-Endelüsî (ö. 456/1064)	<i>*en-Nübzetü'l-kâfiye</i> <i>*et-Telhîş</i> <i>*Mülahhasu ibtâli'l-kıyâs ve'r-re'y ve'l-istihsân ve't-taklîd ve't-ta'îl</i>
Ahmed b. el-Hüseyn el-Beyhakî (ö. 458/1066)	<i>*el-Medhal ilâ Kitâbi's-Sünen</i> <i>*es-Sünenü'l-kübrâ (es-Sünenü'l-kebir)</i>
Ebû Ya'lâ el-Ferrâ' (ö. 458/1066)	<i>el-Aḥkâmü's-sultâniyye</i>
Kâdî Hüseyin Ebû Ali Merverrûzî (ö. 462/1069)	<i>el-Fetâva</i>
İbn Abdülber en-Nemerî (ö. 463/1071)	<i>Câmi'u beyâni'l-ilm ve fazlihî ve mâ yenbagî fi rivâyetihî ve ḥamlihî</i>
Ebû İshâk Cemâluddîn eş-Şîrâzî (ö. 476/1083)	<i>*el-Mühezzeb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfi'î</i> <i>*Tabakâtü'l-fukahâ'</i> <i>*el-Lüma' fi uşûli'l-fikh</i>
İbnü's-Sabbâğ (ö. 477/1084)	<i>eş-Şâmil</i>
İmâmü'l-Haremeyn el-Cüveynî (ö. 478/1085)	<i>*Nihâyetü'l-maḥlab fi dirâyeti'l-mezheb</i> <i>*el-İrşâd ilâ kavâṭi'i'l-edilleti fi uşûli'l-i'tikâd</i> <i>*el-Burhân fi uşûli'l-fikh</i> <i>*Muğîsü'l-halk fi ihtiyâri'l-eḥak</i>
Abdurrahman b. Me'mûn el-Mütevelli (ö. 478/1086)	<i>Tetimmetü'l-İbâne</i>

⁴⁶⁷ Süyûtî, *er-Red* isimli eserinde birçok âlimin görüşünden ve eserlerinden yararlanmıştır. Onun atıfta bulunduğu âlimler kronolojik sırayla verilmiştir.

HİCRİ 6. ASIR

Abdülvâhid b. İsmâil er-Rûyânî (ö. 502/1108)	<i>Bahrü'l-mezheb fi fûrû'ı mezhebi'l-İmâm eş-Şâfi'î</i>
Kiyâ el-Herrâsî (ö. 504/1110)	<i>Ta'lik fi uşûli'l-fikh</i>
Ebü Hâmid el-Gazzâlî (ö. 505/1111)	* <i>el-Basîf fi'l-fürû'</i> * <i>el-Vasîf</i> * <i>el-Müstaşfâ fi' ilmi'l-uşûl</i> * <i>el-Menhûl fi'l-uşûl (el-Menhûl min ta'likâti'l-uşûl)</i> * <i>Hakikatü'l-kavleyn</i> * <i>Fayşalü't-tefrika beyne'l-İslâm ve'z-zendaqa</i> * <i>el-Münkız mine'd-dalâl</i>
Ebu Cafer Muhammed b. Hüseyin el-Arsebendî (ö. 512/1118)	<i>Usûlü'l-fikh</i>
Muhyissünne el-Ferrâ' el-Begavî (ö. 516/1122)	<i>et-Tehzîb</i>
Ebü'l-Feth İbn Berhân (ö. 518/1124)	<i>el-Vüşûl ile'l-uşûl</i>
Ebü'l-Feth Tâcüddîn eş-Şehristânî (ö. 548/1153)	<i>el-Milel ve'n-nihâl</i>
Ebü'l-Meâlî Mücellî (ö. 550/1155)	<i>ez-Zehâ'ir</i>
Ahmed b. Muhammed el-Attâbî (ö. 586/1190)	<i>Şerhu'l-Câmi'î'l-kebîr</i>

HİCRİ 7. ASIR

Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210)	<i>el-Maḥşûl</i>
Mecdüddin İbnü'l-Esîr (ö. 606/1210)	<i>Câmi'ü'l-uşûl li-ehâdîsi'r-Resûl</i>
Eminüddîn b. Muhammed et-Tebrizî (ö. 621/1224)	<i>Tenkîhu'l-maḥşûl</i>
Abdülkerîm b. Muhammed er-Râfîî (ö. 623/1226)	* <i>Fethu'l-'azîz fi Şerhi'l-Vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)</i> * <i>eş-Şerhu's-şagîr</i> * <i>el-Muharrer fi fûrû'ı ş-Şâfi'iyye</i> * <i>et-Tedvîn fi aḥbâri Kazvîn</i>
İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245)	* <i>Edebü'l-müftî ve'l-müsteftî (Şurûtü'l-müftî)</i> * <i>Ṭabakâtü'l-fukahâ'ı ş-Şâfi'iyye</i>
Ebü Amr Cemâlüddîn İbnü'l-Hâcib (ö. 646/1249)	<i>el-Muḥtaşar (Muḥtaşarü'l-uşûl)</i>
İzzeddin İbn Abdüsselâm (ö. 660/1262)	* <i>el-Gâye fi'ḥtişâri'n-Nihâye</i> * <i>Kavâ'idü'l-aḥkâm fi meşâlihi'l-enâm</i>
Ebü Şâme El-Makdisî (ö. 665/1267)	<i>el-Bâ'is 'alâ inkâri'l-bida' ve'l-ḥavâdis</i>
Mecdüddin İbn Dakîkul'id (ö. 667/1269)	<i>Telkîhu'l-efhem</i>
Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (ö. 671/1273)	<i>et-Taḳrîb li-Kitâbi't-Temhîd</i>
Ebü Zekerıyyâ en-Nevevî (ö. 676/1277)	* <i>el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb</i> * <i>Ravzatü't-ṭalibîn ve'umdetü'l-müttaḳîn</i> * <i>Minhâcü't-ṭalibîn</i> * <i>el-Minhâc fi şerhi Şahîhi Müslim b. Haccâc</i> * <i>Tehzîbü'l-esmâ' ve'l-luġât</i>
Nâsirüddîn İbnü'l-Müneyyir (ö. 683/1284)	<i>et-Tefsîr li-Nâsiriddîn İbnü'l-Müneyyir</i>
Şehâbeddin el-Karâfî (ö. 684/1285)	<i>Tenkîhu'l-fuşûl fi'l-uşûl (fi'ḥtişâri'l-Maḥşûl)</i>
Muzafferüddin İbnü's-Sââtî (ö. 694/1295)	<i>el-Bedi'</i>

HİCRİ 8. ASIR

Takıyyüddîn İbn Dakîkul'id (ö. 702/1302)	<i>Şerhu'l-İlmâm</i>
Necmüddîn İbnü'r-Rif'a (ö. 710/1310)	* <i>el-Maṭlab fi şerhi'l-Vasîf</i> * <i>el-Kifâye fi şerhi't-Tenbîh (Kifâyetü'n-nebîh)</i>
Takıyyüddin İbn Teymiyye (ö. 728/1328)	<i>Naşihatü ehli'l-îmân fi'r-red 'alâ manṭıki'l-Yûnân</i>
İbnü'l-Hâc el-Abderî (ö. 737/1336)	<i>el-Medḥal</i>

Ebû Hayyân Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344)	<i>en-Nudâr</i>
Ebû Abdillâh Şemsüddîn ez-Zehebî (ö. 748/1348)	* <i>Beyânü zeğali 'l- 'ilm ve 't-taleb</i> * <i>Tezkiretü 'l-huffâz</i> * <i>el- 'Iber fî haberî men gaber</i>
Ca'fer b. Sa'leb el-Üdfüvî (ö. 748/1347)	<i>e't-Tâli 'u's-sa 'idü 'l-câmi 'esmâ'e nücebâ 'i 'ş-Sa 'id</i>
İbn Abdüsselâm el-Hevvârî (ö. 749/1348)	<i>Şerhu Câmi 'i 'l-ümmehât</i>
İbn Kayyim el-Cevziyye (ö. 751/1350)	<i>Zemmü 't-taklîd</i>
Takıyyüddîn es-Sübkî (ö. 756/1355)	<i>Fetâva 's-Sübkî</i>
Ebü's-Safâ Salâhüddîn es-Safedî (ö. 764/1363)	* <i>Târîhu (Şalâhiddîn) eş-Şafedî (el-müretteb 'ale 's-sinîn)</i> * <i>et-Tezkire</i>
Tâceddin es-Sübkî (ö. 771/1370)	* <i>Terşîhu 't-Tevşîh fî tercihi 't-taşîh</i> * <i>Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-kübrâ</i> * <i>Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyyeti 'l-vüştâ</i> * <i>Cem 'u 'l-cevâmi '</i> * <i>el-İbhâc fî şerhi 'l-Minhâc</i> * <i>el-Eşbâh ve 'n-nezâ 'ir</i>
Bahâeddin es-Sübkî (ö. 773/1372)	<i>Şerhu Muhtaşarı İbni 'l-Hâcib</i>
Cemâlüddîn el-İsnevî (ö. 772/1370)	<i>Tabakâtü 'ş-Şâfi 'iyye</i>
Ebü'l-Fidâ' İbn Kesîr (ö. 774/1373)	<i>el-Bidâye ve 'n-nihâye</i>
Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392)	* <i>el-Bahrü 'l-muhît fî uşûli 'l-fikh</i> * <i>el-Mensûr fî 'l-kavâ'id (el-Kavâ'id)</i> * <i>Şerhu 'l-Minhâc</i>
Burhâneddin İbn Ferhûn (ö. 799/1397)	<i>ed-Dibâcü 'l-müzheb fî ma 'rifeti a 'yâni 'ulemâ 'i 'l-mezheb</i>

HİCRİ 9. ASIR

Ebû Abdillâh İbn Arafе(ö. 803/1401)	<i>el-Muhtaşar fî 'l-fikh</i>
Ömer b. Reslân el-Bulkînî (ö. 805/1403)	<i>Taşîhu 'l-Minhâc</i>
Ebû Zür'a Veliyyüddîn İbnü'l-İrâkî (ö. 826/1423)	* <i>el-Fetâva</i> * <i>Tahrîrü 'l-fetâvi 'ale 't-Tenbih ve 'l-Minhâc ve 'l-Hâvî (en-Nüket 'ale 'l-muhtaşarâti 'ş-selâse)</i>
İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449)	* <i>İnbâ 'ü 'l-gumr bi-ebnâ 'i 'l- 'umr</i> * <i>Taglîku 't-ta 'lîk</i>